

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे.

(ठाणे जिल्हा वाचनालय)

वाचनालय / संदर्भ / नौपाडा

~~चरित्र - ९२ = १८९७~~

~~ह. विष्णु गणेश पटवर्धन~~

~~छत्रपट व्यास यांचे चरित्र~~

९२

(चरित्र)

चारम ए२

ए२

स्वच्छमृत
क. प्र. सं. अ. प्र.

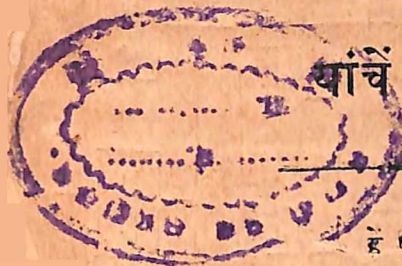
el

मराठी विद्या
मिशन
पुस्तकालय

पटवर्धन वंशाचे मूळ पुरुष

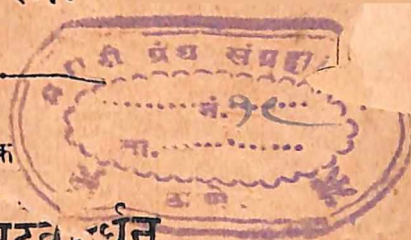
१८९६

हरिभटबावा

यांचें चरित्र.

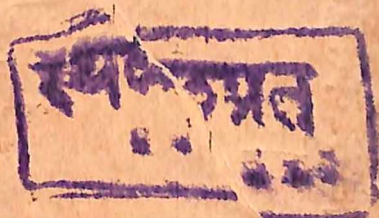
हे पुस्तक

विष्णु गणेश पटवर्धन

यांनी

तयार केलें.

तें

सोलापूर येथें

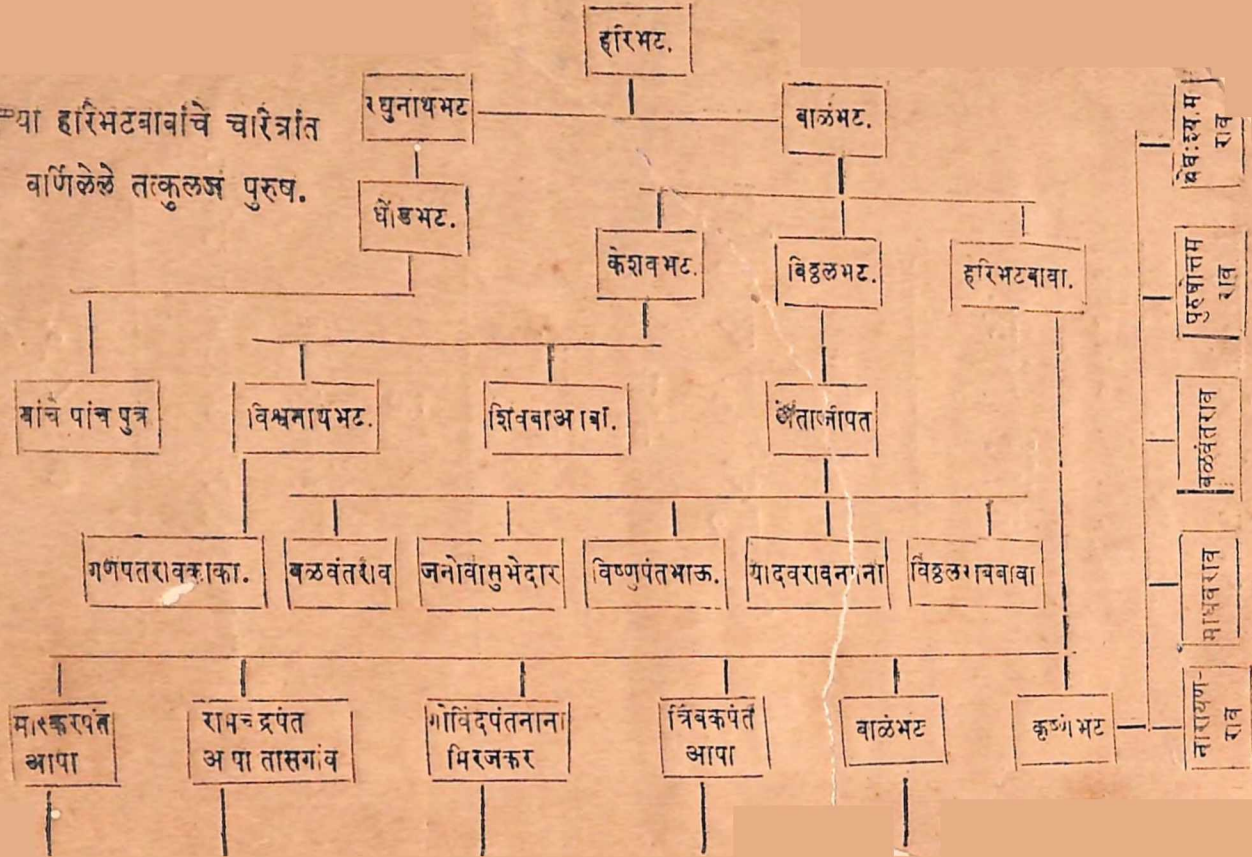
‘आनंदवृत्त’ छापखान्यांत छापिलें.

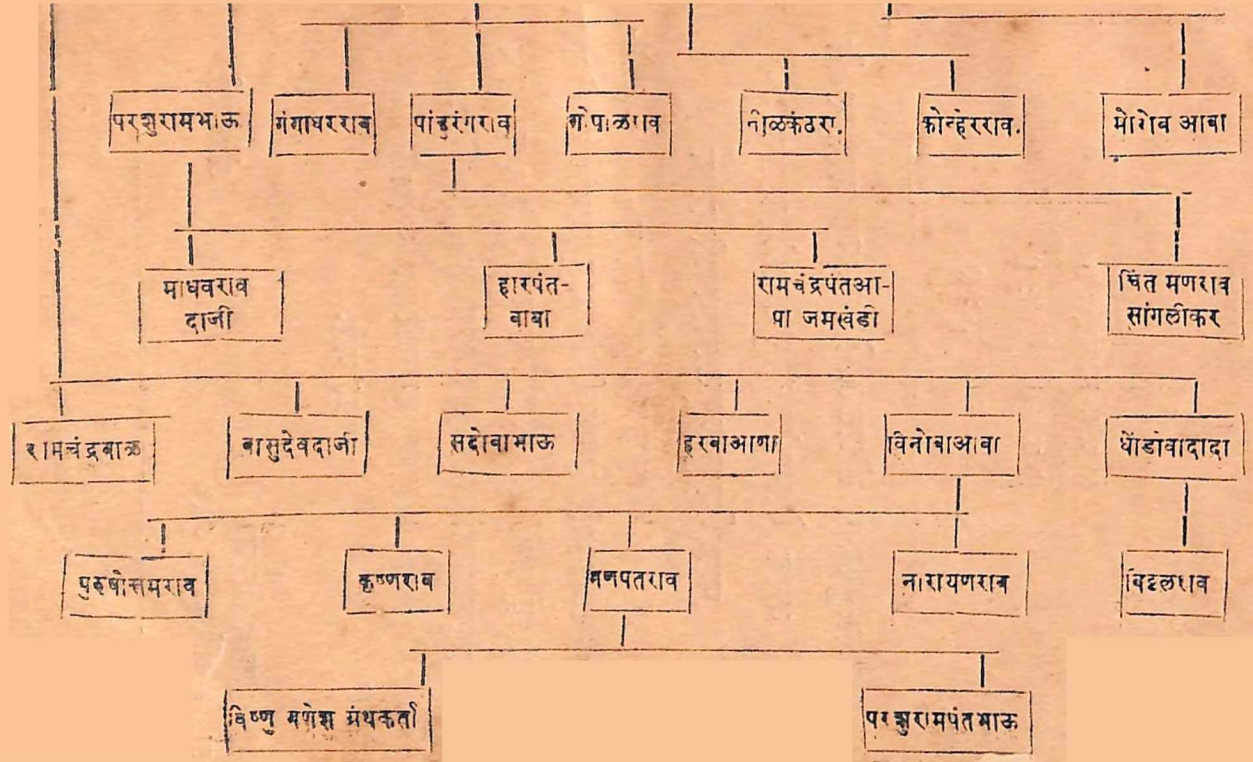
सन १८९७.

ना. मा. गोपबंद मध्य द्या २०१६-१७, ७४ अक्षर
ता. सोलापूर, १०/११/१९९७

ग्रवर्धन वंशवृक्ष.

या हरिभटवावांचे चारित्रांत
वर्णिलेले तत्कूलजं पुरुष.

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

॥ श्रीकरंजेश्वर्यै नमः ॥

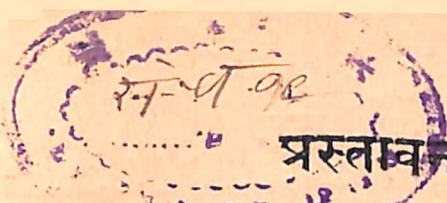
॥ श्रीगुरुभ्योनमः ॥

परमसत्पुरुषाय तीव्रतरतपोवल्लब्ध ब्रह्मणस्पति
वराय वैराग्यसंपत्संपन्नायानंदरूपाय
पटवर्धन कुलकूटस्थाय हरिभटाय

तसेंच अन्य सत्पुपांस व साधुसंतांस व गुरुजनांस वंदन करून
महाराष्ट्रीय इतिहासज्ञांस व साधुचरित्रप्रिय जनांस व
हरिभटवावांचे वंशीयास हा यथामाति लिहिलेला
ग्रंथ आदरपूर्वक साविनय अर्पण
केला असे.

मुक्तामिरज,
ता. १ जानेवारी १८९७. }

ग्रंथकर्ता

प्रस्तावना.

महाराष्ट्रातील सुप्रसिद्ध पटवर्धनवंश- जो पेशवाईत एक

शतकपर्यंत दक्षिणेस स्वराज्याचा मुख्य आधारस्तंभ होता, व ज्या वंशा
 मध्ये भास्करपंतआपा, रामचंद्रपंतआपा, विठ्ठलरावबाबा, विनोबाआबा.
 यांच्यासारखे वीरपुरुष होऊन गेले, व परशुरामभाऊसारखे जगद्विख्यात
 मुत्सद्दी निपजले, अशा या वंशाचे हरिभटबाबा, या चरित्राचे मुख्य ना-
 यक जे हरिभट कोतवडेकर यांचे नातु, ते या पटवर्धन वंशाचे मूळ
 पुरुष होत. हे गृहस्थ मोठे थोर पुरुष असून गजाननभक्त असत. हे
 नेहमीं गजाननाचे पूजादिअर्चनामध्ये रत असून यांनी आपलें सर्व आ-
 युष्यपरमार्थ साधनांन घालविलें व त्यांतच असंख्य जनांवर उपकार
 करून स्वामिसेवा व त्याचप्रमाणें देशसेवाही साधून आपल्या वयाच्या
 ९३ व्या वर्षी ह्यणजे शके १६७२ त स्वानंदास गेले. त्यांचे हे पुढील
 वंशीय इतक्या वैभवास चढून त्यांच्या हातून स्वदेशोन्नत्यर्थ येवढा मोठा
 कार्यभाग साधला हें ह्या सत्पुरुषाच्या आशीर्वादाचें फळ व त्यांनीं
 आराधित गजाननाचीच कृपा समजली पाहिजे. अशा थोर पुरुषाचें
 साद्यंत चरित्र ऐतिहासिक व भक्तिभावदृष्ट्या असणें किती अवश्यक?
 असें मनांत आणून, व इतरत्र तें उपलब्ध नसल्यामुळें, हा लहानसा
 ग्रंथ वाचकांस सादर केला आहे. मी तद्वंशीय असल्यामुळें त्यांच्या-
 विषयीं वाडवाडलांपासून जी माहिती मला मिळाली व घृणाण्यमध्यें
 तत्संबंधी जे कागदपत्र उपलब्ध होते त्यांचा उपयोग करून हें
 चरित्र लिहिलें आहे. यांत जे प्रमाद किंवा चुका झाल्या असतांल
 त्यांची क्षमा करून या महान् सत्पुरुषाच्या चरित्रांतील कथाभाग
 गुणग्राहक वाचकांनीं ध्यावा ही ग्रंथकर्त्याची प्रार्थना आहे.

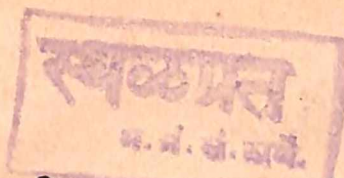
- ॥ ज्याच्या तीक्ष्ण तपोबलें करूनिया श्रीमोरयातोषले ॥
- ॥ ज्याच्या सञ्चरितामृता पिउनिया संतप्त संतोषले ॥
- ॥ त्या कौंडिण्यकुलावतंस हरिचें चारित्र जें वर्णिलें ॥
- ॥ त्यांचे आधिपुर्गी समर्पुनिच तें म्या आदरें वंदिलें ॥ १ ॥

मिरज,
 ता. १ जानेवारी १८९७. }

विष्णु गणेश पटवर्धन,
 ग्रंथकर्ता.

अनुक्रमणिका.

भाग.	विषय.	पृष्ठ
भाग १	हरिभटवावांचा जन्म, श्रीगणेशसेवा व साक्षात्कार व विवाह आणि लोकप्रसिद्धी १	१
भाग २	बावा कोतवड्यास आले, श्रीकरंजेश्वरीची आराधना व साक्षात्कार सावकाराचें गलबत त्यांचे प्रसादें मिळालें. त्यांच्या वडिलाचा काल, व त्यांस संतति ४	४
भाग ३	कोंकणांतील तीर्थयात्रा, ह्यापणगांवीं नारायणरावाचा व्रतबंध, त्यास घोरपडे यांचा आश्रय, व त्याची करवीर सरकारांत मान्यता १०	१०
भाग ४	बावांच्या मुख्य शिष्यांचीं नांवें व मुलांचे विवाह व त्रिवकहरीस अक्कलकोटकर यांजपाशीं टोविले व नारायणरावास पुत्र व्हावा ह्मणून व्यंकटेशगिरीस अनुष्ठानास गेले १६	१६
भाग ५	कुरुंदवाड कसें मिळालें. बावा मयूरेश्वराचे दर्शनास जातात, गणेशवाडीची वसाहत, श्रीमंताचे कन्येचा विवाह नारायणरावाचे पुत्राबरोबर बावांचे आज्ञेवरून २४	२४
भाग ६	बावांची तिस्थळी व काशीयात्रा रामचंद्रहरी गोविंदहरी यांचें वैभव कृष्णभट व बाळभट यांच्या पुत्रांची हकीकत ३२	३२
भाग ७	भास्करहरीची हकीकत, व त्यांचें वैभव सावनूरचें बंड. बाळाजी बाजीरावांचा मृत्यु भास्करहरी चाकरीवरून दूर झाले व त्यांच्या मुलांचीं नांवें ४४	४४
भाग ८	परशुरामभाऊचा पराक्रम हैदर व टिपू यांचा पराभव धारवाडचा किल्ला घेतला आणि खड्याची उढाई.... ५६	५६
भाग ९	चतुरासिंगाचें बंड परशुरामभाऊची कोल्हापूरकरावर स्वारी व त्याचा मृत्यु आणि एकोप्याचीं कांहीं उदाहरणे.... ६७	६७
भाग १०	शेवटची तीर्थयात्रा व सन्यासाश्रमग्रहण व हरिबावा स्वानंदपुरीस गेले. ७९	७९

हरिभटबावा पटवर्धन यांचे चरित्र.

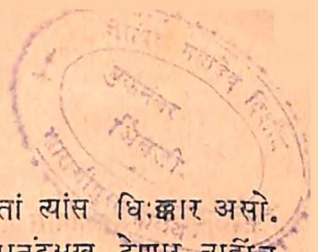
भाग १.

प्रांत रत्नागिरी, कसबे कोतवडे, येथील खोत सहस्रधुंदे यांची उपाध्यपणाची वृत्ती संपादन केलेले हरिभट पटवर्धन यांस दोन पुत्र-पहिले बाळभट व दुसरे रघुनाथभट. पहिल्यास तीन पुत्र- वडील हरिभट, दुसरे विठ्ठलभट व तिसरे केशवभट. आणि दुसऱ्यास एक पुत्र धोंडभट यांस पुत्र पांच. ते धोंडभट पुत्रांसह शिळ या नांवाचे गांवां जाऊन राहिले, सव्व त्यांस शिळकर पटवर्धन हणू लागले. पाहिले बाळभट यांचे वडील पुत्र हरिभट यांसच कोणी हरभट असेही हणत. हे मिरज सांगळी वगैरे येथील पटवर्धन जाहगरिदारांचे मुळ पुरुष होत. यांचे जन्म सुमारे शके १९७७ हणजे सन १६९९ त झाले असावे. हे वेदशास्त्रांचा अभ्यास केलेले असून, वयास सुमारे ३० वर्षे झाली तथापि मरीचीमुळे लग्न वगैरे सुखास पात्र होईनात, हणून त्यांची मातुश्री व वडील वगैरे फार कष्टी झाले. हे आ हरिभटजीनीं पाहून वाडिलांस विनांति केली कीं, आही भक्तवत्सल सकलाभीष्टसुखदाता जो श्री गजानन याची सेवा केली नाही करितां या दारिद्र्यदुःखानें ग्रस्त झालों. यास्तव जर आपण मला श्री गणेशाची सेवा करण्यास आज्ञा द्याल तर मी प्रवालक्षेत्रीं हणजे पुढें येथें जाऊन सेवा केल्यानें तो दयाळु गजवदन मला आपले दासवर्गात मिळवील. तें केलून आही सकलाभीष्ट सुखास पात्र होऊं. अशी पिलास विनांति करून त्यांची आशीर्वचनपूर्वक आज्ञा घेऊन नंतर आपली कुलदेवता श्रीकरंजेश्वरी ईस व मातापिलांस वेदन करून श्री गणेशसेवनार्थ मोठ्या भक्तीनें ते घरांतून निघाले.

ते पुढ्यास आले तेथे राहून प्रतिदिवशीं प्रातःकाळीं नित्यकर्म आटपून श्री गणेशाचें वैदिक, तांत्रिक, मंत्र, पूजन, स्तवन, सहस्रनाम-

पाठादि अनुष्ठानपद्धतीप्रमाणें तीव्र नियमानें आराधना सायंकाळपर्यंत करून रात्री भोजन करीत. याप्रमाणें चार वर्षे पूर्ण होत आलीं, तरी प्रभूचा साक्षात्कार नसल्यामुळे विशेष नियमादि कर्म करावें असें मनीं आणून तीव्रतरवाळ नियमादिपूर्वक जपादि कर्म करून अन्नाचा त्याग, मात्र रात्री फलादि भक्षण करून दोन वर्षे पूर्ण घालविलीं. तथापि प्रभूची कृपादृष्टि नसल्यामुळे बहुत श्रमी होऊन मनांत विचार करितात, कीं मी ईश्वराचा बहुत अपराधी असेन ह्मणूनच कृपेस पात्र झालों नाहीं. आतां हे अपराधी शरीर श्रीचे चरणसेवेनें नाहींसें करावें, अथवा प्रसादलाभ तरी व्हावा. असा निश्चय करून प्रतिदिवशीं प्रातःकाळीं नित्यकर्म झाल्यावर एका पायावर उभे राहून दोन दोन प्रहर स्थिर मनानें नासाग्रदृष्टि ठेवून ध्यान करीत, जपादिकर्म झाल्यावर पूजन स्तवनादिकर्म करीत. सायंकाळ झाला ह्मणजे नित्यकर्म करून दूर्वारसपान करीत. केव्हां केव्हां स्वल्प फलादि भक्षण करून श्रीगणेशस्मरण करीत करीत जी स्वल्प निद्रा येईल तितक्यानेच तृप्त होऊन पुनः प्रातःकाळीं नित्याप्रमाणें क्रमानें कर्म करीत. असें सदाचरण प्रत्यहीं उत्तरोत्तर प्रेमाधिक्यानें करीत, हे सर्वांनीं पाहून ते फार विस्मय करीत आणि ह्मणत कीं, ह्या कलियुगांत हा कोणां पूर्व युगांतील गृत्समदभुशुंड्यादि ऋषींच अवतारून श्रीगणेशध्यान स्तवनादि महिमा अन्न जनांस दाखवावा ह्मणून आला असावा असें वाटतें. तसेंच शम दमादि साधनपूर्वक तीव्रतर तप चालू असल्यामुळे सर्व भाविक लोक फुरसत पाहून त्यांशीं भाषण व पूजन आणि इष्ट वस्तूंचें अर्पण करण्याधिषयीं तत्पर असत. तथापि त्यांस प्रभुसेवेखेरीज कांहींच आवडत नसे. त्यानंतर केव्हां केव्हां सगुण मुरूप शुंडादंडसंपन्न दर्शनाभास होऊं लागल्यामुळे आनंदावस्थेंत निमग्न असल्यानें महायोग्याप्रमाणें त्यांची वागणूक दिसू लागली. असा स्वल्प काल गेल्यावर श्रीगणेश स्वप्नांत प्रकट होऊन आज्ञा करिते झाले कीं, तूं शेंडे या उपनांवाचे देवाकडील पुराणिक, येथें राहणारे, यांच्या कन्येशीं लग्न करून ध्यावें; त्यांसही मीं हें सांगितलें आहे. ही आज्ञा श्रवण करून हरियुवा जागे झाले आणि मनांत विचार करूं लागले कीं, मला प्राप्त ज्ञा-

लेल्या सुखापेक्षां स्त्रीपुत्रादि सुख क्षणिक, करितां त्यांस धिक्कार असो. प्रभु मला अनेक सुखांचा आभास दाखवून स्वानंदमुख देणार नाहीत काय? ही शंका घेऊन किंचित् खिन्न होऊन अनेक प्रकारें प्रभूचें स्तवन करित्ते झालेत असें हे भक्तवत्सला, हे क्षिप्रप्रसादना, हे दयाघना, मला जन्ममरण-जानित दुःखापासून मुक्त करावें. अशी अनेक प्रकारें सविनय प्रार्थना करून पुनः प्रातःकाळीं प्रतिदिवसाप्रमाणें जपादि कर्म चालू केलें. तेचदिवशीं रात्रीं शेंडे पुराणिक यांस स्वप्नांत, तूं आपल्या कन्येचा हरिवुवा पटवर्धन जो माझी सेवा करित आहे त्याशीं विवाह करून द्यावा, अशी आज्ञा होणांच पुराणिक जागृत होऊन विचार करित्तात कीं, ही श्रीची आज्ञा किंवा वातादि दोषांमुळे असें स्वप्न पडलें असावें? असा विचार मनांत आणून किंचित् घोटाळ्यांत पडले व त्या गोष्टीचा विचार न करितां तसेंच नित्यकर्म ह्मणजे श्रीगणेशसेवा करूं लागले. पुढें थोड्याच दिवसांत श्रीगणेशांनीं पुराणिकाचे स्वप्नांत प्रकट होऊन एक नारळ हातीं देऊन सांगितलें कीं, हा नारळ आणि तुझी कन्या हरिवुवा पटवर्धन यांस दे. अशी आज्ञा झाल्यानंतर पुराणिक जागे होऊन पाहतात तो नारळ हातीं आहे? तो अत्यादरें घेऊन, प्रभूची आज्ञा मोडल्याचे भयानें मोठ्या त्वरेनें आपले इष्टमित्रांस सर्व मजकूर निवेदन केला. तो इकडे त्याच रात्रीं हरिवुवांस उपास्य मूर्तीच्या आकारानें श्रीनीं दर्शन देऊन आज्ञा केली कीं, स्त्रीपुत्रादिलाभार्थ जें कर्म केलेंस त्या कर्माच्या लाभाचा आधीं उपयोग कर, नंतर बैराग्यादि संपत्तीनें आश्रमांतर होऊन अंती स्वानंदसुखलाभातें पावशील. असा वर देऊन श्रीगणेश गुप्त झाले. मग हरिभटवावा जागे होऊन उपास्यदेवतादर्शनलाभ झाल्यानें अत्यानंदांत मग्न होऊन गेले. नंतर कांहीं काल गेल्यावर श्रीवरद गणेशाचे आज्ञाभंगभयास्तव लग्न करून घेण्याचा विचार करितात तो शेंडे पुराणिक येऊन वंदन करून हरिभटवावांस आपणांस जाहलेली श्रीची आज्ञा व दिलेला नारळ पुढें ठेवून ह्मणतात, आज आपण धन्यधन्य आहां. मी आपणांस श्रीच्या आज्ञेप्रमाणें कन्या अर्पण करणार, तें आपण मान्य केलें पाहिजे.

याप्रमाणें हरिभटवावांस व त्यांचे मातापिता बंधुवर्गांस कळवून सर्वांसह सुमुहूर्तावर कन्यादान केले. त्यावेळीं हरिभटवावांवर मोठ्या तपाच्या प्रभावे करून श्री गणेशकृपा जाहलेली कर्णोपकर्णी सर्वांनीं श्रुत केली. यामुळे मोठमोठे तपोवृद्ध, वयोवृद्ध, ज्ञानवृद्ध, सहकुटुंब दर्शनास येऊन विवाहकार्त्वा हरिभटवावांस वस्त्रभूषणादि अर्पण करून नमन करून स्तवन करिते झाले कीं, तुझीं पूर्वपुगांतील ऋषीप्रमाणें दृढतर निश्चयानें अनशन, फल मूल, दूर्वारसपानादि सेवन व इंद्रियनिग्रहमनपूर्वक आणि शमदमादि साधनें करून महामंत्रजप, ध्यान, पूजनादि केले त्यायोगें परम कारुणिक भक्तवत्सल श्री गजवदन साक्षात् दर्शनवत् स्वभात दर्शन देऊन सर्वाभीष्ट देते झाले. अशा सत्पुरुषाचें दर्शनही दुर्मिळ. परंतु आमचे सुकृतयोगें आपले दर्शन झालें. असीं अनेक प्रकारें भाषणें करून निरोप घेऊन बहुत विस्मय करीत आपापले गांवांस गेले. नंतर हरिभटवावाही मोठ्या समारंभानें श्रीगणेशास व तेथील क्षेत्रवासी ब्राह्मणांस पूजन भोजनादि सत्कारानें बहुत संतुष्ट करून त्यांची निरोप घेऊन आपल्या कोतवडें गांवास सहकुटुंब जाण्याकरितां मार्गस्थ झाले.

भाग २ रा.

हरिबाबा पटवर्धन हे श्रीगजाननप्रसाद संपादन करून कोतवडें येथें आपले घरीं येण्याकरितां निघाले, हें त्या गांवांतील विद्वानांनीं ऐकून वाटेंत सामोरें येऊन, आदरानें हरिबाबांस भेटून ते ह्मणाले आपण श्रीकृपासंपादनास फार श्रम केलेत, त्याप्रमाणें प्रभूनें दया केल्याचें आम्ही ऐकून आपले दर्शनाची इच्छा करीत होतो, ती इच्छा प्रभूनें आज पूर्ण केली- इत्यादि अनेक गौरवाचीं भाषणें करीत त्यांस त्यांचे घरीं पोहोचवून त्यांची आज्ञा घेऊन आपापले घरीं गेले. याप्रमाणें गांवांतील सर्व लोकांस हरिभटवाबा पूज्य झालेले पाहून त्यांचे मातापिता व बंधुवर्गांस फार आनंद झाला. पुढें थोडेच दि-

श. २ सं. १२
(९)

बसांत हरिबावांचे कनिष्ठ बंधु विठ्ठलभट व केशवभट यांची लग्नं क्रमानें झालीं. नंतर हरिबावा सहकुटुंब श्री कुळदेवता करंजेश्वरीचें दर्शनास श्री परशुरामनजीक गोवळकोट येथें जाण्याकरितां निघाले. वाटेंत श्री परशुरामाचें दर्शन घेऊन त्यागतचे गोवळकोट या नांवचे गांवांत श्री करंजेश्वरीचें स्थान आहे तेथें येऊन राहिले. नंतर श्रीचा महामंत्रजप, व तप, पूजनादि अनेक प्रकारें श्रीची सेवा करीत असतां कांहीं दिवस गेले. नंतर इच्छेप्रमाणें श्रीप्रसाद त्वरित व्हावा असें मनांत आणून पूर्वीपेक्षां तीव्र आहारादिकांचें नियमन करून सेवा करण्यास आरंभ केला. तों पुढें थोडेच दिवसांत रात्री स्वप्नांत श्री गणेशदर्शन होऊन त्याच क्षणीं श्री करंजेश्वरीचेंही असें पुनः पुनः झाल्यानें मनांत फारच आनंद पावले. तों श्री देवी स्थिरकाल स्वरूपदर्शन देऊन झणते, हरिभटजी, तुला प्रवाल क्षेत्रांत जो श्री गणेशाचा वरप्रसाद झाला तोच खरा मान. आतां येथें अनुष्ठानारंभसंकल्पकार्त्वी तुला संततीच्छा असल्या कारणानें तुला विशेष संतति होईल व त्यांत शौर्य, औदार्य, सत्कीर्ति इत्यादि गुणसंपन्न असे अनेक पुरुष होतील. असा वर देऊन देवी गुप्त झाली. त्यावेळीं हरिभटबावा जागे होऊन मनांत विस्मय करितात कीं, श्रीगणेशाचे आज्ञेनें कुळदेवतादर्शनास गेलों तेथेंही प्रसादकार्त्वी प्रभूनें स्वस्वरूप दर्शन पुनः पुनः देऊन कुळदेवीरूपानें वरदान केलें. तस्मात् आपले व्यापकतेचा कधीही भक्तास भ्रम नसावा झणून दया केली. अशी प्रभूची परम रूपा मनांत आणून अति नम्र होत्साते स्तवन करितात-कीं, हे सकलव्यापका, हे भेदबुद्धिविनाशका, हे दयाघना, हे आशापूरका, हे गजवदना, हे भक्तानुकंपिन्, हे पतितपावना इत्यादि देवलागुणानुरूप स्तवन करितां तदाकार मनोवृत्ति झाल्यामुळें चलनचलनादि रहित स्तब्धवस्थेंत बराच काळ गेल्यामुळें मातापिता बंधु वर्ग आपले मनांत विचार करितात, कीं हरिभटजी शयनस्थान सोडून स्नानादि निर्य क्रमास लागण्याचा वेळ झाला असून भूमिशयन काय निमित्तानें केलें! ह्या संकल्पानें जबळ जाऊन स्पर्श करितात तों ते जागृत असून अत्यंतानंदा-

वस्थेत मग्न असल्याची मुद्रा पाहून अनेक प्रकारे व्यावहारिक
 शब्दांनी शोध करितां, बऱ्याच वेळाने व्यवहारज्ञानावर येऊन
 मातापित्यांस वंदन करून स्वप्नांत झालेला सर्व प्रकार सांगि-
 तला. तेणेंकरून सर्वास आनंद होऊन, जय विघ्नेश, जय विनायक, जय
 कुलदेवते करंजेश्वरी, जय माते, इत्यादि स्तवन करीत अनुष्ठानसांगतार्थ
 ब्राह्मण सुवासिनी भोजन घालून श्रीकुलदेवतेचा निरोप घेऊन कोत-
 वळ्यास परत जाण्यास निघाले. वारेंत श्री परशुराम, भैरवादि देवतांचें
 दर्शन घेत घेत आपले दर्शनास आलेले ब्राह्मणादिकांस आशीर्वचनादि
 सत्कारें संतुष्ट करीत घरीं आले. नंतर वडिलांची सेवा करीत वर्णाश्रमधर्मा-
 प्रमाणें वागत असतां कांहीं दिवसांनीं एक पुत्र झाला. त्याचें नांव
 कृष्ण असें ठेविलें. हरिभटवावांस पुत्र झाल्यामुळें त्यांचे परम वृद्ध माता-
 पित्यांस परमानंद होऊन, आपण कृतकृत्य झालों असें ते मानूं लागले. पुढे
 हरिभटवावाची सत्कीर्ति लोकांनीं ऐकून दर्शनास येऊन त्यांचें सदाचरण,
 विद्वत्ता, श्रीगणेशकथाश्रवण-पठण-आणि भजनांस परमादर पाहून फार
 संतुष्ट होऊन त्यांच्या प्रपंचाच्या उपयोगीं पडावें ह्मणून धनधान्यादि आपणून
 देत. त्याचा उपयोग हरिवावा प्रायः गणेश आराधनेकडे करून आपला
 प्रपंच भिक्षेनेच चालवीत. अशा वागणुकीनें इतर विद्वानांस पूर्व युगांतील
 ऋषींच्या आश्रमाप्रमाणें हरिवावांचे राहण्याचें ठिकाण दिसे व त्यांतून
 त्यांचे मातापिता बंधुवर्ग यांचीही सुशीलता पाहून सर्वास त्यांविषयीं
 पूज्यबुद्धि उत्पन्न होई. त्यायोगें त्या कुटुंबाचा योगक्षेम होत असल्यानें व
 बहुत काल देवताऽ तिथिपूजन भोजनादि सत्कारपूर्वक श्री गजानन
 महामंत्र अनुष्ठान सदा चालू असल्यानें वाक्सिध्यादि लाभामुळें
 हरिभटवावांची सिद्धाई उत्तरोत्तर विशेष वाढूं लागली. यामुळें त्यांजपार्शीं
 अनेक शिष्यसमुदायही जमला. मग त्यांसह ते तीर्थयात्रानिमित्तें कोंक-
 णांतच फिरण्यास निघाले, तीं फिरत फिरत रत्नागिरीस आले. तेथील
 अधिकारी यांनीं हरिवावांस शिष्यांसह अत्यादरें आपले घरीं कांहीं
 दिवस ठेवून घेऊन दाक्षिणेदाखल कोतवडेपैकीं पांच विघे जमी-
 न दिली. ती अति आम्रहामुळें स्वीकारून त्यांनीं ती देणगी कोतवडें

येथील श्री महालक्ष्मीस दिली. ती अद्यापि तिजकडे चालत आहे असे ऐकण्यांत होते. हल्लीं कसे आहे नें समजत नाहीं. पुढें हरिभटजीबाबा रत्नागिरी सोडून राजापुलाकडे गेले. तेथें दर्शनास आलेल्या ब्राह्मणादि जनांची मनकामना पूर्ण करीत असतां, कोणी नौकेंत बसून समुद्रांतून माल आणून व्यापार करणारा सावकार हरिभटजीबाबांचे दर्शनास येऊन आति नम्रतेनें विनंति करून ह्मणाला कीं, माझे मालाचें गळवत येण्याची मुदत संपून बरेच दिवस झाले; तर माझे मालासुद्धां गळवत मला कधीं मिळेल व काय कारणानें त्यास जास्त दिवस लागले हें कृपा करून मला सांगावे. अशी प्रार्थना करीत कांहीं वेळ तो उभा राहिलेला पाहून बाबांस दया येऊन त्या सावकारास पुढें बोलावून सांगितलें कीं, तुझीं केलेल्या प्रश्नांचें उत्तर खरें दिल्यास तुझांस बहुत कष्ट होणार; ह्याकरितां तुझीं श्री विघ्नहर गणपतीची प्रार्थना करावी. ते तुमच्या भक्तीप्रमाणें तुझांस सुख देतील. असें ह्मणतांच तो सावकार पुनः साष्टांग नमस्कार करून ह्मणाला महाराज, श्री गजानन आपणच आहांत. आपल्या प्रसादेकरून बहुत जनांचें अभीष्ट झाल्याचें ऐकून मी आपणांस शरण आलों. तर मजवर दया करावी. माशा माल येण्यास कांहीं विघ्न आलीं असल्यास तीं दूर करण्यास आपण समर्थ आहांत. जर माझे गळवत मला न मिळेल तर माझा सर्वस्वीं कुटुंबघात होतो. मी आपला दास आहे, करितां मजवर कृपादृष्टि व्हावी. इत्यादि अनेक प्रकारें स्तुति करीत तो पर्दी नम्र झालेला पाहून बाबांस दया आली व कांहीं वेळ ध्यान धारण करून कृपादृष्टीनें त्याजकडे पहात बोलतात कीं, तुमचें गळवत उदईक सूर्योदयाबरोबर समुद्रतीरास येईल आणि त्यांतून आलेला माल आणण्यास तुझी याच वेळीं जावें. अशी आशीर्वाचनपूर्वक आज्ञा होतांच सावकार ती शिरसा बंदन करून निघाला तो थोडक्याच प्रहरांनीं समुद्रतीरीं पोचला आणि सूर्योदय केव्हां होईल व बाबांचे आशीर्वादे गळवत केव्हां दृष्टीस पडेल ह्या चिंतेत बराच वेळ गेला. पुढें सूर्योदय होण्याबरोबर गळवताचा ध्वज दृष्टीस पडला. मग हरिबाबांचें स्मरण करीत आपल्या

वरोवर आलेल्या जनांस तें येत असलेलें गलवत दाखवून बहुत संतुष्ट
 होसाता त्यांतून माल काढण्याचीं साधनें घेऊन गलवताजवळ जाणांच
 त्यांतील लोक काडकडां भेटून अद्भुत झालेले वर्तमान व
 त्याचा भयंकर परिणाम व त्यांतून सुटलेले कौतुक सांग
 लागले. ते ह्मणाले आह्मी आमच्या नियमाप्रमाणें माल घेऊन
 येत असतां अकस्मात् मोठा वारा सुटून गलवत रस्ता सोडून
 बहुत दूर गेलें आणि तेथेंच रुबून चालेनासें झाल्यामुळें आह्मी तेथून
 सुटण्याबद्दल अनेक प्रयत्न केले. ते व्यर्थ गेले तेव्हां सर्वास मरणाचे भय
 वाटून सर्वांनीं ईश्वरास शरण जाण्यावांचून दुसरा उपायच नाहीं हें समजून
 अनेक प्रकारें त्याचा स्तव करीत समग्र सात दिवस काढिले. आठवे
 दिवशीं तिसरे प्रहरीं आह्मांस कोणी या संकटापासून सोडविणारा
 भेटेल कीं काय या आशेनें चोहोंकडे पहात असतां अकस्मात् चोहों-
 कडून मत्स्य, कच्छ, मकरादि जलचर येऊन त्यांतच एक अति विशाल हत्ती
 नानाप्रकारचे शस्त्र करीत गलवतास वेढा घालूं लागल्यामुळें मरण-
 समय आला असें खचित वाटलें. परंतु तें गलवत त्या हत्तीनें वर
 उचललें व आपले मस्तकानें पुढें ढकलतांच चालू झालें. तें वायु-
 वेगानें आपल्या मार्गावर येतांच सर्वास धैर्य येऊन, आह्मी आपल्या
 यजमानाच्या दैवयोगानें या मरणभयापासून मुक्त झालों; आतां यज-
 मानाचे पाय केव्हां दृष्टीस पडतील व त्यांचा माल त्यांस केव्हां देऊं
 ही मनांत उत्कंठा लागली तों आज आपलें दर्शन झालें. असे अनेक
 प्रकारची प्रभुलीला सांगतांच तो सावकार बावांचे आशीर्वच-
 नाचे माहात्म्यें ह्या सुखास मी पात्र झालों असें वारंवार मनीं
 आठवून त्या सर्वास भेटून बावांचे दर्शनास निघाला
 आणि तो मनांत विचार करितो कीं, हा लाभ नच हो-
 णारा खरा, परंतु ओठे तपस्वी ईश्वरभक्त हरिभटवावा यांच्या प्रसादें
 मला प्राप्त झाला. तर तो सर्व माल त्याचे पर्दी अर्पण करावा,
 असा निश्चय करून बावांचें दर्शन घेऊन व वंदन करून ह्मणतो
 महाराज, आपले आशीर्वादें मला सर्व माल मिळाला. आपण सा-

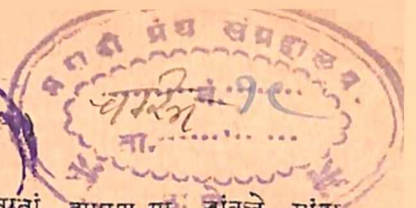

क्षात् श्रुतिज्ञान अर्वात् आहवित् आपल्या सेवेने प्राणी परम सुखा-
पात्र होतीलच ही बुद्धि आह्मां सर्वास आपल्या कृपेने सतत राहाई
आणि ही इच्छा पूर्ण करावी. अशी अनेक प्रकारे विनंति करून बरोबर
आणलेला सर्व माल भटजात्रावांचे पर्दी अर्पण केला आणि हात जोडून
मोठ्या विनयाने हणाला महाराज, हा सर्व माल आपला आहे. याची
व्यवस्था आपण करणे असेल तशी करावी, व मज गरीबावर पूर्ण
कृपादृष्टि असावी. ही त्याची औदार्यवाणी श्रवण करून हरिबावा
संतुष्ट होत्याते त्यांस पुढे बोलावून हणाले अहो शेटजी, तुमचा उदार-
पणा पाहून मला मोठा संतोष झाला. हा हजारों रुपयांचा माल आह्मां
स्वल्प भिक्षेने निर्वाह करणाऱ्यास घेणे उचित नाही. आपल्या मालाचा
उपभोग आपणच करावा. हे शब्द अनेक लोकांनी श्रवण करून
मोठे आश्चर्य करित आपापल्यांत हणतात हा कोणी ईश्वरभक्तच
या पटवर्धनकुलांत अवतरला असावा. पहा ज्याच्या आशी-
र्वादाने समुद्रांत रतून राहिलेले गलवत जलजंतूनी ढकलून कडेस
लाविले, व त्यांतील माल मालक अर्पण करित असतां बावा स्वीकारीत
नाहींत अशा सत्पुरुषांचे दर्शन या कलियुगांत बहुत दुर्मिळ. अशी
अनेकांची अनेक प्रकारे बावांविषयीं बहुत पूज्य बुद्धि उत्पन्न झाली.
पुढे कांहीं दिवस तेथे राहून परत आपले घरीं आले. मग मातापि-
त्यांचे सेवेविषयीं अत्यासक्त, अतिथिपूजनीं बहुप्रेमळ, श्रीगणेशपूजनीं
अत्युत्सुक अशा बागणुकीनें वागत असतां कांहीं दिवसांनीं वृद्धत्वामुळे
मातापिता मरण पावल्यावर त्यांचें उत्तर कार्य सांग करून बंधुवर्गासह
गृहस्थाश्रमसुख अनुभवीत असतां दुसरा पुत्र झाला. त्यास आपल्या
पित्याचें नांव बाळभट हें ठेविले. पुढे क्रमेकरून पांच पुत्र झाले, पैकीं
एक देवाधीन झाला. शेष सहा पुत्र राहिले. त्यांचीं क्रमवार नांवेः—
पहिले कृष्णभट, दुसरे बाळभट, तिसरे त्र्यंबकपंत आपा, चवथे गोविंद-
पंत नाना, पांचवे रामचंद्रपंत आपा व सहावे भास्करपंत आपा. हे सहा
पुत्र देवताऽतिथिपूजक असून वेदाभ्यास व पितृसेवा करित बरेच त-
रुणावस्थेंत आले, असें हरिबावांनीं पाहून आतां यांसह कांहीं दूर

प्रदेशीं गमन करणें योग्य आहे, असें मनांत आणून तें उभयतां बंधूस कळविलें.

भाग ३ रा.

पुढें स्त्री—पुत्र—शिष्यमंडळीसह कोंकणांतील तीर्थयात्रेस निघाले. तां जागजागीं शिष्यमंडळीही पुष्कळ मिळाली त्यांसह ते हिंडत असतां कोणी सत्पुरुष आल्याचें ऐकून दर्शनार्थ येऊन मोठ्या आग्रहांनें आपल्या घरीं नेऊन पूजनादि सत्कारें कांहीं दिवस सेवा करून, बाबांस बहुत काल एके ठिकाणीं राहणें नको असल्यामुळें थोडेच दिवसांत पुढें जाण्याची पाठवणूक करीत. असे अनेक गांवांतील अनेक भाविक लोक अनेक प्रकारचे सत्कारेंकरून हरिबाबांचा आशीर्वाद मिळावा या हेतूनें कांहीं दिवस आपापले घरीं ठेऊन घेऊन श्री गजाननवत् पूजन करीत. पुढें तो गांव सोडून दुसरे गांवीं जात, अशा क्रमानें सांवतवाडीस आल्यावर राजापूर वगैरे ठिकाणीं अनेक भक्तजनांचे मनोरथ पूर्ण केलेले हरिबाबा पटवर्धन आले आहेत हें तेथील राजास शिष्ट ब्राह्मणद्वारा श्रुत झाल्यावरून तो बाबांचे दर्शनास येऊन मोठ्या प्रेमानें आपल्या घरीं येण्याविषयीं त्यांस आग्रह करूं लागला. त्यावरून बाबा त्याचे घरीं गेले. त्यावेळीं त्या राजास शत्रूंनीं पराजित करून अल्प अधिकारावर ठेविलें होतें. हा आपला सर्व वृत्तांत राजानें निवेदन करून तो मोठ्या विनयानें प्रार्थना करूं लागला महाराज. आपण बहुत तपस्वी आहांत; तर मला या शत्रुभयापासून मुक्त करा. असी पुनःपुनः प्रार्थना श्रवण करून दया आल्यामुळें कांहीं श्री गजाननाची सेवनपद्धति सांगून बाबा बोलतात, तुझांस सांगेन तसें कराल तर तो प्रभु विघ्नराज तुझांस सकल संकटांपासून मुक्त करून अमोघही देईल. असा आशीर्वाद देऊन निरोप घेतल्यावर कांहीं दिवस त्याच गांवीं लोकांचे आग्रहामुळें राहून पुढें ग्रामांतरास निघाले, तो राजाही पूर्ण मनोरथ होत्साता दर्शनास येऊन चांगली पाठवणूक क-

रिता झालो. पुढे मार्गवशात जातां जतां ह्यापण या नांवचे गांवा-
जवळ गेले, ते तेथील गांवकऱ्यांस बावांची कीर्ति ऐकून माहीत
असल्यामुळे ते सामार घेऊन अति आनंदानें गांवांत नेऊन, आ-
ह्मांस आपला प्रति दिवशीं दर्शनलाभ व्हावा अशी सविनय प्रार्थना
करून गौरवीत शिष्यादि सर्व मंडळीसह हरिबावांस ह्यापण
गांवांत सुस्थली ठेविलें. ते तेथें आहेत हें नजीकचे ग्रामस्थांनीं श्रवण
करून अनेक ब्राह्मणादि लोक दर्शनास येत. त्यांत एक विधवा स्त्री
जोशी या उपनांवाची पुत्र घेऊन दर्शनास आली आणि पुत्रास
बावांचे पायावर घालून विनंति करूं लागली कीं, महाराज, या मुलाचे
पालनकर्ते कोणी नसल्या कारणानें वेळेस अन्नवस्त्रही मिळत नसून
आतां व्रतबंधाचे दिवस आले. यास्तव आमचे कुलोपाध्याय यांस
अनेक प्रकारें मुलाचा व्रतबंध करण्याबद्दल विनंति केली असतां ते
क्षणतात तुझां दारिद्र्यांचा पुरोहितपणा आह्मांस नको; तो कोणा दुसऱ्या-
स देऊन व्रतबंध करून घ्यावा. असें बोलून निरोप दिल्यावर इत-
रांस विनंति केली, तथापि मज गारिबावर कोणीच दया करीनात.
आतां आपण अनेकांस संकटापासून दूर केलें तें श्रवण करून मी शरण
आलें, तर कृपा करून या मुलास आपले शिष्यवर्गांत मिळवून व्रत-
बंध करावा. असें अनेक प्रकारें स्तवनपूर्वक मागणें करित बहुत
काल ती उभी राहिली. हें पाहून तिला बोलावून बावा सांगतात कीं,
आह्मी भिक्षेनें निर्वाह करणारे, करितां तुमच्या पुत्राचा व्रतबंध उत्साहा-
नें होणें कठिण. असें बावांचे शब्द ऐकून बाई क्षणते महाराज, आप-
ल्या इच्छेप्रमाणें कार्य करावें आणि मज शरणागताचा अंगीकार
करावा. असें हणून मुलास पुनः भटजींचे चरणावर घातलें. मग
बावांचें मन विशेष दयापूरित झालें आणि तिला अभय देऊन
सांगितलें कीं, अगे, या दारिद्र्याला भिऊं नको. तुझे पुत्राचा व्रतबंध
त्वरित होऊन सुख पावशील. असा बावांचा वरप्रसाद मिळतांच
तिला असें वाटलें कीं, आज माझें सकलारिष्ट गेलें व सत्पुरुषा-
चा वरानुभव खचित येणार. असा निश्चय करून पुनः पुनः नमन करीत

उभी राहिली, तों बावांनीं धनेच्छेनें रामभट दांडेकर यांस वाटवे या नांवानें हाक मारिली. या नांवानेंच हाक मारण्याचें कारण दांडेकर हे बहुत सुशील असून विद्वान व बावांशीं परम सत्यत्वेंकरून वागणारे असे असल्यामुळें बावांस जें भिक्षेनें द्रव्य मिळें ते बावा त्या दांडेकर भटजी-जवळ देऊन त्याजकडून आपला प्रपंचखर्च चालवोत. ते भटजी हरिभटबावांचें द्रव्य ठेवण्यास एक प्रकारची पिशवी करून त्यांत ठेवीत, त्या पिशवीस वाटवा ही संज्ञा आहे. तो वाटवा चोरांच्या भयानें सदा आपले जवळ ठेऊनच ते वागत असत, ह्यामुळें बावा त्यांस एखादे वेळेस वाटवे या संज्ञेनेंच हाक मारित. हा शब्द इतरांनीं ऐकून, थोराचे मुखांतून आलेल्या शब्दानेंच इतर लोक त्यांजशीं व्यवहार करूं लागले. यामुळें सर्व लोकांत त्यांचे दांडेकर हें उपनांव जाऊन त्या ठिकाणीं वाटवे हें उपनांव प्रसिद्ध झालें, तेंच अद्यापर्यंत चालू आहे. ते रामभटजी वाटवे बावापुढें येऊन ह्मणाले काय आज्ञा आहे? हें शब्द ऐकून बावा त्याजकडून शिल्लकेस धन असल्याची कबुली घेऊन एतर शिष्यमंडळीकरवीं व्रतबंधाची तयारी करवून सुमुहूर्तावर त्या मुलाचा व्रतबंध करूं लागले. त्यावेळीं त्या स्त्रीनें अत्याग्रहानें हरिबावांस पुरो-हितपणा दिला तें त्यांनीं अंगीकारून कार्यासिद्धि केली. नंतर ती स्त्री मुलास घेऊन अत्यानंदानें हरिबावांचे दर्शनास येऊन पुनः पुनः नमन करित विनंति करिते कीं, महाराज, आपली या मुलावर कृपादृष्टि होऊन आपण याचा व्रतबंध करून यास ब्राह्मणांमध्ये आणिला; तसेंच हा विपात्तियुक्त जो आपला शिष्य तो संपत्तिमानांमध्येही मान्य व्हावा. असें मागणें करून अनेक प्रकारें हरिबावांचें शिष्यवात्सल्य वर्णन करिते, महाराज, आपल्या आशीर्वादिं इच्छित वस्तुलाभ झाल्याचें अनेकांस श्रुत आहे, तसेंच मीही पुत्राच्या व्रतबंधसंकटापासून मुक्त झाल्याचा अनुभव घेऊन प्रार्थना करित आहे, तर दया करावी. असें ह्मणत पुत्रास घेऊन उभी राहिलेली पाहून दया घेऊन हरिबावांनीं त्या मुलास जवळ बोलावून कांहीं काल ध्यानें करून त्याच्या इष्टार्थसिद्ध्यर्थ श्रीगजाननचिंतन करून प्रसन्न होतसेतें बोलतात, अगे बाई तुझ्या मुलाचें पूर्व, जन्म कर्म, ऋणधनादि पाहतां

याचा ऋणी घाटावर कापशी या नांवाचे गांवचा अधिपति आहे. तर तूं मुलास घेऊन त्याजकडेस जावें, ह्मणजे तो पुत्रबुद्ध्या याचा अंगीकार करील आणि त्यायोगें याची विपत्ति जाऊन सर्व संपत्तिमानांमध्येही तो मान्य होईल. हें वरदवाक्य श्रवण करितांच ती बाई संतोष पावली, परंतु मनांत विचार करिते कीं, तो अधिपति पुत्रबुद्ध्या अंगीकार करितां माझी संतति नष्ट होईल कीं काय? या संशयानें तिनें पुनः हरिबावांचे चरण धरून प्राप्त जाहलेला संशय निवेदन केला. बावा संतोषानें बोलतात, अगे, त्याचे पाळनकर्याचे मनीं स्ववर्णांत मुलास मिळवून घ्यावें असें जरी वऱ्हेल तरी तो माझा त्रिघ्नहर गजानन त्याच्या तशा बुद्धीचे खंडन करून तुझा मुलगा ब्राह्मणवर्णांतच पुत्रपौत्रादिसंतति-संपत्तियुक्त ठेवील. तर आतां कोणताही संशय न धरितां तूं देशावर जावें. अशी आज्ञा होतांच तिनें पुनः आपलें दर्शन व्हावें ही प्रार्थना केल्यावर कांहीं वर्षांनीं आझी देशावर येणार आहों त्यावेळीं भेट होईल. हें ऐकून ती बाई नमन करून पुत्रासह देशावर जाण्यास निघाली. ती हळूहळू मुलासह मार्ग क्रमितां कांहीं दिवसांनीं घाटावर येऊन पोहोचली. आणि कापशीनजीक एक कोसावर आली तों त्यावेळीं सूर्यसंतापानें व मार्गसंचारानें मुलगा बहुत श्रांत झाल्यामुळे विश्रांतीकरितां एका झाडाखाली बसली. इतक्यांत त्या कापशी गांवचा अधिपति संताजीराव घोरपडे या नांवाचा नित्यक्रमाप्रमाणें शिकार करितां करितां आतिशय श्रमून विश्रांतीकरितां त्याच झाडाखालीं ल्यायेस आला. त्यानें त्या मुलाचें दारिद्र्य व अल्प वयांत प्रवास व स्वरूप-संपत्ति पाहून त्यास दया आली आणि त्यानें बाईस विचारिलें कीं, हा मुलगा कोणाचा व ह्याचें इकडे येण्याचें कारण काय? इत्यादि प्रश्न ऐकून तिनें त्यास सविस्तर पूर्ववर्तमान सांगून त्यास ह्मणाली कीं, या मुलास कापशीचे राजाकडे घेऊन जावें ह्मणून कोणीं तपस्वी सिद्धानें सांगितल्यावरून येथपर्यंत मुलास आणिलें. आतां त्या राजाची गांठ कशी पडेल? रस्ता कोण दाखवील ? अशी चिंता पडली आहे. तें ऐकून संताजीरावास त्या बाईची विशेषच दया येऊन ते ह्मणाले, बाई, तुझीं

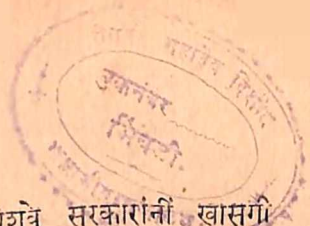
माझे घोड्याचे पाठीमागून यावे, ह्मणजे गांव व राजवाडा दृष्टीस पडेल. असें बोलून ते निघाले व त्यांच्या मागे मुलासह ती बाई गेली. पुढे संताजीराव घरी जातेवेळी चौकीवाल्यास मुलास व बाईस आंत सोडण्यास सांगून ते आंत गेले तों हळूहळू मुलाचे चालीनें राजवाड्याजवळ मुलासह बाई पांचली व तिला चौकीवाल्यांनीं आंत जाण्यास सांगितल्यावरून ती राजवाड्यांत गेल्यावर संताजीरावांनीं त्यांची राहण्याची व अन्नवस्त्राची सोय करून दिली. यामुळे वेळेवेळीं त्यांस अन्नपाणी मिळून पुढें तो मुलगा उत्तरोत्तर शरीरानें, बुद्धीनें व स्वरूपानें आणि लहान वय असून बोलण्याचे चातुर्यानें संताजीस फारच आवडूं लागला. संताजीस औरस संतति त्यावेळीं नव्हती व पुत्राची अपेक्षा फार असल्यामुळे उत्तरोत्तर त्या मुलास, नारायणा आमचे बरोबर चळ ह्मणून, आपले बरोबर हिंडवीत. कदाचित् आपले पोषाकाप्रमाणें त्यास पोषाक देऊन शोभवीत असे. अनेक प्रकारें त्या अनाथ पुत्राचें पालन चालू ठेवून कांहीं ब्राह्मणांस व क्षत्रियांस इष्ट अशा विद्याही त्यास शिकविल्यामुळे तो पदरचे लोकांत कांहीं वर्षांनीं मान्य जाहला. पुढें त्याचा संताजीरावांनीं विवाह केला. आणि आपले कोल्हापूरकर महाराजसरकारचे सेनापतीचें कामही प्रसंगवशात् त्याजकडून घेऊं लागले. पुढें कांहीं दिवसांनीं संताजीरावास औरस संतति झाली. तरी त्या नारायणावर जें पुत्रवत् प्रेम वाढलें त्यांत कांहीं कमी न होतां उत्तरोत्तर जास्तच वाढूं लागल्यामुळे संताजीरावाच्या बायका व इतर संबंधी लोक यांच्या मनांत नारायणरावाचे विषयीं द्वेषबुद्धि वागूं लागली. कारण, नारायणराव हा संताजीरावाचे पुत्राप्रमाणें सर्व अधिकार चालवी आणि त्यास संताजीराव अनुमोदन देई, त्या योगें त्या स्त्रियांस बहुत वाईट वाटून त्या पतीस अनेक प्रकारें त्याचे दुर्गुण कळवीत. पण तो ह्मणें तें आमचें पोर; पोरबुद्धि एखादे वेळीं तसें गैर करीत असेल, असें ह्मणून तें सर्व सांगणें व्यर्थ करीत. याप्रमाणें अनेक वेळ झाले, यामुळे त्या स्त्रियांस विशेषच द्वेषबुद्धि वागूं लागली. पुढें एके दिवशीं संताजीराव नित्याप्रमाणें हा

रायणास घेऊन शिकारीस गेले. तेथें शिकार करितांना फार श्रम होऊन वेळही बराच लागला, तथापि शिकार घेऊनच घरीं आले; तों बाईसाहेबांकडून रोज नियमाप्रमाणें कांहीं खाऊन पाणी पिण्यास आंत येण्याची सूचना आली, तों लगेच उठून आंत गेले. त्यावेळीं बाई मोठ्या प्रेमभावाचे रूपानें विनंति करूं लागली कीं, आपले बरोबर नारायणही होता व त्यासही श्रम बहुत झाले असतीलच. तर त्यासह भोजन झालें झणजे आपणांस व तसें मलाही फार बरें वाटेल. ही विनंति मान्य करून नारायणास हाक मारून जवळ घेतला आणि झणतात, तुला फार श्रम झाले, तर कांहीं मजबरोबर खावें. असें झणून आपले ताटांतच बसविलें, तों बाईसाहेबांनीं स्वतः ताटांत खिचडी, तूप, रोटी, मास, वगैरे आणून वगडिलें. नंतर संताजीरावांनी अंगरख्याच्या अस्तन्या वर सारून खिचडीत हात घातला आणि त्याप्रमाणें नारायणासही आपले ताटांत हात घालून खाण्यास सांगतांच तोही अस्तन्या वर करून खिचडीत हात घालून ग्रास घेणार तों संताजीरावांचे मनांत अकस्मात् महाभय उत्पन्न होऊन नारायणाचा उजवा हात धरून स्वकृतस्वकृत शब्दानें ईश्वराची विनंति करितात कीं, हे परमेश्वरा, आज ब्राह्मणास शूद्रान्न भक्षण करविण्याचा दोष मजकडून होऊन त्यायोगें मला काय दुःख भोगावें लागणार होतें तें न जाणो. तर आतां मी तुझे पायांस शरण आलों आहे. करितां यानंतर मला केव्हांही अशी दुर्बुद्धि देऊं नको. अशी विनंति करीत नेत्रांतून अश्रु गाळिले. ते नारायणानें पाहून त्यास पश्चात्ताप होऊन तो खिन्न झाला. हें ग्रा बाईसाहेबांनीं पाहून त्याही आपल्याकडून आज दुष्कर्म होणार होतें असें मनांत आणून आपला धिक्कार करूं लागल्या. नंतर तो भोजनप्रसंग सर्वांनीं टाळिला. उपरांत संताजीराव व त्यांची स्त्री नारायणाशीं मोठ्या प्रेमानें भाषणें करितात, हे नारायणा, तूं आमची आज्ञा भंग न करितां पुत्राप्रमाणें आमचे ताटांत भोजनास आलास, तस्मात् तूं आमचा वडील पुत्र होस. असें बोलून मोठे प्रेमानें उभयतांनीं त्यास आलिंगन देऊन निरोप दिला व

तोही पुत्रवत् वंदन करून निघाला आणि घरी येऊन मातुश्रीस वंदन करून सर्व झालेला वृत्तांत सांगितला. तों तिने पूर्वी हरिभटबावांनी दया करून व्रतबंधकाळाचे वेळी आशीर्वाद दिल्याचे स्मरण देऊन ह्मणते, नारायणा, आज आलेला प्रसंग येईलच हें समजून ते गजानन-महाभक्त हरिबावा पटवर्धन यांस शरण जातां त्यांनी दया करून वर दिला कीं, माझा प्रभु विघ्नहर गजानन तुझे पुत्राचीं सर्व विघ्ने दूर करून त्यास आपले ब्राह्मणवर्णांतच ठेवील, तें आज प्रत्ययास आलें. हें ऐकतांच नारायणराव वारंवार हरिभटबावांचें स्तवन करून दर्शनेच्छेनें सदा मातुश्रीस ह्मणे कीं, ते सत्पुरुष स्वच्छंदानें वागणार, प्रारब्धानें दर्शन होईल तो सुदिन. असा मातापुत्रांचा विचार होऊन नित्योद्योग करूं लागले. पुढें नारायणरावांवर संताजीराव व त्यांची स्त्री या उभयतांचेही निर्गळ प्रेम वाढूं लागल्यामुळें त्या नारायणरावास करवीर सरकारचे दरबारांत बहुत मान्यता प्राप्त झाली.

भाग ४ या.

आतां इकडे हरिबावांनीं जोशीणबाईस पुत्रासह देशावर जाण्यास सांगून आपणही सर्व शिष्यमंडळीसह ग्रामांतर करण्यास निघाले तो ज्या ज्या गांवीं जावें तेथील विद्वज्जन त्यांस कांहीं दिवस ठेऊन घेऊन योग्य पूजन सत्कार करून पाठवणी करीत. याप्रमाणें मार्ग क्रमण करीत असतां बरोबर असलेल्या शिष्यांपैकीं मुख्य शिष्य सुमारे ८१० होते, त्यांचीं नांवें व उपनांवें—रामभट वाटवे; सखंभट जोशी ज्यांचे वंशास पुढें सखदेव ह्मणूं लागले व त्यांचे वंशीयांस पुढें गोविंद हरीनीं आपले दौलतींत सरदार केलें व कांहीं वंशीयांस रामचंद्र हरीनीं आपले संस्थानचे पोतनीस केले, ते; व कृष्णभट जोशी वरवडेकर यांचे वंशिकांस पुढें उत्तूरकर हें उपनांव मिळालें व त्यांतील विष्णुपंत उत्तूरकर यांस गोविंद हरीनीं आपले संस्थानचे पोतनीस करून मुख्य कारभासी केलें

ते व लिमये पुढें ज्यांचे वंशिकांस श्रीमंत पेशवे सरकारांनी खासगी काम दिल्यामुळें खासगीवाले हें उपनांव ज्यांस मिळालें, ते; व काळे ज्यांचे वंशिकांस पुढें रामचंद्र हरांनी आपले संस्थानचे फडणीस केलें, ते; व गोखले ज्यांचे वंशिकांस पुढें भास्कर हरींनी आपले स्वारांवरील मुख्य सरदार केलें, ते; व खाडीलकर व फडके इत्यादि. यांतील काळे या उपनांवाचे जे शिष्य बरोबर होते त्यांचे गांवीं जातांच हरिवावा आल्याचें तेथील शिष्यजनांस समजतांच ते सामोरे येऊन तपस्व्याची संगति घडावी या बुद्धीनें त्यांनीं त्यांस ठेवून घेतले. तों काळे यांचे मनांतून आपली कन्या हरिवावांचे ज्येष्ठ पुत्र कृष्णभटजी यांस द्यावी असें येऊन हरिवावांस वारंवार विनंति करीत. यामुळें तें त्यांनीं मान्य करून कोतवडें येथील बंधुवर्गास सहकुटुंब आणवून सुमुहूर्तावर विवाहोत्सव आरंभिला. तेव्हीं आपले कोतवडेंकर वझे उपाध्यायांसही लग्नाकरितां आमंत्रण दिलें असूनही ते आले नाहींत, करितां पुढें रामभटजी दांडेकर (ज्यांस पुढें वाटवे हें उपनांव मिळालें ते) बरोबर असून पुरोहित शब्दार्थाप्रमाणें वागत असल्यामुळें त्यांसच आपले पुरोहित असं हरिवावांनीं मानून कार्य केलें, आणि पुढें बंधूस व पुत्रांसही त्याप्रमाणें वागण्यास आज्ञा केली; ती त्यांनीं मान्य करून कोतवडें मुक्कामाखेरीजचे स्थळीं त्या रामभटजींस आपले उपाध्येपणाची वृत्ति देऊ लागले. हीच वहिवाट अद्यापपर्यंत चालू आहे. पुढें हरिवावा कांहीं दिवस तेथें राहून बंधुवर्गासह ग्रामांतर करितां करितां सखंभट जोशी यांचे गांवीं गेले, तों त्यांनीं आपली कन्या हरिभटवावांचे द्वितीय पुत्र बाळभट हा विद्वान सुशील असा पाहून त्यांस द्यावी या हेतूनें पुनः पुनः विनयपूर्वक हरिवावांची प्रार्थना केली, ती त्यांनीं मान्य करून सुमुहूर्तावर विवाहोत्सव अयानंदानें समाप्त झाल्यावर तेथील लोकांचे आग्रहास्तत्र कांहीं दिवस तेथें राहणें भाग पडल्यामुळें भोंवतालच्या गांवांतील लोकांनीं हरिभटवावा पटवर्धन मोठे तपस्वी भूतभविष्य कथन करून अनेकांस प्रचीती दाखविलेली ऐकून ते लोक बहुत प्रेमानें सहकुटुंब दर्शनास येऊन हरिवावांचे व तत्पुत्र-

कलत्रांचें सदाचरण पाहून बहुत आश्चर्य करीत. कितीएकांस तर असें वाटे कीं, हरिभटवावांची संगति सदा असवी, म्हणजे त्याच्या संगतीनें आम्हांसही श्रीगजानन भजनपूजनानें असी सिद्धावस्था प्राप्त होईल. तसेंच कितीएकांस असेंही वाटें कीं, भटजींचे पुत्रांस कन्यादानादि देऊन भटजींचा संतोष करावा, म्हणजे त्यांतच आपलें हित आहे. या बुद्धीनें आपापल्या गांवीं नेऊन विवाह करून पाठवणी करीत. याप्रमाणें चार पुत्रांचेही विवाह झाल्यावर पांचवा रामचंद्र हरि यास पूर्वींचे शिष्यवर्गातील लिमये भटजींनीं आपली कन्या विवाह करून दिली आणि सहावा भास्कर याचा विवाह होण्याचा असून हरिवावा पुढें तीर्थयात्रेस निघाले, तों जातां जातां राजापूरचे गंगेवर गेले. तेथें पूर्वीं हरिवावा गेले होतेच, यामुळें हरिवावांची सिद्धाई सर्वांस माहीत होती, ह्मणून अनेक लोक दर्शनास येत; व सातारा, पुणे, वगैरे देशांवरील गंगास्नानास आलेले लोकही हरिवावांचें महत्व श्रवण करून दर्शनास येत. त्यांत कांहीं छत्रपति शाहूमहाराज व कांहीं अक्कलकोटकर महाराज, यांच्या पदरचे जे मुख्य मुत्सद्दी लोक होते त्यांनीं हरिवावांस पाहून संतुष्ट होवता ते लोक अनेक वस्तु अर्पण करून विनीत करीत कीं, महाराज, आपली सत्कीर्ति सातारा मुक्कामी ऐकिली होती कीं, कोणी पटवर्धन कुळांत हरिवावा या नांवानें श्रीगजाननाचे पूर्ण भक्त अवतरले आहेत, व ते शरणागत आलेल्यांचे कष्ट तात्काळ दूर करितात व त्यांनीं अनेकांस सदुपदेश करून सन्मार्गास लाविलें; आणि ते शिष्यपुत्रकलत्रांसह तीर्थक्षेत्रादि यात्रा करीत श्रीगणेशसेवनानें कालक्रमणा करितात; इत्यादि जे जे सद्गुण श्रवण केले होते, त्यांपेक्षां प्रत्यक्ष दर्शन होतां जास्तच पाहण्यांत आल्यामुळें आह्मी या दर्शनाचा श्रीगणेशदर्शनलाभ मानितों. अशा पुण्य पुरुषाचें दर्शन महामंगलप्रद; ह्याकरितां आमच्याद्वारे आपलें दर्शन आमचे यजमान स्वामी फत्तिसिंग महाराज अक्कलकोटकर यांस झालें तर आह्मी यजमानांचें बहुहिताचें कार्य केलेंसें होऊन ते संतुष्ट होतील; आणि आज माझ्या सेवकांनीं माझ्या घरीं श्रीगणपतीच आणिला, असा आनंद मानितील. तर दय

करून आपण साताऱ्यापर्यंत तरी येण्याचें करावें, असी विनंति केली. परंतु रुकार मिळाला नाहीं ह्मणून खिन्न होत्साते विचार करितात कीं, अशा सत्पुरुषाचें जरी येणें झालें नाहीं तरी नाहीं, पण त्याच्या चिरंजीवांपैकीं जरी कोणी यजमानाकडे येईल तरी तद्वारा हरिभटजींची पूजा केल्यासारखें महाराजांस समाधान होईल. असें मनांत आणून त्याप्रमाणें पुनः विनंति केली. मग हरिवावांनीं पुढें भाविष्यकालांत होणारें ध्यानांत आणून त्यांस सांगितलें कीं, हा त्रिवक्र आपल्या यजमानाचे संग्रहीं असल्यास मी अशें करून तेथें आहेंच असें समजावें. असें बोलून सर्वास निरोप दिला आणि त्रिवक्रास बोलावून सांगितलें कीं, मी थोड्या दिवसांत फिरत फिरत कापशी येथें जाणार आहे, तेथें तूं मला भेट. हें सांगून त्यास वरोवर जाण्यास आज्ञा दिली. हा त्रिवक्र पुढें कापशीकर सेनापतीच्या संग्रधानें फत्तेसिंग महाराजांस विशेष प्रेमास्पद झाला, नंतर त्यांच्या पदरचे सरदारपंक्तींत मान्य होऊन पुढें श्रीमंत पेशवेसरकारचे आश्रयानें बहुतच मान्य झाल्याचें प्रसिद्ध आहे. पुढें हरिवावांनीं आपले कनिष्ठ बंधु विडलभट व केशवभट यांच्या पुत्रांचे विवाह झाल्याचें पाहून केशवभटजींचे ज्येष्ठ पुत्र शिववा यांस बोलावून सांगितलें कीं, तुला द्रव्यादि सुखाची इच्छा असल्यास तूं देशावर जमखंडी या नांवाचे गांवीं जाऊन तेथील अधिकारी यांस भेट, ह्मणजे तुला अभीष्ट लाभ होईल. असें सांगून त्याला देशावर पाठविलें. नंतर हरिवावांचे शिष्यवर्गांत गोखले ह्मणून वर्णन केलेले जे महादेव कृष्ण या नांवाचे होते, त्यांच्या मनांतून आपली कन्या हरिवावांचे कनिष्ठ पुत्र भास्कर यांस द्यावी असें आलें व त्यांनीं त्याप्रमाणें विनंति केली. ती हरिवावांनीं मान्य करितांच सुमुहूर्तावर मोठ्या समारंभानें गोखल्यांच्या कन्येशीं भास्कराचा विवाह झाला. पुढें कांहीं दिवस तेथें राहून दर्शनास आलेल्या जनांस निरोप देऊन आपण सहकुटुंब देशावर जाण्यास निघाले, ते कांहीं दिवसांनीं देशावर अजरे-नजीक उतूर या नांवचें एक खेडेगांव आहे तेथें त्यांचे शिष्यवर्गांतील कृष्णभट जोशी वरवडेकर रहात असत, त्यांचे आम्रहास्तव हरि-

बाबा तेथें राहिले.

पुढें हरिबाबा उत्तुरास आलेले आसमंतात् गांवचे लोकांनीं व कापशीकर सेनापती वगैरे ह्यांनीं श्रवण करून ते आपापले गांवीं यावेत या हेतूनें कांहीं फलादि घेऊन दर्शनास येऊन आपापले अभीष्टलाभानें तृप्त होऊन मोठ्या आनंदानें पुनः पुनः दर्शन व्हावें असी मागणी करून आपले गांवीं जात. असें चालू असतां कापशीकरांचें सप्रेम आवाहन होत आहे हें समजून सर्व मंडळांसह कापशीस जाण्याकरितां निघाले, तों थोडेच दिवसांत त्या गांवीं पोहोचले. इकडे ते आले हें नारायणराव जोशी यांनीं श्रवण करितांच मातोश्री व पत्नीसह सामोरें जाऊन सर्वांनीं चरणावर मस्तक ठेऊन ते विनयानें विनंति करितात कीं, महाराज, आपले प्रसादे आह्मी या सुखास पात्र झालों. असें बोलून हरिबाबांस आपले घरीं घेऊन गेल्यावर संताजीराव आपले कुटुंबासह दर्शनास येऊन हरिबाबांस पाहतां अशा सत्पुरुषाचें सदा दर्शन असवें असें मनीं आणून हरिबाबांस कापशीत राहण्याबद्दल बहुत प्रेमाचीं भाषणें करून ही इच्छा नारायणरावास सुचवितां नारायणराव विनंति करितात कीं, हे बाबा बहुधा भिक्षेनें निर्वाह करितात व एकेच ठिकाणीं बहुतकाळ राहात नाहींत; पण आतां कांहीं वृद्धावस्था प्राप्त झाली आहे, करितां कांहीं दिवस योग्य कारण दाखवून राहण्याविषयीं आप्रह केल्यास राहिले तर राहतील. असें कळवितां संताजीराबांस विस्मय वाटून या वागणुकीचा स्तव करून त्यांचे मर्जाप्रमाणें अन्नाच्छादन आणि राहण्याची सोय करण्याविषयीं नारायणराबांस सांगून आपण निरोप घेऊन राजवाड्यांत गेले. नंतर नारायणराबांनीं सर्वांस अन्नवस्त्र व राहण्यास जागा यथायोग्य देऊन आपण नित्यकर्म करण्यास गेले. याप्रमाणें कांहीं दिवस सर्वांनीं आपापलीं पट्टकर्म करून काल क्रमीत असतां नारायणराव पुनः पुनः हरिबाबांचे दर्शनास येऊन आपलें वृत्त कळवून दया असवि ही प्रार्थना करीत. पण त्यांची पत्नी व मातोश्री हरिबाबांस अनेक प्रकारें संतोष उत्पन्न करून नारायणराबांस पुत्रसंततिलाभाविषयीं

प्रार्थना करित. असे कांहीं दिवस जातां हरिवात्रा आपल्या उपास्य-
 देवतेची आराधना करून समाधान चित्तानें वसलेली वातमी नारा-
 यणरावांस कळतांच नारायणराव दर्शनास येऊन आपल्यास पुत्रलाभ
 व्हावा, हा मनीं हेतु ठेवून अनेक प्रकारचे हरिवावांस इष्ट असे
 पदार्थ अर्पण करून म्ळानवदन वसल्याचें हरिवावांनीं पाहून त्यांचे
 मनांतील हेतु ध्यानांत आणून वावा बोळतात, अहो नारायणराव,
 तुमचे मनांत आपल्यास पुत्र व्हावा अशी आशा असल्यास ती आशा-
 पूरक जो गणेश त्याचे सेवन करावें, ह्मणजे तो ती आशा तृप्त करील.
 ही आशीर्वाचनरूप वाणी श्रवण करितांच नारायणराव पुत्रलाभ झाला
 असाच मनीं संतोष धरून विनंति करितात कीं, कोणते प्रकारें
 सेवन करावें ही आज्ञा व्हावी. असें ह्मणतांच हरिवावा सांगतात कीं,
 तुमचें वंध्यत्वजनक जन्मांतरीय कर्म दूर करण्यास व्यंकटेशरूप जो
 गणेश याचे गिरीवर जाऊन सेवन कराल तर तो कर्मदोष दूर करून
 पुत्र देईल. हें श्रवण करून नारायणराव मनीं विचार करितात कीं,
 हे महाप्रयाससाध्य सेवन मला कसें साधेल? मी सेनापतीसाहेबांचा
 सदा सेवक, त्यांतून सुटका होऊन व्यंकटेशसेवन कसें होईल? ह्या
 चिंतनांत मग्न झाल्यानें म्ळानवदन होऊन स्तब्ध राहिलेले हरिवावा-
 नीं पाहून त्याचे मनांतील सर्व समजून सांगितलें कीं, तुझांस स्वतः
 जाऊन सेवा होत नसल्यास पत्नीद्वारा सेवन करावें. असी आज्ञा
 होतांच ती मान्य करून ते विनंति करितात कीं, महाराज, ती सेवा-
 पद्धति स्त्रीजनांस ज्ञानांत कशी येईल व आपले साह्याखेरीज हें श्रीसे-
 वन आह्मांस कसें घडणार? ह्याकरितां आपण माझे कल्याणाविषयी
 दक्षता ठेवलीच आहे. ही त्यांची विनंति श्रवण करून हरिवावा मनीं
 विचार करितात कीं, मीं केल्या उपकाराचें स्मरण यास आहे, अर्थात् हा
 उत्तम स्वभावाचा असल्यामुळे त्याच्या कल्याणार्थ आपणाकडून प्र-
 यत्न झाला पाहिजे. हें चिंतन करून, नारायणरावांनीं सांगितलें तें सर्व
 मान्य करून त्यांचे कुटुंबास घेऊन आपण स्वतः गिरीस निघाले.
 व कांहीं दिवसांनीं गिरीस पोहोचल्यावर सुमहूर्तावर त्या बाईस कांहीं

श्रीव्यंकटेशसेवापद्धति सांगून सेवेसी बसविली, आणि आपण नित्य कर्म करून स्थिर चित्तानें त्या व्यंकटेशमूर्तीवर लक्ष ठेवून स्तवन करीत. याप्रमाणें कांहीं दिवस गेले, तथापि साक्षात्कार नसल्यामुळे उद्विग्नचित्त होऊन, कार्य न होण्यास कारण शोधितात कीं, माझे आहार आचार तसा नसल्यामुळे प्रभुदयेस मी पात्र होत नाहीं काय किंवा तसा मी भक्त नाहीं काय? किंवा माझ्या तोंडांतून तसे स्तावक शब्द निघत नसतील काय? तर मी जडबुद्धि, ज्या प्रभूचे गुण वर्णन करण्यास वेदही कुंठित झाले त्याचें स्तवन मी काय करीन? तथापि वाळाचे बोटाने बोलास पिता संतुष्ट, त्याप्रमाणें माझे बोल प्रभूनें मानावे हीच प्रार्थना आहे. असें म्हणत असतां भक्त्यतिशयाचा हुंदका येऊन ईश्वराचें रूप अवलोकन करीत असतां अकस्मात् कांहीं जागृत कांहीं स्वप्नांत अशी अवस्था प्राप्त होऊन त्यांत श्रीव्यंकटेश प्रगट होऊन वरदहस्त हरिवावांचे मस्तकीं ठेवून बोलतात, तुझे भक्तीस्तव संतुष्ट झालों; तर तुला ऐहिक सुख प्राप्त होऊन अतीं स्वानंदवास होईल. येथें पुत्रलाभार्थ आलास तर त्या बाईस हें भक्षणास दे म्हणजे पुत्र होईल असें बोलून कांहीं वस्तु हरिवावांचे हातावर ठेविली आणि गुप्त झाले हें स्वप्न पाहून हरिवावाही जागृत होऊन हाताकडे पाहतात तों हात वर कांहीं अपूर्व वस्तु आहे, हें ज्ञान होतांच स्वप्नांत झालेल्या लाभा आठवून विस्मययुक्त होतां स्तवन करितात कीं, हे दीनदयाळ काय तुझे वात्सल्य वर्णन करूं? अज्ञ मी, सेवार्थम न समजणारा, तथापि बहुत वर्षे सेवन करणाऱ्यांसही दुर्मिळ जो स्वानंदवास तो या जनक मरणदुःखानें प्राप्त झालेल्या हरीस देऊन सुखी केलेस. काय तुझी कारुणिकता हे प्रभो ! इत्यादि स्तवन करून मोठ्या आनंदानें विन्हाव जाऊन त्या बाईसाहेबांस मिळलेला प्रसाद अर्पण करून, तुझी आपण यजमानास हा प्रसाद दाखवून त्यांचे आज्ञेनें भक्षण करावा ह्या तुह्यांस पुत्र होईल. असें श्रवण करितांच ती हरिवावांचे पायांवर मस्तक ठेऊन विनाति करिते कीं, महाराज, मी हा आपलाच प्रसाद मानत आपण मज बंध्येला आजच पुत्रवती केली हें मी समजतें. इत्यादि बोलून व

त्यादरानें प्रसाद घेऊन संग्रहास केल्यावर महदुःखानें श्रीव्यंकटेशपूजन
 ब्राह्मणभोजनादि सांगता करून निरोप घेऊन परत निघाले. त्यावेळीं तेथें अ-
 सणारे सुन्न ब्राह्मणांनीं हरिबावा स्वल्प कालांतच परिपूर्णमनोरथ होऊन परत
 घरीं जातात हें पाहून विनयानें हरिबावांस विनंति कारितात कीं, महाराज,
 आह्मी कोणी दहा, कोणी बारा, कोणी अधिक वर्षे ईश्वरसेवा करित असतां
 स्वल्पही ईश्वररूपेस पात्र झालों बाहीं तर सध्या कृपा होणें विषयीं आपला
 अनुग्रह झाला पाहिजे; सेवाधर्म समजावा हीच याचना करणारे अज्ञान असे
 जे आह्मी त्या आह्वांवर आपण दया करावी. असे अनेक प्रकारें त्या
 ब्राह्मणांचे सविनय भाषण श्रवण होतांच हरिबावांस दया येऊन त्या
 प्रत्येकास ऋणघनादि विचारपूर्वक नानातंत्रप्रणीत महामंत्राचा
 उपदेश देऊन अनुष्ठानपद्धति सांगून प्रभुसेवेस सर्वांना लावून
 आपण परत निघाले. तों पुढें काहीं दिवसांनीं ते उपदेश देऊन अ-
 नुष्ठानास बसविलेले ब्राह्मण शिष्य कुसुंदवाड मुक्कामीं हरिबावांचे द-
 र्शनास येत असत, हें वृद्ध वृद्धांपासून ऐकिवांत आहे. पुढें हरिबावा
 सर्व मंडळींसह परत कापशीस निघाले, तों थोडेच दिवसांत कापशी-
 नजीक आले. ते नारायणराव वगैरेंनीं श्रवण करून आणून येऊन
 समारंभानें घरीं घेऊन मेल्यावर हरिबावांचे मुखें तेथें गिरीवर केलेला
 अनुष्ठानप्रकार व वर ऐकून आणि भक्षणास मिळालेला प्रसाद पाहून
 सर्वांचे ठायीं हरिबावांविषयीं बहुत बहुत पूज्यबुद्धि उत्पन्न झाली. ती
 असी कीं, या कलियुगांत वर्तमान कालीं हरिबावांप्रमाणें ईश्वराराधनें-
 करून सिद्धावस्थेंत मिळालेला योगी कोणी पाहण्यांत किंवा ऐकण्यांत
 मिळत नाही. पहा यांनीं कोंकणांत असतां दूर्वारसपानकरून श्री-
 गजाननाचें आराधन करितांच श्रीगणरायानें स्वप्नांत दर्शन देऊन
 अनेक वरदानें केलीं व याप्रमाणेंच गिरीवर स्वप्नांत श्रीव्यंकटेशानेंही
 दर्शन देऊन प्रसाद भक्षणास दिला. तो आज सर्वांचे दृष्टीस पडत आहे.
 हें काय हो महत्व ! सजातीयत्वास्तव मनुष्यांमध्ये जसी एखादी वस्तु
 परस्पर अर्पण कारितात, तसें ह्या हरिभट्टाबावांशीं श्री व्यंकटेशाचा
 व्यवहार झाला. तर या हरिभट्टाबावांस देवाप्रमाणेंच मानिलें पाहिजे,

असें अनेक लोक बोलत बोलत बंदन करूं लागले. नंतर सुमुहूर्तावर नारायणरावांचे आज्ञेवरून त्यांचे पत्नीनें श्रीव्यंकटेशप्रसाद भक्षण केल्यानंतर थोड्याच दिवसांत गर्भधारणा झाल्याचें चिन्ह स्पष्ट ज्ञानांत आल्यावर डोहाळेभोजनाचा समारंभ वेळोवेळीं होत असे. पुढें नवमास पूर्ण होतांच दहावे मासी प्रसूत होऊन पुत्रजन्म झाल्यानंतर श्रीव्यंकटेशप्रसादे पुत्र झाल्याकारणानें व्यंकटेशाचेंच नामकरण करावें, असें हरिभटवावांनीं सांगितल्यावरून तेंच नांव ठेविलें. पुढें उत्तरेत्तर नारायणराव संताति संपत्तीनें वाढत असून हरिवावांवर मोठें प्रेम ठेविते झाले.

भाग ५ वा.

पुढें त्रिवक्रहरी हे, अक्कलकोटकर महाराजांचे आश्रयास असून हरिभटवावांचे दर्शनास कापशीस वारंवार येत असत, त्यायोगें नारायणराव व संताजीराव यांचा विशेष परिचय झाला. तेव्हां त्रिवक्रहरीनें त्या जमातीस नरीसिंहवाडीनजीक कुरंदवाड येथें सहकुटुंब हरिभटजींचे मनांतून राहण्याचा असलेला हेतु कळविला. नंतर त्या उभयतांनीं कुरंदवाड हा गांव हरिभटवावांकडे देऊन ते त्यांचा योगक्षेम चालविण्याकडे विशेष लक्ष पुरवीत असत, असें पूर्वीचे वृद्ध पुरुषाच्या मुखांतून श्रवण केल्याचें मला आठवतें. परंतु एक मृत लेख वाचनांत आला त्याचा अभिप्राय असा कीं, कुरंदवाड हा गांव करवीरकर महाराजांकडून हरिभटवावा यांचे नांवें पूर्वीपासून चालत होता, तो पुढें रघुनाथराव व शिवराव नीळकंठ यांनीं आपले नांवें इनाम करून घेतला. दुसरे शके १७०६ क्रोधीनामसंवत्सरे कार्तिक शुद्ध १५ दिवशीं कुरंदवाडकर यांजकडून असें समजण्यांत आलें कीं, कापशीकरांनीं त्रिवक्र हरीपासून कर्ज घेतलें. त्याचे फेडीस त्यांनीं शके १६९८ त कुरंदवाड हा गांव लावून दिला. आणि कुरंदवाडचा मोकासाही त्रिवक्र हरीस सांगितला. पुढें शके १६९९ त कुरंदवाडापैकीं बाहूर जमीन इनाम मिळाली. नंतर सर्व गांव

इनाम मिळाला. असो. अशा प्रकारे संपादन केलेल्या कुरुंदवाडामध्ये राहण्याजोगा वाडा बांधून तेथे त्रिबक्र हरींनी आपले वडील हरिभटवावा व बंधुवर्ग व त्यांची शिष्य मंडळी आणि उत्तरकर संखदेव गोखले वगैरे यांस सहकुटुंब तेथे ठेविले. नंतर ते कुरुंदवाड हरिबावांचे कुटुंबास देशावरील राहण्याचे मुख्य ठिकाण झाले. पुढे हरिबावा तेथे राहून प्रति दिवशी नरसिंहवाडीस श्रीगुरुदर्शनास जात असत. परंतु पर्जन्यकाळी कृष्णा व पंचगंगा नद्यांस पूर आल्याने त्यांस श्रीगुरुदर्शन दुर्मिळ होई, म्हणून त्यांनी भास्कर हरींकडून कुरुंदवाडीच श्रीगुरुपादुका स्थापन करवून त्यांचे यथाविधि पूजन कधी भास्करहरींकडून, कधी इतर ब्राह्मणद्वारा, कधी आपण स्वतःही करीत. असो कुरुंदवाडी हरिबावा राहिल्यावर त्याचे बंधु विठ्ठलभट व केशवभट हेही आपापल्या कुटुंबासह तेथे राहिले. तेव्हां केशवभटजी यांचा वडील पुत्र शिवबा आपा यास हरिभटवावांनी पूर्वीच, तू जमखंडीकडे जा म्हणजे तुला द्रव्यलाभ होईल म्हणून सांगितले होते, त्याप्रमाणे तो जमखंडीस गेल्यावर तेथील देसाई यांनी त्यास पाहून हा मनुष्य सशक्त व बुद्धिमान आहे, असे समजून आपलेपार्शी ठेवून घेऊन त्यांनी त्यास आपले सेनेवरचे अधिकारी केले. नंतर त्यांनी आपल्या शौर्याने जमखंडी सभोवारचे सर्व गांवी आपला अंमल बसविला, यामुळे देसाई यांची संपत्ति वाढली. हे त्यांनी जाणून शिवबाआपास बहु मान देऊन इनाम जमिनीही दिल्या. त्या अद्यापपयत त्यांचे वारसांकडे चालत आहेत. पुढे शिवबाआपा आपले वडिलांकडे कुरुंदवाडास जात येत असत, नंतर कांहीं वर्षांनी त्यांनी श्रीमंत पेशवे सरकारचा आश्रय मिळविला सायोगे त्यांस सरदार हा शब्द मिळाला. परंतु त्यांस सरदारीचे सुख बहुतकाळ मिळाले नाही ते थोड्याच दिवसांत मृत्यु पावले. पुढे कांहीं वर्षांनी गोविंद हरींस श्रीमंतांची नोकरी मिळून त्यांचे नावे बेहेडा झाला; सावेळी त्यांनी शिवबा आपाचे कुटुंबास सरंकारातून दरसाल बाराशें रुपये ठरवून घेतले. पुढे अखेरिंस चिंतामणांनं पांडुरंग यांचे नावे बेहेडा झाला सावेळी त्या कुटुंबाची पुतण्या गणेश विश्वनाथ यांचे नावे ते रुपये ठरवून घेतले, ते

अद्यापपर्यंत त्यांचे पुत्रपौत्रादि विभागून घेऊन उपभोग करीत आहेत. हरिभटवावा कुरुंदवाडी राहत असतां त्यांचे कनिष्ठ बंधु केशवभट हे त्यांचे जवळ राहत होते, त्यांस त्यांनीं नारायणराव घोरपडे यांजवळ ठेविल्यावर घोरपडे यांनीं त्यांच्या उपजीविकार्थ इनाम जमिनी देऊन हे हरिवावांचे बंधु या बुद्धीनें ठेवून घेतले, ते बहुत वर्षे तेथें राहिले होते. ते वारल्यावर त्यांचे द्वितीय पुत्र विश्वनाथभट हे तेथें राहत असत. पुढें रामचंद्र हरी यांचे चिरंजीव परशुरामभाऊ यांनीं त्यांस तेथें राहिलेले पाहून हे आमचे उपाध्येषणाचे वृत्तीस अधिकारी होतील या संशयानें विश्वनाथभटर्जास तेथून काढून आपले भिलवडी या गांवीं नेऊन ठेविलें व त्यांचे जीविकार्थ इनाम जमिनी व राहण्यास घर बांधून दिले. मग ते सहकुटुंब तेथें राहिल्यानें त्यांस भिलवडीकर पटवर्धन असें ह्मणू लागले.

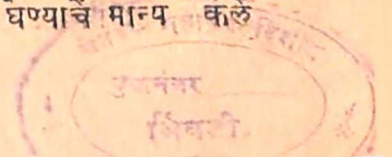
विठ्ठलभट हे हरिवावांजवळ कुरुंदवाड मुक्कामीं राहत असत, सत्र त्यांस कुरुंदवाडापैकीं कांहीं उत्पन्न चालत आहे. त्यांचा पुत्र अंताजीपंत हा सुशील असल्यामुळे हरिभटवावांचें त्यावर प्रेम असे. त्या सत्पुरुषाचे प्रेमांमुळे पुढें गोविंद हरींस पेशवे सरकाराकडून सरंजाम मिळाल्या त्या वेहेड्यांत त्या अंताजी विठ्ठलाचे नांवें दरसाल तीन हजार रुपये तैनातीस ठरेले. यावर त्यांनीं वीरश्रीच्या योगें बहुत सरकारी कामें केल्यामुळे ते मोठे प्रासिद्ध झाले. पुढें त्यांस पांच पुत्र झाले- पैकीं पहिले विठ्ठलराव बाबा, दुसरे यादवराव नाना, तिसरे विष्णुपंत भाऊ, चवथे जनोबा सुभेदार, व पांचवे बळवंतराव. हे पांचही विद्वाने, गुणानें चांगले असून यज्ञादि सत्कर्मही करीत. यांस यादवाड या गांवचा अधिकार असून बहुत वर्षे तेथेंच ते राहत असत, ह्मणून त्यांस यादवाडकर पटवर्धन असें ह्मणू लागले.

हरिभटवावा कुरुंदवाडांतच राहिले असतां त्यांचे मनांतून मयूरेश्वराचें दर्शन घ्यावेंसें वाटून ते बरोबर गोविंद हरि, रामचंद्र हरि, व भास्कर हरि असे मुलगे; व शिष्यमंडळी घेऊन यात्रेस निघाले, तीं जातां जातां श्रीमंत पंतप्रतिनिधीचे गांवीं रात्री वसतां

सहिल्यावर हरिभटजी पटवर्धन कोतवड्यांत राहणारे ज्यांस कोणी कोणी देवऋषी असेंही ह्मणतात व ज्यांनीं नारायणराव जोशी यांस कापशीकर सेनापती यांजकडे जा ह्मणजे तुला त्याचा आश्रय मिळून तुझी सर्व विपत्ति दूर होईल ह्मणून आशीर्वाचन दिलें होतें; त्याप्रमाणें त्या नारायणरावांस अनुभवही आला. व पुढें त्यांस संतति नसल्यामुळें आपण गिरीवर जाऊन श्री व्यंकटेशास सेवनानें प्रसन्न करून स्वप्नांत प्रत्यक्ष प्रभूचा प्रसाद मिळालेला तो नारायणरावांचे कुटुंबास दिव्यानें तिला गर्भधारण होऊन ज्या हरिवावांचे प्रसादें पुत्र झाला; ते हरीवावा शिष्यमंडळीसह श्री मयूरेश्वराचे दर्शनास जात असतां मार्गवशात् आज या गांवीं वसतीस आले आहेत, असें दूतमुखें प्रतिनिधींनीं श्रवण करितांच स्वतः प्रतिनिधी महाराज हरिवावांचे दर्शनास येऊन विनंति कारितात कीं, महाराज, आज आपल्या दर्शनाचा अलभ्य लाभ झाल्यानें मी कृतकृत्य आहे असें मानतो तर आतां आपण येथें कांहीं दिवस राहून प्रतिदिवशीं दर्शनलाभ चावा, ही माझी विनंति आहे. हे शब्द भक्तिपूर्वक निघत आहेत असें समजून स्वल्प दिवस हरिभटवावांस तेथें राहावें लागल्यावर शिष्यमंडळीसह हरिभटवावांस भोजनादि सत्कारें संतुष्ट करित असतां एके दिवशीं आपले घरीं भोजनास घेऊन गेले. पुढें हरिभटजी स्वस्थचित्तें आसनावर बसले असतां दूर प्रदेशावर कांहीं गलबा होत असून मोठा समुदायही जमलेला पाहून ते प्रतिनिधींम प्रश्न करिते झाले- अहो, तो समुदाय व गलबा काय निमित्तें होत आहे? हें ऐकून प्रतिनिधी कळवितात महाराज, आमचे गांवीं सावकाराचे घरांतील द्रव्य चोरीस गेल्यावरून आमचे कारभाऱ्यांनीं चोरटे लोकांस आपण चौकशी चालविली आहे. आज एक महिना सुमार झाला अद्यापपर्यंत चोर कबूलही होत नाहीत, मग द्रव्यलाभ तर दूरच आहे. हें ऐकून वावा हसून बोलतात, अहो, चोर धरण्यास इतके प्रयास कशाला? असें ह्मणतांच प्रतिनिधींस व त्यांचे कारभाऱ्यांत असें वाटलें कीं, वावांस त्रिकालङ्घता असल्यामुळें हे शब्द त्यांचे मुखांतून निघाले. तस्मात् त्यांसच याबद्दल विनंति करावी,

असे मनांत आणून ते विनांति करितात कीं, महाराज, दया करून हां अमुक चोर आहे हें समजेल तर चोरी न करणाऱ्यांसही जे आह्वांकडून कष्ट होत आहेत त्यांतून त्यांस महाराजांनीं मुक्त केलें असें होईल. तर दया करून चोर उमगून द्यावा. अशी अनेकांची विनंति ऐकून हरिबाबा ह्मणतात, तुम्ही एक नारळ आणून मजपुढें ठेवा. त्याप्रमाणें त्यांनीं नारळ ठेवितांच सर्व चोरटे लोकांस हरिभटवावांनीं बोलावून त्यांस व इतरांस सांगितलें कीं, मीं येथें हा नारळ दूर ठेवितों, तो घेऊन जो मजपुढें आणून ठेवील तो चोर. हें सर्वास जाहीर करून सर्व लोकांस बाहेर घालवून तो नारळ अभिमंत्रण करून ठेविल्यावर एकेकास बोलावून नारळ पुढें मागतां जे जे साव होते त्यांनीं त्यांनीं तो नारळ जवळ आणून ठेविला व जे चोर होते त्यांस तो नारळ दिसेना, तेव्हां तितके लोक बावांपुढें साष्टांग नमस्कार घालून मोठ्यानें रुदन करित, महाराज आह्मी अपराधी आहोत, क्षमा करावी, अशी प्रार्थना करित उभे राहिलेले प्रतिनिधी व त्यांचे कारभारी वगैरेनीं पाहून मोठ्या विस्मयानें हरिभटवावांचा स्तव करितात. आणि म्हणतात काय हो ही सिद्धाई! आम्ही महिनाभर चोर धरण्याचा प्रयास करित असून चोर सांपडले नाहींत, ते बावांनीं एके घटकेंत धरून त्यांस कबूल करविलें, तेव्हां आजमितीस हरिभटवावांप्रमाणें ईश्वरसाक्षात्कार असणारा कोणी प्राणी दृष्टीस पडत नाहीं. पूर्वीं कोणी रामदास व तुकाराम वगैरे अद्भुत कृत्यें करित असतील तर असोत. असें अनेक प्रकारे बावांचे महत्व वर्णन करित भोजनादि सर्व सत्कार घाल्यावर पुढचे गांवास जाण्याची हरिभटवावांची तशी पाहून त्यांस प्रतिनिधींनीं आपल्याजवळ राहण्याकरितां पुष्कळ आग्रह केला, परंतु बावांस धनादि लोभ कमी असल्यामुळें तो व्यर्थ जाहला. पुढें मार्गक्रमण करित असतां आसपासचे देवांचीं दर्शनें घेत घेत काहीं दिवसांनीं हरिबाबा सातारचे मुक्कामास आले. यापूर्वीं पेशवे व छत्रपतिमहाराज या उभयतांची प्रतिनिधींशीं गांठ पडून, हरिबाबा म्हणून कोणी धोर श्रीगणेशभक्त उत्पन्न झाले आहेत; त्यांनीं कोंकणांत व देशावर कापशी वगैरे

ठिकाणीं अद्भुत कृत्ये केलीं व आमचे गांवीं चोर धरण्यांत अद्भुत चमत्कार दाखविला, असें सांगण्यांत आलेच होतें. यामुळे त्या उभयतांचे मनांत हरिभटवावांचें दर्शन व्हावें हें फार वागत होतें. तीं या उभयतांनीं हरिभटवावा सातार मुक्कामींच शिष्यमंडळीसह आले आहेत हें ऐकून पेशवे आपण होऊन हरिवाांचे दर्शनास आले. तीं केवळ पुण्याची राशीच असे हरिभटवावांचें तें शरीर व ती शिष्यमंडळी पाहून, पूर्वीं ऐकून संतोष वाटत होता त्यापेक्षां अधिक संतुष्ट होऊन त्यांस असें वाटूं लागलें कीं, ह्या संपुरुषाची सदा संगति असावी; पण तसें न झाल्यास त्यांचा कोणी पुत्र किंवा शिष्य तरी संग्रहास मिळाल्यास आह्मांस श्रीगणेशपूजन केलेंसे होणार आहे. असें मनांत आणून बावांस आपले पुणें मुक्कामीं येण्याबद्दल बहुत आग्रह केला. तो बावांनीं मान्य केल्यावर द्रव्यादि पदार्थ बावांपुढें ठेऊन निरोप घेतला. नंतर छत्रपति शाहु महाराजांकडून कोणी मुत्सद्दी येऊन अनेक प्रकारची श्रीगणाननाची नैवेद्यसामग्री व फळावळ पुढें ठेवून विनंति करितात कीं, महाराज छत्रपतींनीं आपल्या सर्व जनानखान्यांतील लोकांस आपलें दर्शन व्हावें अशी विनंति करण्यास मला पाठविलें आहे, तर कृपा करून आपण आल्यास सर्वांस दर्शनलाभ होईल. अशी वारंवार प्रार्थना करात आहेत हें पाहून हरिवावा राजवाड्यांत जाण्याकरितां निघाले तीं वाड्यांत गेल्यावर हरिवावांस छत्रपति वगैरेंनीं बंदन करून उच्च स्थळीं बसवून स्वागत्तादि प्रश्नपूर्वक अनेक भाषणें जाहल्यामुळे महाराजांस हरिभटवावा हे बहुत थोर ईश्वरभक्त आहेत; यांस आपलेकडून कांहीं तरी निरंतर जीविकार्थ जमान द्यावी, असें वाटून आपले कारभाऱ्यांस ती देण्याविषयीं त्यांनीं आज्ञा केली व तो मजकूर बावांस त्यांनीं कळविला. परंतु हरिवावांनीं राजप्रतिग्राहविषयीं पराङ्मुखता दर्शविल्यामुळे त्यावेळीं तो प्रकार न होतां बावा निरोप घेऊन यात्रेस गेले. पुढें तेथे त्रिबक हरी यांस अक्कलकोटकरांचे आश्रयामुळे राजदरबारांत वारंवार जावें लागे. त्यावेळीं तेथील कारभाऱ्यांकडून त्यांस समजलें कीं, छत्रपतीसरकारचे आज्ञेप्रमाणें जमान घेण्याचें मान्य केलें

पाहिजे. त्यावरून पुढे कांहीं वर्षांनी त्रिवकहरींनी मिरजेनजीक क गवा
 या गांवचे जामिनीपैकी कृष्णातीरीं जुनी पांढरदेवनहळी म्हणून गां
 जेथे पूर्वी होता, ती पांढरसुद्धां अडीच चाहूर जमीन हरिभटवावांचे ना
 इनाम घेऊन हरिवावांचे वंशिकांकडे यथाविभागे वाटून दिली, व त्या
 पांढरीवर गांवची वसाहत करून तेथे श्रीगणेशाची स्थापना केली,
 यामुळे त्या गांवचे नांव गणेशपुर हें ठेविलें. हल्ली त्या गांवास गणेश
 शवाडी असें ह्मणत असतात. पुढे बावा तिकडील सिद्धटेक, वरांजण
 गांव, वगैरे गणेशस्थाने पाहून कांहीं दिवसांनी पुणे मुहूर्तामीं आले,
 ते श्रीमंतांनी ऐकून आपण स्वतः दर्शनास येऊन अत्यादराने भोजन
 सामग्री वगैरे पुढे ठेवून ते वारंवार आपल्यासारख्या पुण्य पुरुषाची सदा
 संगति असावी अशी प्रार्थना करीत. असे कांहीं दिवस गेल्या
 वर पुढे कुसुंदवाडास जाण्याकरितां बावा निघाले. ते पाहून श्रीमंतांनी
 त्यांस आपल्याजवळ राहण्याचा आग्रह केला. तो बावांची उत्तरोत्तर
 वैराग्यवृत्ति वाढत असल्यामुळे तेथे राहणे त्यांनी मान्य केले नाहीं.
 हें पाहून श्रीमंतांनी मनांत आणिले कीं, हरिवावांचे चिरंजीव जरी
 आमचे संग्रहास राहतोले तरी आज्ञांस निर्विघ्नपणे शत्रूपासून जय मिळ
 णारा आहे. असें मनांत आणून त्यांनी हरिवावांस विनंति करून चिरंजी
 वास राहण्याविषयी परवानगी घेतल्यावर गोविंद हरी व रामचंद्र हरी
 हे श्रीमंतांजवळ राहिले. त्यांस श्रीमंतांनी हरिवावांचे पुत्र म्हणून बहु
 मानाने अन्नवस्त्र देऊन ठेवून घेतले. पुढे बावांचे दर्शनास श्रीमंतांनी
 आपली कन्या पुत्रादि आणून बावांस कन्येकडून नमस्कार करवून,
 इला चांगला वर मिळावा म्हणून शोध करीत आहेत परंतु अद्यापपर्यंत
 इला वर मिळत नाहीं; इचा वर कोठें आहे हें कळावें; म्हणून प्रार्थना
 करितां स्वल्पकाळ हरिवावा स्वस्थचित्त होऊन सांगतात कीं, इचा
 नबरा कापशीकर सेनापतींनी पुत्रबुद्ध्या पालन केलेला नारायणराव
 जोशी यांस श्रीव्यंकटेश प्रसादाने प्राप्त झालेला पुत्र तो इचा वर आहे.
 हें श्रवण करितांच सर्वास संतोष झाला, परंतु हा योग घडून कस
 येईल, हा विचार करून हरिवावांस विनंति करितात कीं, महाराज

आपण सांगितलेला वर आम्हांस मिळण्यास बहुतच प्रयास. कारण आम्ही ही पृथ्वी सातारा छत्रपतींचे सत्तेत आणणारे, आणि सेनापती ती कर-
 वीरकर छत्रपतींचे सत्तेत घेण्याविषयी सदा यत्न करीत आहेत, तेव्हां एका वस्तूवर आम्हां उभयतांची इच्छा असल्यामुळे आम्हां उभयतां-
 मध्ये प्रेम होणे कठिण. तर आतां हा वरलाभ आपल्या प्रसादेकरून होण्याचा. तर या कन्येवर आपली कृपादृष्टि होऊन इला तोच वर मिळेल,
 असा आशीर्वाद मिळून त्याप्रमाणे सेनापतीस ही मुलगी करण्याबद्दल आज्ञा व्हावी, अशी आमची प्रार्थना आहे. हें ऐकून हरिबाबा त्यांस सांगतात कीं, मी तिकडे जाणार आहेच, परंतु आपल्याकडून कोणी याच कामास पाठविण्यांत यावा, ह्मणजे हें कार्य होईल. असे सांगून हरिबाबा निरोप घेऊन निघाले. ते कांहीं दिवसांनीं कुरुंदवाडी जाऊन पुढें कापझीस गेले, तां तेंयें श्रीमंतांकडील कारकून येऊन हरिबाबांची मार्गप्रतीक्षा करीत बसलाच होता. त्यानें हरिबाबांस भेटून त्यांच्या आज्ञेवरून सेनापति व नारायणराव यांस भेटून ते मुलगी करून घेण्याबद्दल बोलत असतां त्याच वेळीं हरिबाबाही राजवाड्यांत आले. ते नारायणराव व सेनापतींनीं पाहून आदरे वंदन करून कुशल प्रश्न करीत त्यांस उच्च स्थलीं बसवून घेऊन, पेशवे यांजकडून कारकून आलेले कळवून, सांगून आलेल्या मुलीचा निश्चय करण्याचा किंवा कसे ती आज्ञा व्हावी, ह्मणून विनंति केली. ती दावांनीं श्रवण करून ते बोलतात कीं, हेच वधूवर असा पूर्वी प्रभुसत्तेनें निश्चय झाला आहे. आतां आपण लोकव्यवहाराप्रमाणें कसे करणें तें करावें. हें हरिबाबांनीं भविष्य कथन केलें त्यावरून सर्वास विशेषच आश्चर्य वाटलें. नंतर सेनापतींनीं व्यवहाररितीप्रमाणें त्या कारकुनाशीं बोलून विवाहनिश्चय केला. पुढें उभयपक्षां अनेक लोक मिळून मोठ्या समारंभानें विवाह झाला. त्यावेळीं उभयपक्षां विहिणींची मिरवणूक होत असतां मराठी स्त्रियांनीं भुरके घेतलेले सेनापतींनीं पाहून त्यांस आज्ञा केली कीं, तुहीं ब्राह्मणाशीं विवाहसंबंध केलात, सबब त्या विहिणींप्रमाणेंच तुहीं उघड्यानेंच मिरवणूक करावी, ह्मणजे उभय-

पक्षी शोभा समान होईल. असे सांगून आपलेकडील स्त्रियांचे भुरके काढविले, आणि मोठे कौतुके त्या व्याख्याची नम्रता, व वारंवार त्याकडील देणग्या पाहून ते त्या हरिभटवावांस वंदन करून विनवीत कीं, अहो उपाध्येवावा, आह्मांस आपल्या प्रसादे पुत्रलाभ होऊन या थोरार्शी हा शरीरसंबंध घडून त्यांकडील अनेक कौतुकसंपादक वस्तू व मिरवण्याचा सोहाळा यायोगेकरून आली या महत्वाच्या सुखास पात्र झालो, असे वारंवार म्हणून नारायणराव व ते सेनापति हरिवावांचे वर्णन करीत. ही कथा मी (या ग्रंथकर्त्याने) आपले वडिलांचे मुखांतून प्रसंगवशात् वारंवार ऐकिली आहे. पुढे पेशवे व सेनापतींनी विवाहास आलेले लोक व याचक यांस अन्न व देकारेकरून तृप्त करून विवाह समाप्त केला. नंतर थोडेच दिवसांपूर्वी नारायणरावांस हरिवावांनी तुळी इचलकरंजीत वास करावा, ते स्थल तुम्हांला व तुमचे वंशपरंपरेस सुखद होईल, असे सांगितले होते, ते स्मरून नारायणरावांनी आपणांस पूर्वी इनाम मिळालेल्या इचलकरंजीतच राहण्यास वाडा बांधण्याचे काम सुरू केले. ते बांधाचे काम आपण त्रिंबक हरींनी स्वतः मेहनत घेऊन तयार केले हे नारायणरावांनी पाहून त्या संतोषार्थ त्यांनी त्यांस कांहीं देणगी दिलेली आहे. पुढे त्या गांवी नारायणराव व त्यांचे पुत्रपौत्रादिक तेथेच राहिले. नंतर त्या इचलकरंजीकरांस पेशवे सरकारची आसता मिळाल्यामुळे करबीरकरांचे सेवाधर्माने हाताखाली राहणे मान्य होईना, सबन्न परस्परांत वारंवार कलह होत, त्यावेळी बहुधा हरिवावांचे वंशिकांतील कोणी सरदार तो निवारण करीत असत.

भाग ६.

लज्जसमारंभ होऊन हरिभटवावा कुसुंदवाडास आल्यावर कांहीं दिवस षट्कर्मे करून राहिले असता सहकुटुंब त्रिस्थली यात्रा करावी असे वाटून तो वेत त्यांनी आपले बंधुपुत्रांस कळविल्यावर सर्व मंडळी ह्यणतात ही यात्रा कशी होईल? बहु प्रयास, वाटेंत भिक्षाही मिळणें कठि-

पौ, महार्हिसक व्याघ्रादि पशु व चोर इत्यादिकांचें भय विशेष, जाऊन येणें ह्यणजे पुनर्जन्मच अर्शा परस्परांचीं भाषणें चालू आहेत हें हरिवावांनीं श्रवण करून त्यांस ते सांगतात कीं, यात्रा सिद्धीस जाण्याचें तुहांस संकट वाटतें काय? तर तसा संशय तुम्ही मनांत आणूंसुद्धां नका. कारण, ज्या प्रभूनें यात्रेविषयीं आहांस प्रेरणा केली, तोच सर्व संकटें दूर करण्यास समर्थ जवळ आहे. असें त्यांचें अभय वचन सर्वांनीं श्रवण करितांच सर्वांस श्रीगणेशच बोलत आहेत असें वाटून निर्भय होतसे ते यात्रेस निघाले. हरिभटवावा त्रिस्थलीयात्रेस सहकुटुंब शिष्यमंडळीसह जातात हें सम प ग्रामस्थांनीं ऐकून त्यांचा विचार असा झाला कीं, हरिभटवावांचे आश्रयानें जसें आमचें संरक्षण होऊन यात्रा होईल तसें इतर कोणी संस्थानिकाच्या आश्रयानेंही होणार नाही. कारण, जो सर्वसमर्थ प्रभु गजवदन त्याची कृपादृष्टी ज्यावर त्याहून दुसरा कोण थोर? असा विचार करून अनेक लोक यात्रेस मिळाले, त्यांसह हरिभटवावा समारंभानें यात्रेस निघाल्यावर जातां जातां मार्गावरून देवदर्शन व तीर्थस्थान करीत करीत गंगाखेड या नांवचें गोदातीरीं गांव आहे तेंथें गेल्यावर यथात्रिधि तीर्थश्राद्धादि करून तीर्थोपाध्यायास आमचे कोणी वंशिक येतील ते तुमची पूजा करतील, या अभिप्रायाचें पत्र आपले नांवचें हरिवावांनीं दिलें आहे. त्या पत्राचें अक्षर व वरील गजानन हें अक्षर हें भास्कर हरिंच्या हातचें आहे, (हें मीं या ग्रंथकर्त्यानें पाहिलें आहे.) यावरून हरिवावांवरोवर त्यांचे पुत्र भास्करहरी हेही होत, हें सिद्ध झालें. पुढें हरिवावा आवढे नागनाथाचें दर्शन पूजन करीत काहीं दिवस त्या क्षेत्रांत राहून तेथील आपल्याकडे दर्शनास आलेले लोकांचा उपयोग करीत ते नागपुरावरून गमटेकास गेले. तेथील श्रीरामचंद्राचें दर्शन घेऊन पुढें मार्गावर विंध्याद्री ह्यणजे जो सातपुड्याचा डोंगर तो पाहतांच सर्वांस असें वाटलें कीं, काय हे निविड वृक्ष, तशाच काय ह्या मधून मधून अल्प अल्प प्रवाहाच्या व काहीं महाप्रवाहाच्या नद्या, व काय हा मार्ग संकोच व भिल्ल आणि व्याघ्रादि पशूंचे वारंवार शत्रू, आतां

पक्षी शोभा समान होईल. असे सांगून आपलेकडील स्त्रियांचे भुरके काढविले, आणि मोठे कौतुके त्या व्याह्याची नम्रता, व वारंवार त्याकडील देणग्या पाहून ते या हरिभटवावांस वंदन करून विनवीत कीं, अहो उपाधेवावा, आह्मांस आपल्या प्रसादे पुत्रलाभ होऊन या धोराशी हा शरीरसंबंध घडून त्यांकडील अनेक कौतुकसंपादक वस्तू व मिरवण्याचा सोहाळा यायोगेकरून आह्मी या महत्वाच्या सुखास पात्र झालों, असे वारंवार म्हणून नारायणराव व ते सेनापति हरिवावांचे वर्णन करीत. ही कथा मी (या ग्रंथकर्त्यानें) आपले वडिलांचे मुखांतून प्रसंगवशात् वारंवार ऐकिली आहे. पुढें पेशवे व सेनापतींनीं विवाहास आलेले लोक व याचक यांस अन्न व देकारेकरून तृप्त करून विवाह समाप्त केला. नंतर थोडेच दिवसांपूर्वी नारायणरावांस हरिवावांनीं तुह्मी इचलकरंजीत वास करावा, तें स्थल तुह्हांला व तुमचे वंशपरंपरेस सुखद होईल, असे सांगितले होते, तें स्मरून नारायणरावांनीं आपणांस पूर्वी इनाम मिळालेल्या इचलकरंजीतच राहण्यास वाडा बांधण्याचें काम सुरू केलें. तें बांधाचें काम आपण त्रिंबक हरींनीं स्वतः मेहनत घेऊन तयार केलें हें नारायणरावांनीं पाहून त्या संतोषार्थ त्यांनीं त्यांस कांहीं देणगी दिलेली आहे. पुढें त्या गांवीं नारायणराव व त्यांचे पुत्रपौत्रादिक तेथेच राहिले. नंतर त्या इचलकरंजीकरांस पेशवे सरकारची आसता मिळाल्यामुळे करबीरकरांचे सेबाधर्मानें हाताखाली राहणें मान्य होईना, सबब परस्परांत वारंवार कलह होत, त्यावेळीं बहुधा हरिवावांचे वंशिकांतील कोणी सरदार तो निवारण करीत असत.

भाग ६.

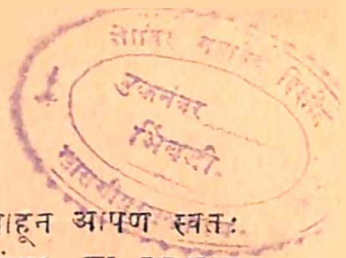
लज्जसमारंभ होऊन हरिभटवावा कुरुंदवाडास आल्यावर कांहीं दिवस पटकमें करून राहिले असता सहकुटुंब त्रिस्थली यात्रा करावी असे वाटून तो वेत त्यांनीं आपले बंधुपुत्रांस कळविल्यावर सर्व मंडळी ह्मणतात ही यात्रा कशी होईल? बहु प्रयास, वाटेंत भिक्षाही मिळणें कठि

णी, महाहिंसक व्याघ्रादि पशु व चोर इत्यादिकांचे भय विशेष, जाऊन येणे ह्यणजे पुनर्जन्मच अर्शा परस्परांची भाषणे चालू आहेत हे हरिवावांनी श्रवण करून त्यांस ते सांगतात की, यावा सिद्धीस जाण्याचे तुझांस संकट वाटते काय? तर तसा संशय तुझी मनांत आणूंसुद्धां नका. कारण, ज्या प्रभूने यात्रेविषयी आह्मांस प्रेरणा केली, तोच सर्व संकटे दूर करण्यास समर्थ जवळ आहे. असे त्यांचे अभय वचन सर्वांनी श्रवण करितांच सर्वांस श्रीगणेशच बोलत आहेत असे वाटून निर्भय होताते ते यात्रेस निघाले. हरिभटवावा त्रिस्थलीयात्रेस सहकुटुंब शिष्यमंडळीसह जातात हे सम प ग्रामस्थांनी ऐकून त्यांचा विचार असा झाला की, हरिभटवावांचे आश्रयाने जसे आमचे संरक्षण होऊन यात्रा होईल तसे इतर कोणी संस्थानिकाच्या आश्रयानेही होणार नाही. कारण, जो सर्वसमर्थ प्रभु गजवदन त्याची कृपादृष्टी ज्यावर त्याहून दुसरा कोण थोर? असा विचार करून अनेक लोक यात्रेस मिळाले, त्यांसह हरिभटवावा समारंभाने यात्रेस निघाल्यावर जातां जातां मार्गावरून देवदर्शन व तीर्थस्थान करीत करीत गंगाखेड या नांवचे गोदातीरी गांव आहे तेथे गेल्यावर यथात्रिधि तीर्थश्राद्धादि करून तीर्थोपाध्यायस आमचे कोणी वंशिक येतील ते तुमची पूजा करतील, या अभिप्रायाचे पत्र आपले नांवचे हरिवावांनी दिले आहे. त्या पत्राचे अक्षर व वरील गजानन हे अक्षर हे भास्कर हरीच्या हातचे आहे, (हे मी या ग्रंथकर्त्याने पाहिले आहे.) यावरून हरीवावांबरोबर त्यांचे पुत्र भास्कर हरी हेही होत, हे सिद्ध झाले. पुढे हरिवावा आवढे नागनाथाचे दर्शन पूजन करीत कांहीं दिवस त्या क्षेत्रांत राहून तेथील आपल्याकडे दर्शनास आलेले लोकांचा उपयोग करीत ते नागपुरावरून गमटेकास गेले. तेथील श्रीरामचंद्राचे दर्शन घेऊन पुढे मार्गावर विंध्याद्री ह्यणजे जो सातपुड्याचा डोंगर तो पाहतांच सर्वांस असे वाटले की, काय हे निविड वृक्ष, तशाच काय ह्या मधून मधून अल्प अल्प प्रवाहाच्या व कांहीं महाप्रवाहाच्या नद्या, व काय हा मार्ग संकोच व भिल्ल आणि व्याघ्रादि पशूंचे वारंवार शत्रू, आतां

यांतून पार कसे होऊं? असा वारंवार विचार करीत मार्गक्रमण करीत असतां अकस्मात् भिल्लनायक अनेक भिल्लांसह यात्रा लुटावी या बुद्धीने त्यांजपाशीं आला. आणि सर्वांस आपापलीं वस्त्रे वगैरे सर्व टाका हलणून बोलतांच सर्व यात्रेकरी भयभीत होऊन हरिबाबासभोंवार जमले, तो हरिबाबा पुढें होऊन त्या सर्वांस मोठा शब्द करून सांगतात, अरे तुम्ही सर्व अंध आहांत; आमचीं वस्त्रे वगैरे तुम्हांस मिळावयाचीं नाहींत. असा सकोश शब्द त्या भिल्लांचे श्रवणांत पडतांच सर्व अंध होऊन थरथरा कांपत कांपत हात जोडून हलणतात महाराज, आम्ही सर्व अपराधी आहोंत; आम्हांस आपलीं वस्त्रे वगैरे कांहीं नकोत आपण आमचे सर्व अपराध क्षमा करावेत; आम्ही आपले दास आहोंत; तर आम्हां सर्वांवर आपण दया करावी; असें म्हणत हरिभटबाबापुढें लोळूं लागले आणि वारंवार आम्हा शरणागतांचें रक्षण करावें व आम्हांस नेत्रदान द्यावें, म्हणजे आम्ही आपल्या पायाचें दर्शन घेऊन आपापल्या ठिकाणीं जाऊं; असी त्यांचो प्रार्थना ऐकून हरिबाबांस त्यांची दया येऊन ते बोलतात रे तुम्हांस नेत्र आहेतच, तर मजकडे पहा, हलणजे जालें. असें हलणतांच त्या सर्वांस दिसू लागलें. नंतर ते सर्व बहुत विनयानें हरिबाबांची अनेक प्रकारें सेवा करीत त्यांस नर्मदा पार करून सातपुडा पार होईपर्यंत त्यांजबरोबर राहून पुढें त्यांच्या आज्ञेनें आपापले ठिकाणीं गेले. पुढें हरिबाबा सर्व यात्रेकऱ्यांसह आनंदानें मार्गक्रमण करीत करीत कांहीं दिवसांनीं प्रयागास आल्यावर तेथील यथाविधि श्राद्धादि कृत्ये करून गंगातीरीं राहून तेथील क्षेत्रस्थ देवब्राह्मणांचें पूजन करीत असतां प्रयागवळानें लेख मागितल्यावरून त्याचे वहीवर, आमचे वंशिक कोणी येथें येतील ते तुमची पूजा करतील, या अभिप्रायाचा लेख आपले नांवें दिला. तें हस्ताक्षर व वरील गजानन हें अक्षर भास्कर हरींचे हातचें आहे (तेंही मीं ह्या ग्रंथकर्त्यानें पाहिलें आहे.) पुढें कांहीं दिवसांनीं हरिबाबा काशीस गेले. नंतर तेथील यथाविधि क्षौरश्राद्धादि संपादून विश्वेश, माधव, धुंडिराज, प्रभृति देवांचे पूजनादिकेंकरून संतोष मानीत कांहीं

दिवस या क्षेत्रांत वास केला असतां अनेक विद्वान तपस्वी ब्राह्मण दर्शनास येऊन परस्पर वंदनपूजनादि लाभानें संतुष्ट होऊन सत्कथास-
 ह्यापानें तो दिवस काढीत. असा सत्काल जात असतां कोणी एके दिवशीं वेदाभ्यास करण्याच्या इच्छेनें त्या क्षेत्रांत राहिलेला ब्राह्मणपुत्र हरिवावांचे दर्शनास येऊन विनंति कारितो कीं, या क्षेत्रांत राहून गुरूपासून वेदपाठ घेऊन तो स्थिर राहण्याबद्दल वारंवार आष्टात्ते क-
 रितो, तरी पण ग्रंथ पाठ राहत नाहीं. यास्तव आपले दर्शनास आलों आहे. तर कृपा करून मला वेद पाठ यावा असी कृपा झाली पाहिजे. ही त्याचा प्रार्थना श्रवण करून बावांस दया येऊन ते त्यास सांगतात कीं, तुहांस बुद्धीची अपेक्षा असल्यास बुद्धिपती जो धुंडिराज त्याचें तुझी सेवन करा ह्मणजे त्या प्रभूचे प्रसादे ती धारणाबुद्धि तुहांस मिळेल. असें त्यास बोलून सतरात्रीचा एक पूजाप्रकार त्या मुलास उपदेश करून धुंडिराजाकडे सेवनास पाठविल्यावर त्यानें सांगितल्या-
 प्रमाणें मोठ्या भक्तीनें सतरात्र धुंडिराजाचें पूजन कारितां आठवे दिवशीं, पूर्वी अभ्यास केलेला ग्रंथ स्मरूं लागला, हें त्या मुलानें ध्या-
 नांत आणून मोठ्या प्रेमानें हरिभटवावांजवळ येऊन त्यांचे चरण धरून आनंदाश्रु गाळूं लागला. हें बावांनीं पाहून त्या मुलास आपले चरणापासून दूर करून कुशल प्रश्न कारितांच तो विनयानें कळवितो कीं, गुरुमहाराज, आपले आज्ञेप्रमाणें धुंडिराजपूजन सतरात्र संपादून आज आपले पाददर्शनास आलों आहे. महाराज, आपले उपदेशानें त्या प्रभूला माझी कामना पूर्ण करावी लागली. असें बोलून पूर्वी अभ्यास करून न आलेला वेद बावांपुढें ह्मणूं लागला, तें बावांनीं श्रवण करून मोठ्या संतोषानें त्यास ह्मणतात, रे तूं मोठा भक्तिमान आहेस, ह्मणून तो भक्तवत्सल धुंडिराज तुला प्रसन्न झाला. आतां पुढील वेदाचा अभ्यास त्वां करावा. असें सांगून निरोप दिल्यावर त्यानें आपल्यास वेदपाठ सांगणारे गुरूसमीप जाऊन गुरूंस वंदन करून प्रसाद झालेला प्रकार सर्व निवेदन केल्या कारणानें परंपरेनें ही गोष्ट त्या सर्व क्षेत्रवासी श्रेष्ठ ब्राह्मणांस समजल्यावर ते वइतर जन बावा भिक्षेस निघा-

ले हणजे त्यांस आपापले घरीं नेऊन आपलीं संकष्टे दूर होण्याविषयीं अनेक वस्तु पुढें देवून नमन करीत तेव्हां त्यांस बावा विनयानें असें हणत कीं, मी भिक्षेनें निर्वाह करणारा, मला हे आपले पदार्थ नकोत. असें सांगून पुढें जात. यापुढें बावांचें वैराग्य व सदाचरण व लोकानुग्रह-शक्ति पाहून महाशिश्ट ब्राह्मणांस बावांविषयीं पूज्यबुद्धि होऊन ते वारंवार त्यांचे संगतीची अपेक्षा करीत. असो. हरिबावा कांहीं दिवस तेथें राहून यात्राप्रकार पूर्ण होतांच तेथील देवब्राम्हणांचा निरोप घेऊन गयायात्रेस मंडळीसह निघाले, ते थोडेच दिवसांत गयेस पोहोचून नंतर तेथील श्राद्धपिंडदानादि संपादून त्या क्षेत्रांतील ब्राम्हणांस यथा-वैभवे पूजनादि सत्कारें संतुष्ट करून त्यांचा निरोप घेऊन पुढें पूर्व दिशे-च्या गंगसागरसंगमादि यात्रा करून पुनः प्रयागास आले. आणि तेथील क्षौरश्राद्धादि कृत्य संपादून स्वदेशीं जाण्यास निघाले. तेथें क्रमेंकरून जातां जातां सातपुडा पर्वताचे नजीक आल्यावर तो सातपुडा उतरून मार्गावर आलेले यात्रेकरू भेटले. त्यांनीं हरिबावा बगैरे सर्वास सांगितले कीं, तुह्मी हत्यारबंद लोकांची सोबत पाहून पुढें जावे. कारण, मार्गावर व्याघ्राचे सपाक्यांत माणसें वारंवार सांपडत आहेत. हे शद्ध बावांशरोवरचे लोकांनीं श्रवण करितांच त्यांतील जे ज्ञानशून्य होते ते बावांस विनंति करूं लागले कीं, चार दिवस येथेंच मुक्काम करून एकाद्या हत्यारबंदाची सोबत पाहून मग पुढें जावे. हें बावांनीं ऐकून त्यांस अभय देऊन पुढें झाडीचे मार्गावर चालू लागले, आणि एक मुक्काम होऊन दुसरे दिवशीं मार्गक्रमण करीत असतां, अकस्मात् मार्गावर लोकांचा गलवा होऊन ते धावूं लागले तो बावा मंडळीसह चालत आहेत हें पाहून त्यांकडे आले. त्यांस बावांनीं पुसतां ते सांगू लागले कीं, आझी मार्गावर वाघ बसल्याचे पाहून भयानें धांवत आलों, हें बावांनीं श्रवण करून त्यांस अभय देऊन पुनः मार्गावर आपल्या-बरोबर घेतल्यावर मार्ग चालतां चालतां बावा आपण पुढें होऊन व्याघ्राजवळ गेले, आणि त्या वाघास तेथून दूर बसण्यास सांगून सर्व यात्रेकरूस हाक मारून मार्गाचे चालू लागण्यास

सांगूं लागले, पण ते भयाने पुढे जाईनात असे पाहून आपण स्वतः
 त्यापुढे जाऊन सर्वास मार्गावरून पार केले. नंतर त्या व्याघ्रास
 यथेच्छाविहारास परवानगी देऊन आपण बरोबर आलेल्या यात्रेक-
 ष्यांजवळ आले, ते व इतर मार्गावर भेटलेले लोक यांनी हरिवावांचे
 महत् स्तुत्य कस पाहून मोठ्या भक्तीने दृढ चरण धरून ते त्यांस विन-
 वितात की, आपण साक्षात् परमेश्वर आहा. काय हे वशीकरण ? जसे
 सेवक मनुष्यास आज्ञा करून त्यास एके ठिकाणी बसवावे, तसे आपण
 या क्रूर पशु व्याघ्राला बसविले, हा आपणांस वश कसा झाला ? असा
 वारंवार शब्द करित नमन करूं लागले. हे हरिवावांनी श्रवण करून
 निरभमानेकरून त्या सर्वास कळवितात की, तुम्ही मला ईश्वर ह्मणू नका,
 हा श्री गणपतिमहामंत्राचा प्रभाव आहे आणि तो मंत्र ज्यांस सिद्ध झाला
 त्याने कोणत्याही इंद्रचंद्रादि देवांचे आवाहन केले तर ते देवाल वश
 होतात, मग हे क्षुद्र पशु व्याघ्रादिक वश झाल्याचे आश्चर्य काय ? अशा
 अनेक शब्दांनी आपल्यावरील महत्त्व दूर करून त्या सर्वांनी प्रेमाने
 बोलत बोलत पुढील मार्गक्रमण करूं लागले. आणि कांहीं महिन्यांनी
 नासिक व्यंबकेश्वरादि देवांची दर्शने घेऊन पुढे पुणे मुक्कामास आले.
 तेथे गोविंद हरि व रामचंद्र हरि हे पुत्र श्रीमंतांजवळ होतेच, यांनी
 हे श्रीमंतांस कळविल्यावर श्रीमंतांनी आपल्या घरी हरिवावांस आणून,
 यात्रेचे श्रम बहुत झाले आहेत करितां आतां आपण येथे राहून आम्हांस
 पावन करावे व आपले श्रमही दूर करावेत, अशी प्रार्थना करून त्यांनी
 ठेवून घेतल्यामुळे तेथे कांहीं दिवस राहून त्यांच्या संतोषे निरोप
 घेऊन गोविंद हरीस व रामचंद्र हरीस संगे घेऊन सर्व यात्रेकऱ्यांसह
 कुसुंदवाडास येऊन पोहोचले, तेव्हां वडील पुत्र कृष्णभटवावा व वाळं-
 भट व बंधुवर्ग आणि इतर बहुत मंडळी समोर येऊन हरिवावांस उत्साहाने
 गांवांतून मिरवीत आपल्या घरी घेऊन गेले. नंतर त्रिवक्क हरि वगैरे येऊन
 मोठ्या उत्साहाने यात्रासांगता केली. हा यात्रा कुसुंदवाड मुक्कामी
 राहिल्यावर केली. याखेरीजही हरिवावांच्या एक दोन काशीयात्रेच्या
 आष्ट्या झाल्या होत्या, असे एक दोन वेळां (मी या ग्रंथकर्त्याने)

वृद्धांच्या मुखांतून ऐकिलें होतें.

पुढे हरिबाबा कुसुंदवाड मुक्कामी पट्टकमें करून राहिले असता गोविंद हरिव रामचंद्र हरि हे पुण्यांत श्रामंतांजवळ जाऊन येऊन राहिले असत. परंतु त्यांच्या इच्छेप्रमाणें त्यांस धनलाभ होत नसल्यामुळे हरिबावांजवळ येऊन अवसर पाहून विनयानें त्यांचे चरण धरून विनंति करितात कीं, आर्ह्मी श्रीमंतांजवळ राहून त्यांपासून प्रभुशक्तीपूर्वक धनलाभ व्हावा ही इच्छा करीत आहों, परंतु अद्यापपर्यंत इच्छा पूर्ण होत नाही. तर ती पूर्ण व्हावी. अशी विनंति करीत करीत बहुत नम्र होऊन पदीं लागले, हें बावांनीं पाहून परम शांत मनानें त्या उभयतांचें पूर्व कर्मफल ध्यानांत आणून आज्ञा करितात कीं, हे गोविंदा, तूं जन्मांतरीं श्रीविठ्ठलास नवस केला होतास, तो कार्य होऊनही, फेडला नाहीस; यास्तव तो देव कार्यविघातक झाला आहे. तर तें ऋण फेड. असें ह्मणतां गोविंदपंत बहुत उद्विग्न होऊन चिंता करूं लागला कीं, मीं नवस तरी कोणता समजूं? असें पुनः पुनः मनांत आणून अति म्लान वदन झाला. हें त्याचे मनांतील सर्व बावांनीं समजून अभय देऊन त्यास ऋण फेडण्याचें सांगतात, अरे, तूं पंढरीस जाऊन श्रीविठ्ठलाचें दर्शन घेऊन पुनः महाद्वारांत यावें, तों तेंच कोणी अखंत वृद्ध असून महारोगीं मनुष्य तुझे नांव घेऊन तुला हाक मारील. तूं त्यापुढें जातांच माझी इच्छा पूर्ण करशील काय असें बोलून तो तूं जन्मांतरीं केलेला नवस मागेल. ती त्यांची इच्छा तूं पूर्ण केलीस ह्मणजे तुझी इच्छा तोच पूर्ण करील. इतकें गोविंदपंतास सांगून निरोप दिला व रामचंद्रपंतास सांगतात कीं, तुझा ऋणी चिमाजीपंत अपा पेशवे आहे, त्याची सेवा तूं एकनिष्ठपणें कर, ह्मणजे तो तुझी इच्छा पूर्ण करील. हें रामचंद्रपंतास सांगून निरोप दिल्यावर ते उभयतांही हरिबावांस वंदन करून एक पुण्यास गेले; व दुसरे गोविंदपंत पंढरीस गेले तों श्रीविठ्ठलाचें दर्शन घेऊन पुनः महाद्वारीं येतांच बावांनीं सांगितल्या प्रमाणें एका वृद्ध रोग्यानें गोविंदपंत असें नांव घेऊन हाक मारिली ह्मणून त्यापुढें जातांच तो ह्मणतो कीं, मला कोंकणचें पक्षान्न

घारगे ह्मणून करितात ते दहा घारगे खाऊन वर तांब्याभर थंड पाणी प्यावे असें बहुत दिवस वाटते, तर तो माझी इच्छा तूं पूर्ण करशील काय? असें ह्मणतांच ते सर्व गोविंदपंतांनीं मान्य करून, त्वरेनें गांवांत फिरून उत्तम प्रतीचे दहा घारगे व तांब्याभर थंड पाणी घेऊन ते त्या वृद्ध रोग्याजवळ आले, तो रोगी म्लान होऊन नेत्र झांकून पडला आहे हे त्यांनीं पाहून मोठा शब्द करितांच त्यानें नेत्र उघडून गोविंदपंताकडे पाहिले आणि इच्छेप्रमाणे जिन्नस आणि लस काय ह्मणून विचारिले मग गोविंदपंतांनीं ते घारगे व पाण्याचा तांब्या पुढे ठेविला. ते पाहून परम संतोषाने तो ते घारगे स्वस्थपणे खाऊन वर तांब्याभर पाणी प्याला आणि ठेकर देऊन गोविंदपंतास ह्मणतो अरे गोविंदपंत, माझी बहुत वर्षांची इच्छा तूं पूर्ण केळीस, आतां हूं पुण्यास जाऊन श्रीमंतांजवळ राहा, ह्मणजे तो तुझी इच्छा पूर्ण करील. ह्या माझ्या बोलाचा तूं संशय मानूं नको. इतके गोविंदपंताशीं बोलून तो रोगी अकस्मात् तेथे नाहीसा झाला. हे गोविंदपंतांनीं पाहून चहूंकडे दृष्टि देऊन मग विस्मय करितात, काय थोर माझा पिता हरिवावा, काय त्याचे ज्ञान? मला महाद्वारांत पाहून नांव घेऊन हाक मारील त्याची इच्छा तूं पूर्ण कर ह्मणून सांगितले, पण जर त्यावेळीं मला नवस फेडून घेण्यास देवच महाद्वारांत भेटेल असें सांगितले असतें तर त्या प्रभूचे पाय मीं कधीं सोडले नसते. असे अनेक प्रकारे मनांत विचार करीत कांहीं वेळ तेथेच स्तब्ध राहून मनांत म्हणतात कीं, माझा अधिकार तसा नसल्यामुळेच वडिलांनीं मला तसें सांगितले नाही. बरे असो. अशा स्वरूपाने तरी मला देव दृष्टीस पडून मजसी बोलून माझे हातून त्यानें नवस फेडून घेतला असावा, हाच संतोष मानून हरिवावांस नमस्कार करून तेथून निघाले, ते कांहीं दिवसांनीं पुणे मुक्कामी श्रीमंतांजवळ आले; हे श्रीमंतांनीं पाहून प्रेमाने कुशल प्रश्न करून ठेवून घेतले. पुढे उत्तरोत्तर त्यांवर श्रीमंतांचे प्रेम वाढून त्यांस आपल्याबरोबर स्वारीत (हरिवावांचे हे पुत्र मंगलप्रद असें मानून) संगतीस घेऊन जाऊं लागले. तसेंच रामचंद्र हरीसही चिमाजी आपासाहेब पेशवे हे आपल्याबरोबर

स्वारींत घेऊन जात असत आणि त्यांजकडून झालेली शौर्याची कामे पाहून त्यांजवर बहुत प्रेम करीत. अशा वागणुकीने ते उभयतां बंधु पुण्यांत कांहीं दिवस राहून पुढे वडिलांचे दर्शनास कुरुंदवाड मुक्कामी आल्यावर तेथे सर्वास भेटून कांहीं दिवस राहिले असतां हरिवावांची समाधानवाचि पाहून त्यांस गोविंद हरी पूर्वी पंढरी मुक्कामी महाद्वारांत झालेले चरित्र सांगून मोठ्या प्रेमाने विनंति करितात की, अहो बाबा, रोगी तो कोण असावा? अशी पुनः पुनः विनयाने विनंति करितो. हें एकून बाबा अनुग्रहबुद्धीने पुत्रास सांगतात की, तूं पूर्वजन्मी ज्याची सेवा केलीस तोच प्रभु. तुला तें शंख चक्र धारण केलेले स्वरूप दृष्टीस पडण्याचा तुझा अधिकार नसल्यामुळे त्याला भक्ताभिलाष पूर्ण करण्यास असे कुत्सित रूप धारण करावें लागलें. ही त्या परमेश्वराची भक्तप्रेमळता श्रवणाने, गोविंदपंतास ईश्वरलाभाविषयी इच्छा होऊन वडिलांस विनंति करितां, बावांनी त्यास असे सांगितले की, आतां जन्मांतरी केलेल्या सत्कारांचे फळ भोगण्यांत आले आहे, तें भोगीत असून त्या प्रभुपदावर चित्त ठेवा व तद्भक्तादिकांचेही अनेक प्रकारे पूजनादि सत्कार करीत जा, ह्यणजे तो देव दयाळु जवळच आहे. असे सांगून त्या गोविंदपंताचे समाधान केले. नंतर हा वडिलांचा अनुग्रह झाला असे मनांत पूर्णपणे घेऊन ते पुढे आमरणपर्यंत हें विस्मरण न होऊ देतां वागले, इतकेच नव्हे, तर त्याप्रमाणे त्या प्रभूची वारंवार यात्रा करणे व त्याचे इतर महाभक्त आहेत त्यांची वारंवार पूजा करणे व प्रती मार्गशीर्षमासी पंढरीचे वारकरी अंध, पंगु, व दरिद्री वगैरे हजारों लोकांस अन्नवस्त्र दान करणे ही महत्पुण्यकृत्येही त्या हरिवावांचे आज्ञेप्रमाणे वारंवार करितच असत. असो. हरिवावांचे आशीर्वादे त्या गोविंद हरींचे व रामचंद्र हरींचे बहुतच वैभव वाढून त्यांनी मिरज व तासगांव हें आपापल्या राजधानीचे ठिकाण केले. पुढे त्यांच्या पुत्रपौत्रादिकांचे वर्णन इतरत्र उपलब्ध आहे. करितां येथे देण्याचे प्रयोजन नाही.

हरिभटवावांचे वडील चिरंजीव कृष्णभटवावा हे आपले वडिलां-

प्रमाणेच विद्वान् असून ईश्वराराधनेविषयी सदा तत्पर असत, यास्तब त्यांस बहुत लोक हरिबाबांप्रमाणेच मानीत. त्यांस पांच पुत्र होते, पैकी पहिले मेघश्यामराव; २ पुरुषोत्तमराव; ३ बळवंतराव; ४ माधवराव; ५ नारायणराव. ह्या पांच पुत्रांसह कृष्णभटबाबा हे कुरुंदवाड मुक्कामींच राहत असत. इकडे गोविंद हरि व रामचंद्र हरि यांस पेशवे सरकारांतून सरंजाम जाहल्यावर त्यांचे संगतीने कृष्णभट बाबांचे चिरंजीवांसही दरसाल हजारों रुपयांच्या तैनाती झाल्या. नंतर गोविंद हरि हे वारंवार पंढरीचे यात्रेस जाऊन नंतर ते आपलेकडे सरंजामांत आलेले मंगळवेढें वगैरे गांवीं राहून मग पुण्यास जात. त्यांबरोबर कृष्णभट बाबाही हरिबाबांचे आज्ञेवरून पंढरीस जाऊन नंतर मंगळवेढें गांवीं कुटुंबासह राहू लागले. त्यानंतर कांहीं वर्षांनीं हरिबाबा चतुर्थाश्रम घेऊन स्वानंदवासी झाल्यावर तीर्थयात्रानिमित्तानें देशांतर करीत असतां पुणें मुक्कामीं आले. तें श्रीमंतांनीं श्रवण करून त्यांचे दर्शनास येऊन कांहीं संभाषण करितां श्रीमंतांस असें वाटले कीं, अशा थोर ब्राह्मणास आह्मांकडून एखादा गांव किंवा जमीन तरी त्यांचा योगक्षेम चांगला चाले अशी असावी. असें मनांत आणून गोपाळराव गोविंद यांस कळविल्यावर त्यांनीं श्रीमंतांस अशी विनंति केली कीं, आमचे कृष्णभट काका प्रतिग्रह कधीं घ्यावयाचे नाहींत; कांकीं, त्यांचा प्रपंच चालण्यास त्यांस पंचवीस लक्ष रुपयांचा सरंजामच सरकारांनीं दिला आहे. अशी वडिलांची प्रतिग्रहाविषयी विन्मुखता व आपले घरचा एकोपा दाखवून श्रीमंतांचें त्यांनीं समाधान केलें.

हरिबाबांचे दुसरे पुत्र बाळभटजी हे कुटुंबासह वडिलांजवळच कुरुंदवाडांत राहत असत. त्यांची पत्नी सुशील असे. हरिबाबांस उत्तरोत्तर वृद्धावस्था आल्यावर ती हरिबाबांची व आपले पतीची सुश्रूषा करण्याविषयी सदा तत्पर असे. परंतु तिच्या संतति कमी असून चार पांच वर्षांनीं एखादें मूल होई व तेंही स्वल्प काळांतच नाहींसें होई, यामुळे ती कष्टी असे. तरी पण त्या उभयतांच्या सेवेत केव्हांही अंतर पडू देत नसे. असे कांहीं दिवस गेल्यावर तिनें बाबा स्वस्थपणें बसलेसे पाहून

विनयानें आपल्यास मृतबंध्यादोष असल्याचा दूर होण्याबद्दल विनंति केली आणि समाप सेवा करित राहिली हें बावांनीं पाहून तिला ते सांगतात, गे तुला पुत्राची इच्छा असल्यास तूं या श्री मयूरेश्वराचें पूजन कर, ह्मणजे तो भक्तवत्सल तुला दीर्घायु असा पुत्र देईल. असें बोलून तिला पूजनपद्धति सांगून निरोप दिल्यावर तिनें श्वशुरांनीं सांगितल्याप्रमाणेंच पूजनप्रकार चालू करतां थोड्या महिन्यांतच गर्भ राहून पुत्र जाहला. त्याचें नांव मयूरेश्वर हेंच ठेविलें. पुढें त्यास मोरोबा आवा असें ह्मणत. तो काहींसा वयांत आल्यावर त्याचे मातोश्रीनें गोविंद हरीबरोबर पुण्यास पाठविलें. नंतर तो मोरोबा आवा बुद्धीनें विशेष असे, यास्तव तो आपले चुलते गोविंद हरीशी व त्यांचे पत्नीशी परम आर्जवानें असून गोपाळराव गोविंद हा त्याहून काहीं वयानें वडील व सशक्त व बुद्धिमान असा असे. याशीं तर बंधुवाचें नातें असून सदा मित्रभावही बहुत्तच ठेवीत असे, त्यायोगें बरींच वर्षे त्याजवळ राहून पुढें पेशवे सरकारचे वाड्यांतही गोविंद हरीबरोबर जाऊन श्रीमंतांचा व त्यांचे पत्नीचा काहीं परिचय झाल्यावर पुढें मोरोबानी त्या सरकारचें प्रेम आपल्यावर व्हावें यास्तव अशी युक्ति करीत चालले कीं, प्रति दिवशीं पुण्यासभोंवारच्या बागेत हिंडून काहीं फुलें संपादन करून श्रीमंतांचे व त्यांचे पत्नीचे देवपूजनाचे वेळेस तीं फुलें पुढें ठेवून श्रीमंतास वंदन करून स्वल्पकाळ तेथें बसून घरीं यावें, याप्रमाणें बरेच दिवस करीत असत. पुढें श्रीमंतांची स्वारां कुटुंबासह पुणें-प्रांतांतीक गांव पाहण्याकरितां गेली त्यावेळीं मोरोबांनींही आपल्या खर्चानें बरोबर घोडें घेऊन स्वारीबरोबर जाऊन वेळोवेळेस फुलें पोंहोंचविलीं. पुढें श्रीमंत पुण्यास आल्यावर मोरोबाआवाची निष्ठा पाहून त्यास एक हजार रुपये बक्षीस देऊन संतुष्ट केल्यावर त्या मोरोबा आवास द्रव्यलाभ झाल्यामुळें ठिकाण धरून राहण्यास बरें पडलें. मग थोड्याच दिवसांनीं गोविंद हरीस पागेचें काम झाल्यावर त्याचे नांवें बेहेडा झाला. त्यावेळीं गोपाळराव गोविंद यांच्या स्नेहानें मोरोबा आवा यांचे नांवें बेहेड्यांत चार हजार रुपयांची

तेनात नमुद झाली. नंतर मिरज किल्ला गोविंद हरीकडे झालाच होता. तो तेथे राहिल्यावर मोरोबांनीही तेथेच आपणांस राहण्याजोगा वाडा बांधून सहकुटुंब त्यांत राहिल्यावर वारंवार गोविंद हरि किंवा गोपाळ राव गोविंद यांजबरोबर स्वारींत किंवा घरी असून सर्व दौलतीची व्यवस्था मोरोबा आबा पहात असत. त्यामुळे गोविंद हरीस रोख द्रव्य किंवा गांवें वगैरे इनाम मिळत, आप्रमाणें मोरोबा आबांसही कांहीं मिळत असत. त्यायोगें मोरोबांची संपत्ती उत्तरोत्तर बरीच वृद्धिगत झाली. पुढें कांहीं दिवसांनीं दौलतीचें काम सुरक्षित चालविल्याबद्दल श्रीमंत सरकारांतून एक हजार रुपये दरसाल तेनात जास्त ठरली. त्यायोगें पूर्वीचे चार हजार व हल्लींचा एक एकूण पांच हजार रुपये दरसाल मोरोबांस मिळू लागले ते व सुमारे पांच हजारांचे इनाम एकूण दहा हजार रुपये दरसाल जमा होत असत. खेरीज त्यांनीं दौलतीचे कामांत सुमारे लक्ष रुपये संपादन केले असावेत, असें वृद्ध जन झणत असत. ते मोरोबा आबा द्रव्यसंपादक असून त्यांनीं धर्मबुद्धीनें श्रीशिवालयें, धर्मशाळा, ब्राह्मणांच्चें घरे, वगैरे बांधण्याकडे हजारों रुपये खर्चून त्यांनीं लोकोपयोग बराच केला. त्यांचे अर्गी मैत्री संपादण्याचा एक मोठा विशेष गुण होता तो असा कीं, गोपाळराव गोविंद हे पुढें व्याधिग्रस्त होऊन मिरजेंत आल्यावर त्यांची प्रकृति उत्तरोत्तर अत्यावस्थ पाहून गोविंद हरी वगैरेनीं त्यांस तुमचें द्रव्य कोठे आहे व कोणास काय द्यावयाचें आहे वगैरे विचारिलें असतां; त्यांस गोपाळराव एकच असें सांगे कीं, सर्व मोरोबास ठाऊक आहे तो सांगेल तसें करा. हें शब्द ऐकून सर्व लोक त्या मोरोबास असें झणत कीं, अहो, मोरोबा आबासाहेब, काय तुमची मैत्री जोडण्याची विद्या! अहो साक्षात् पिता, पुत्रास गुढा विचारीत असतां ते त्यास कांहीं न सांगतां तुम्हांवर मित्रभावानें पूर्ण विश्वास ठेवितो, तस्मात् मोरोबाप्रमाणें मित्रभाव व विश्वास संपादन करणारा दुसरा मनुष्य पाहण्यांत बिरळाच असेल, असें त्यांचें बुद्धिमान लोक वर्णन करीत.

भाग ७.

पुढे कुरुंदवाड मुक्कामी हरिवावाजवळ भास्कर हरि हे राहत असत. ते लहानपणापासून सशक्त व बुद्धिमान असून कांहीं विद्वान्ही होते. त्यांस हरिवावांची संगति बहुत वर्षे असून त्यांच्या बरोबर त्यांनी अनेक तीर्थयात्रादि प्रसंग दोन तीन वेळां केला होता, ह्या कारणामुळे त्यांच्या अर्गां सत्वगुण विशेष वाढला होता. ह्मणून त्या भास्कर हरींची वागणूक हरिभटवावांस व इतरांस बहुत आवडत असे. पुढे कांहीं दिवसांनी हरिभटवावांनी भास्कर हरीस असे सांगितले की, तूं मजबरोबर देशपर्यटणाने शरीरास बहुत कष्ट दिलेस, तर आतां कांहीं काल तुला राजपुरुषसुख संपात्ति मिळावी या हेतूनें मी सांगतो तसें तूं करावें. असें बोलून ते आज्ञा करितात की, तूं पुणे मुक्कामी जाऊन श्रीमंतांस भेट ह्मणजे ते तुला आपल्या सान्निध्य ठेऊन घेऊन आपला राजकीय सुखानुभव देतील. अशी वाडिलांची आज्ञा होतांच ते मनांत विचार करितात की, जर मी वाडिलांच्या अज्ञेप्रमाणे श्रीमंतांचे आश्रयास जाऊन राहिलों तर मला वाडिलांची संगति सुटून ईश्वरदर्शनलाभांतही अंतर पडेल. अशा चिंतेंत निमग्न आहेत हें हरिभटवावांनी पाहून त्यांच्या मनांतोळ सर्व आशय समजून पुनः ते भास्करपंतास सांगतात, रे तुझे जन्मांतरींचे कर्म राज्यभोग भोगविणारे आहे. ह्याकरितां तें सुख स्वल्प काळ तरी तूं अनुभविलेंच पाहिजे. पुढे त्या सेवाधर्माचा त्याग करून पूर्वी सांगितल्याप्रमाणें तूं प्रभूचें पादचिंतन करीत जा, ह्मणजे ऐहिक सुख भोगून पारमार्थिक सुखासही पात्र होशील. असे वावांचे आशावचन शब्द त्यांनी श्रवण करून व विनयपूर्वक वाडिलांची आज्ञा मान्य करून ही हकीकत आपले बडील बंधु त्रिवक हारि यांस कळविली आणि त्यांच्या सहाय्यानें त्यांनी बंधुकीनें निशाण मारणें, पट्टा तरवार-हात मारणें, व घोड्याची शर्यत वगैरे युद्धचातुर्याचा अभ्यास करीत करीत कुरुंदवाडानर्जाकच्या गां-

वावर आपला अंमल वसवून कृष्णापैलतीरास असलेला कागवाड
 हा गांव आपल्या विश्रांतीचा ठिकाण केला व तेथे स्वल्प काळ राहून,
 गांवास पुरण्याजोगे पाणी लागे अशा ठिकाणी मोठी विहीर खणून
 त्या गांवास पाण्याची सोय करून त्या जागी कुलझाडे लाविलीं
 आणि त्या गांवास असलेल्या कृष्णा नदीस घांट बांधून घाटावर
 एक मोठे देवालय बांधून त्यांत आपले पितामह बाळभट यांचे नांवें
 बाळेश्वर या नांवची लिंगस्थापना केली, व त्या लिंगाची पूजा वगैरे
 करण्यास एका मनुष्यास सांगून, त्यास निरंतर चालेल अशी जमीन
 देऊन स्थाईक केले. पुढे कांहीं दिवसांनीं तासगांवकर परशुरामभाऊ
 साहेबांकडून त्या देवास अभिषेक, पूजन, ब्राह्मणभोजनादि क्रम चालू
 झाला. तो अद्यापि जमखंडी संस्थानाकडूनच प्रतिवर्षास होत असतो.
 असो. भास्कर हरि कुरुंदवाडांत राहून, मिरज किल्लेदार डुबळ होते
 त्यांची किल्ला व गांवठाणे रक्षण करण्याची दक्षता कशी आहे ही
 पाहून त्यांत कांहीं कमीपणा असल्यास श्रीमंतास कळवून प्रसंगीं आपले
 शौर्यही दाखवावे या हेतूनें तशा शूर मंडळीचा जमाव जमवून
 मिरजेची कृष्णा नदी उतरून आलीकडे गांवावर येऊन कांहीं घरां-
 तील व कांहीं रानांतील गुरें वळवून कृष्णापार होऊन कुरुंदवाडास
 घेऊन जावीं, व त्यास कोणी हरकत करण्यास आल्यास त्याजवर
 हत्याराचे वार करावे आणि आपण शत्रूचे हातीं लागूं नये. या-
 प्रमाणें मध्ये मध्ये कांहीं दिवस सोडून सोडून करीत असतां पर्ज-
 न्यकाळामुळे कृष्णेस पूर आला, तरी त्यांनीं मुखांत तरवार धरून नदी
 पोंहून मिरजेच्या तीरावर येऊन पूर्ववत् गुरें वळवून कृष्णापार व्हावें.
 याप्रमाणें पुनः पुनः करीत असतांही त्या डुबळाकडून कांहींच प्रति-
 बंध होत नाहीं, असें समजून हा सर्व प्रकार श्रीमंतास पत्रद्वारा
 निवेदन केला. तें पत्र श्रीमंतांनीं पाहून, जर भास्कर हरि हे मोठे धैर्य-
 वान आहेत तर त्यांनीं आम्हांकडे यावे, असें गोविंद हरींस सांगितले
 व डुबळ हा, मिरज किल्ला संरक्षणास, योग्य नाहीं असें समजून पुढें
 थोड्याच वर्षांत त्याजकडून तो किल्ला काढून नारायणराव घोरपडे

इचलकरंजिकर यांजकडे दिला. पुढें भास्कर हरीनें आपले वडील हरि-
बावा पांची आज्ञा घेऊन जमावानिशी ते श्रीमंताकडे पुण्यास गेले,
तेथें श्रीमंताचे दर्शनास जातांच त्यांनीं पूर्वी भास्कर हरीचे गुण ऐकि-
लेच होते. यामुळें भास्कर हरीची आपल्याकडे आश्रयास आर्लो आहे
वगैरे विनयाची विनंति ऐकून त्या बाळाजी बाजीराव ऊर्फ नाना-
साहेब पेशवे यांनीं त्या भास्कर हरीस जमावानिशीं आपल्यापाशीं ठेवून
घेऊन त्यास दरसाल जाततैनात पांच हजार रुपये व तेहतीस हजार
रुपये स्वारांस आणि पालखी चोबदार वगैरे इतमाम व कापड वगैरेस
तीन हजार एकूण एकेचाळीस हजार रुपये दरसाल देण्याची कबुली
करून इतर थोर सरदारांप्रमाणें त्यासही सरदार केले. नंतर भास्कर
हरि हें सरदारी काम करीत असतां सरकारी काम बहुत हुशारीनें
करितात असें श्रीमंतांनीं पाहून ते त्याजवर फार लोभ करीत असत.
भास्कर हरि वर्षातीं चार महिने आपले घरीं कुरुंदवाडास येऊन
आपले वडील हरिबावा व वडील बंधु त्र्यंबक हरि वगैरे यांच्या समा-
गमें राहून हरिभटवावांनीं सांगितल्याप्रमाणें श्रावण शुद्ध ४ पासून
लहान लहान मुलांकरवीं पार्थिव व श्रीगणेशमूर्त करवून भाद्रपद शुद्ध
४ व्रत पूर्ण करून व इतर श्रीगणेशमहोत्सव करून कांहीं दिवस
राहून पुनः पुण्यास श्रीमंतांचे सेवेस जाण्याचें करीत. याप्रमाणें
कांहीं वर्षे गेल्यावर एके वर्षीं श्रीगणेशोत्सवाचे दिवस समीप आले
असून त्र्यंबक हरि हे आपल्या सरकारी कामामुळें श्रीचे उत्सवास
आले नाहींत, म्हणून भास्कर हरीनीं त्यांस येण्याविषयीं पत्र पाठविलें.
त्याचे उत्तरीं त्यांनीं भास्कर हरीशीं असा एकोपा दर्शविला कीं, तुम्ही
तेथें असतां मीं आलेंच पाहिजे असें नाहीं. आपण उत्सव आरंभि-
ल्याप्रमाणें करीत जावा असा अभिप्राय कळविला. त्यावरून व इतर
कागद आणि ऐकीव गोष्टींवरून ते उभयतां एकत्र असून परस्पर
प्रेमानेंच होते, असें स्पष्ट दिसून येतें.

भास्कर हरि हे प्रतिवर्षीं पुण्यास जाऊन पुनः कुरुंदवाडीं वडिलांचे
दर्शनास येत असत. त्यांच्या मनांतून जर पूर्वी वडील हरिभटवावांनीं

आपल्याकडून श्रीगुरुदत्त पाउलाची स्थापना करविली आहे तर
 त्यावर पुनः काम करण्यास वडिलांची आज्ञा घ्यावी, असे मनांत आणून
 तो मजकूर वडिलांस कळवून त्याकामी त्यांची आज्ञा घेतली. नंतर
 त्यांनी सांगितल्याप्रमाणे तेथे सुशोभित दगडी देवालय व लांकडी
 सभामंडप करून त्यांतील श्रीगुरुपादुकापूजनार्थ भानुभट गुळवणी
 यास नेमून प्रतिदिवशी पूजा नैवेद्य दांपादि सोय करवून आपण स्वतः
 गुरुप्रतिपदा व गुरुद्वादशीस विशेष उत्सव करून बहुत द्रव्य वेंचून
 ब्राह्मण भोजनादि करित, यामुळे पूजा करणारास पुष्कळ द्रव्य मिळून
 त्याची वृत्ति चांगली चाले. हें सर्व भास्कर हरीचें करणें हरिभटवावांनीं
 पाहून परम संतोषानें आपले नित्यानुष्ठान आटपल्या नंतर केव्हां श्री-
 गुरुपादुकासन्निध केव्हां कृष्णातीर्थ केव्हां श्रीनरसिंहवाडींत देवापुढें
 बसून पुढें अस्तमानास संख्यावंदन करून घरीं येत. याप्रमाणे कांहीं
 दिवस गेल्यावर बावांस चतुर्थीश्रमाचा निजध्यास लागून वारंवार आतां
 मला स्वानंदवास मिळावा व श्रीगजाननाचें दर्शन व्हावें आणि पुनः
 यात्राप्रसंग घडावा, असें संगतीस असणाऱ्यांशीं भाषण करीत. हें पु-
 त्रांनीं श्रवण करून ते वडिलांस विनांति करितात कीं, आतां आपल्यास
 अतिवृद्धावस्था आली आहे, करितां आतां आपले घराबाहेर जाणें
 होऊं नये. परंतु ती पुत्रांची विनंति त्या पूर्णवैराग्यसंपन्न हरिबावांस
 कांहींच आवडत नसे. तथापि ते पुत्र असें मनांत आणीत कीं, हे
 आपले वडील असून महातपस्वी, यांच्या तपोबलानें आपल्यास हें
 वैभव मिळत आहे, तर यांचा वियोग होऊं नये या हेतूनें त्यांनीं
 आपल्याजवळ घरीं राहावें. यास्तव वारंवार ते अनेक युक्ती लढवीत
 परंतु पुढें हरिबावांचेठाई उत्तरोत्तर मुमुक्षुता वाढत असल्यामुळे
 ते सर्व संग परित्याग करून भूस्वानंदाचे ह्मणजे मोरेश्वराचे यात्रानि-
 मित्तानें एकटेच घरांतून बाहेर जाण्यास सिद्ध झाले. हें पुत्रादिकांनीं
 पाहून विनांति केली कीं, ह्या वृद्धावधेंत यात्रा ही महा दुःखद आहे,
 तथापि ती आपणास करावीच वाटल्यास बरोबर गडीमाणसें स्वाऱ्या
 वगैरे सर्व सिद्ध आहे तें घेऊन यात्रेच्याचें करावें. अशी विनंति ऐकून

बावा बोलतात, आतां ही तुमची राजकीय संपत्ति व गडीमाणसं घाडीं हीं आह्मांस नको. श्रीगजाननाचे आज्ञेप्रमाणें येथें राहून ही संपत्ति जितकी अनुभविण्याची होती तितकी अनुभविली. आतां आमच्या संगतीस आमच्या खांद्यावरील पडशी ही महा कामधेनु आहे. ही असली ह्मणजे ती संगतीस असणाऱ्याची व आमची सर्व कामना पूर्ण करील. असें बोलून श्रीकामधेनु पडशी आपल्या खांद्यावर टाकून हरिभटवावा घराबाहेर निघाले. त्यावेळीं त्या कृष्णभटवावा वगैरे हरिभटजींचे पुत्रांस पूर्वी कांहीं वर्षांमार्गे मातोश्रीच्या वियोगामुळे कष्ट झालेच होते त्यांहूनही हरिभटजी बाहेर निघाल्यानें बहुत कष्ट झाले. तथापि त्रिवक्क हरि वगैरे पुढें होऊन मोठ्या नम्रतेनें विनांति कळू लागले कीं, आजपर्यंत आपले दर्शनसेवनादियोगानें आमचीं सर्व विघ्ने दूर होऊन उत्तरोत्तर आमचें महत्व वाढत आहे, परंतु त्या दर्शनाचा लोप झाल्यावर आज आह्मी निराधार झालों. असा अनेकवार पुत्रांचा दीन शब्द श्रवण करून ते शांतवनपूर्वक वागणुकांचा उपदेश कळू लागले कीं, तुम्ही असे उदासीन होऊं नका. आह्मा सर्वास अभीष्टदाता जो श्री गजानन आहे त्याचे ठायीं चित्त ठेवा आणि आपण बंधु बंधु एकोप्यानें व एका विचारानें वागा. आणि “ कलौसंघवलं प्रोक्तं ” या प्रभूच्या वाक्यावर विश्वास ठेवा ह्मणजे सत्कीर्त्यादि संपत्तीनें संपन्न होत्साते चिरकाल सुखी राहाल. अशा उपदेशानें पुत्रांचें सांत्वन करून भटजी कांहीं शिष्यमंडळीसह तीर्थयात्रेस निघाले. यापुढें झालेंलें भटजीचें वर्तन पुढें १० वे भागांत लिहूं.

इकडे घरी राहिलेले भास्कर हरि कांहीं दिवसांनीं प्रतिवर्षां प्रमाणें पुण्यास श्रीमंताचे फौजेत आपले जमादानिशीं हजर झाले. त्यांनीं सरकारच्या कामगिन्या कांहीं दिवस बजावून नंतर नालबंदी रोज पुण्याबद्दल सरकारांत राहिलेला एवज व कापड घेऊन घरीं कुरूणाडास येतेवेळीं मार्गातील प्रतिबंधक चौकीदारास दाखविण्याबद्दल सरकारचा दस्तक ता. १९ जिल्हेजचा घेऊन कुरूंदवाड मुक्कामीं गेले. (तो दस्तक हजर आहे.) पुढें वडील बंधु कृष्णभटजींच्या स-

मागमें राहून श्रीची उपासना करीत असता त्यांनी हरिभटवावांचरोवर तीर्थयात्रानिमित्तानें संचार केलेले व जे बावांच्या सेवाधर्मानें संगतीस गेलेले भिक्षुकांस हरिभटवावांच्या आज्ञेवरून त्या त्या भिक्षुकांस त्यांच्या महत्त्वांनुसृत्य कोणास शंभर, कोणास दोनशें, कोणास चारशें, कोणास पांचशें व कोणास हजार रूपये असी दक्षिणा देऊन संतुष्ट केले. या कृत्यांनं भास्कर हरिनें आपले अंगी असलेला वडिलांची आज्ञा पालन करण्याचा धर्म आणि दातृत्वाचा गुण प्रसिद्ध केला, असें लोकां बोलू लागले. नंतर कांहीं दिवस पुण्यास न जातां मुदती-पुढें घरीं राहिले, सव्व श्रीमंत सरकारचें पत्र “हल्लीं सरकारस्वारी कूच होऊन डेण्यांत दाखल झाली, परंतु तुम्ही अद्यापि आला नाही, ही कोण गोष्ट? तर पत्र पाहतांच आपले जमावानिशीं निघून येणें” झणून पत्र आलें, तें हजर आहे. तें पत्र पाहतांच मोठ्या त्वरेनें आपले स्वार वगैरे लोकांचा जमाव करून वडील बंधूची आज्ञा घेऊन श्रीमंतांचे स्वारींत पोहोचले. नंतर यजमानाच्या शत्रूवर वारंवार मोठ्या हुपारीनें हल्ले करून आलेल्या बंडखोरांस आपल्या हद्दींतून पार केले. असा त्या भास्करहरीचा पराक्रम पाहून स्वारी पुण्यास परत आल्यावर श्रीमंतांनीं भास्करहरीस पुढें बोलवून आज्ञा केली कीं, तुम्हीं सरकारां मिर्ज किल्यानजीक किल्लेदारावर नजर ठेवून राहो; तेथें तुम्हांस घर बांधण्यास जागा व फुलें, भाजी, वगैरे उत्पन्नास जमीन व जनावरांस गवत याप्रमाणें सरकारांतून वक्षस मिळेल. असें सांगून मिर्ज किल्लेदारास सदर्थप्रमाणें स्वाधीन करण्यास आज्ञा केली. पुढें कांहीं दिवसांनीं प्रतिवर्षाप्रमाणें भास्करहरी घरीं जाण्यास निघाले तेन्हां मिर्जेस येऊन किल्लेदारास भेटल्यावर त्या किल्लेदारानें सरकार ता-किदीप्रमाणें घर बांधण्यास व घोडेस्वार राहण्यास जागा व जमीन व जनावरांस कापणी सुरू झाल्यापासून तें गवत संपेपर्यंत रोज गवताची उंटावरील दोन कवाडें देण्याचें केले. तें भास्करहरीचे ताहायांत मात्र उपभोगांत आलें. पुढें त्यांचे वंशिक घरजागा व जमिनीचा अद्याप-पोवेतो उपभोग घेत आहेत. गवताची कवाडेंही चालू राहिल्याची,

परंतु आपापसांतल्या कलहामुळे तीं किल्लेदाराकडे गेलीं. मिरजेंत राहण्याचें ठरवून भास्करपंत आपा कुरुंदव डास बंधुदशनास जाऊन त्यास वरील मजकूर निवेदन करून आपल्यास पूर्वी व्यवकहरीनें घर बांधण्यास सामानसुद्धां जागा दिली होती, तिजवर घर न बांधतां तें लांकूड वगैरे सर्व सामान मिरजेंत घर बांधण्यास पाठवून आपण मिरजेंत राहण्यास बंधूची आज्ञा घेऊन सकुटुंब भास्करपंत आपा मिरजेंत आले. नंतर कांहीं वर्षे तेथील शिष्ट ब्राह्मणांस व तेथें अश्र्वत्थारोपण केलें, त्याचे रक्षणार्थ कुरुंदवाडी वांग्वार द्रव्य पाठवीत असत. आतां ते वृक्ष कोणें स्थळीं आहेत हा लेख सांपडत नाही. मिरजेंत घर बांधणें चालू करून आपण जमावानिर्सी पुण्यास चाकरीवर गेले. तदनंतर भास्करहरि हे अल्प जमावाचे असून मोठमोठी कामे करूं लागले हे पाहून श्रीमंतांनीं संतोषानें शेडसाळ हा गांव व्यवकहरींकडून काढून त्यांकडे दिला. त्याजबद्दल मिरज किल्लेदारास जें तार्कादपत्र दिलें आहे त्याचा उताराः— “ राजश्रिया विराजित राजमान्य राजश्री शिवाजी बह्मळ गेसावी यांसीं— सेवक बाळाजी बाजीराव प्रधान नमस्कार उपरी येथील कुशल जाणून स्वकीये कुशल लिहित जाणें. विशेष मैजे शेडसाळ कसबे शिरटी प्रांत मिरज हा गांव राजश्री व्यवकहरी यांकडून दूर करून सालमजकुरीं राजश्री भास्करहरि यांस दिला आहे. तर तुहीं आपल्या तर्फेनें हरएक बाबतींत उपसर्ग न लावणें जाणिजे, छंद्र २३ रविलाखर सुळ सन खमस खमसेन मयात्र अलफ बहुत काय लिहिणे मोर्तब मुद्रा आहे.” असा हा गांव श्रीमंतांकडून भास्करहरिस बक्षीस मिळाल्यावर त्यांस त्याखेराज जाततैनात व स्वारांचा रोजमुरा वगैरे दगसाल येण्याचा त्याप्रमाणें येत असून सालाबादप्रमाणें घरीं मिरजेंत येऊन पुनः चाकरीवर हजर रहात. असीं कांहीं वर्षे गेल्यावर पुढें ग्धुनाथराव पेशवे यांनीं लाहोरचा किल्ला घेऊन तेथील लष्करावर आदीजाबगास सुभेदार करून ठरवून आपण पुण्यास परत आले.

सां इकडे सावनूरकराचें बंड बहुत वाढलें होतें त्यावर श्रीमंत खेड

आपण भास्करहरि वगैरे सरदार बरोबर घेऊन सावनरच्या रस्त्यावर आले. मग भास्करहरीस आपली हजरची फौज बरोबर घेऊन शत्रु पाहतांच हल्ला करावा ह्यणन आज्ञा केली. त्याप्रमाणें शत्रूचा जमाव नजरेस पडतांच भास्करहरीने आपल्या सैन्याचा वेढा देऊन हयारांचें काम चालू केलें. मग थोड्याच वेळांत शत्रूचा पराभव होऊन ते सावनूरचें गांवाणांत शिरले. पणत्या गांवावरही हल्ला करितांना शत्रूचा मारा सहन करून आंत शिरते वेळीं भास्करहरीचे गालास बंदुकीची गोळी लागून गाल छिन्नविच्छिन्न झाला. तथापि त्यांनी त्या वेदना सहन करून धैर्याने लूट करित करांत शत्रूस पकडून आपल्या सैन्यांत आणिलें. त्यावेळचें त्या लष्करांतून आलेलें जें पत्र त्यांत भास्करहरीस गोळीची जखम गालास होऊन बहुत खिर झाली या मजकुराचें तें पत्र हजर आहे. असो. पेशव्यांचे सैन्यांत आणलेला शत्रु शरण आल्यामुळे रघुनाथरावांनी त्याजकडे सुमारे वीस हजार रुपये वसुलाचा गांव ठेवून मावशी वगैरे त्याचे महाल आपल्या अमलांत घेऊन स्वारी पुण्यास परत आली. नंतर थोड्याच दिवसांत आपल्या बरोबर स्वारीत आलेल्या सरदारांची सभा करून त्यांत भास्करहरींनी जखमा सोसून मोठ्या धैर्याने शत्रूस हातीं घेतले त्यामुळे त्यांनी जी जी लूट मिळविली आहे ती त्यास वक्षीस, असा बहुमानाचा शब्द सर्वास कळे असा करून विडे देऊन निरोप दिला. नंतर भास्करहरींनी, आपल्या वडिलांच्या पुण्यप्रभावे निर्विघ्नपणें हा लाभ झाला हा वडिलाचा महिमा वारंवार आठवून त्या द्रव्यापैकी कांहीं द्रव्य पुणें मुक्कामीच धर्म करून बाकीचें सर्व द्रव्य घेऊन ते मिरजेस घरीं आले, तों थोड्याच दिवसांत सोमवतीव्रताचा दिवस प्राप्त झाला. त्या दिवशीं त्यांनी त्या मिळालेल्या द्रव्यांतून सुवर्णाच्या नाण्यांपैकीं पुतळ्या, होन, फलम काढून घेऊन आपली पत्नी (व सुनांस त्यांच्या याग्यतेनुरूप कोणास पुतळ्या, कोणा एकीस होन, फलम, अशीं नाणीं प्रत्येकीस अष्टोत्तरशत अष्टोत्तरशत देऊन सांगितले कीं, तुम्हीं श्री अश्वत्थावर जाऊन ह्या सुवर्ण नाण्यांनीं सोमवती व्रताचरण

करावें. अशा आज्ञेसह ती सुवर्णनाणी कारकुनानें घेऊन भास्कर हरींची पत्नी सावित्रीबाई साहेबांकडे येऊन यज्ञमान साहेबांची झालेली आज्ञा निवेदन करून बाईसाहेबांपुढें सर्व नाणी ठेविलीं. नंतर बाईनीं तीं सर्व नाणीं पहातांच पूर्वीं आपल्या विवाहकालीं आपल्यास दागिने घालतेवेळीं आपले श्वशुर हरिभटवावा व त्यांची पत्नी गौराबाई जी आपली सासू या उभयतांचे आपलेपुढें झालेले सर्व भाषण मनांत आणून मोठ्या गहिवरानें त्या हरिभटवावांचें पादांचितन करीत स्तब्ध बसल्या. मग कांहीं वेळानें गहिवर सावरून चांगल्या सावध होऊन, नाणीं घेऊन आलेल्या सर्व कारकून वगैरे यांस पूर्वींचे वर्तमान सांगूं लागल्या कीं, पूर्वीं माझ्या विवाहांत दागिने घालतेवेळीं माझ्या सासूबाईनें आपले यज्ञमान हरिभटवावा यांस विनंति केली कीं, ही माझ्या सर्व सुनांत लहानगी (कुसदुणी हणजे लाडकी सून) असल्या-बद्दल इला कांहीं दागिने व पुतळ्यांच्या वगैरे माळा व चांगलीं वस्त्रे असावीत. अशी पत्नीची प्रार्थना श्रवण करून ते अशीर्वादपूर्वक भविष्य कथन करूं लागले कीं, अगे, ही तुझी सून आपल्या अंगावर बहुमोलाचे बहुत दागिने घालणारी होईल; इतकेंच नाही, तर ही दुसरे भिक्षुक जन देवतादिकांसही सुवर्णमय दागिने पुतळ्यादि नाण्यांचा धर्म करील, असें बोलून आपल्याजवळ असलेले पांच पुतळ्यांचें गांठलें व गवती सोंवळ्याचें वस्त्र हवालीं केलें. मग त्या गौराबाईनीं ते जिनस घेऊन मला तें वस्त्र नेसविले व कंठांत गांठलें बांधून त्या मजशीं असें बोलल्या कीं, तुला यज्ञमानांच आशीर्वादेकरून पुढें पणकळ दागिने व वस्त्रे मिळतील बरे, असें जें भाषण केलें तें आज अनुभवाने येत आहे. हे त्या बाईसाहेबांचें शब्द श्रवण करणारांस बहुत आश्चर्य वाटलें. असो. तीं नाणीं वगैरे पूजासाहित्य घेऊन अश्वत्थपूजनास बाई निघाल्या, तेव्हां बरोबर असणाऱ्या कारकुनास भास्करहरीनीं आज्ञा केली कीं, नाणीं वगैरेनीं यथाविधि अश्वत्थ पूजा करून तीं नाणीं इकडे घरीं आणा, मग आली त्या नाण्यांचा विभाग जोशी व उपाध्ये वगैरे वांस करून देऊं, असें सांगून अश्वत्थाकडे पाठविलें. तेथें

मोठ्या समारंभाने पुननादिक व्रत सांग करून घरीं नाणीं घेऊन निघलेल्या कारकून वगैरेस जोशी मंडळीनीं पाहून आपल्यांस सर्व नाणीं मिळारवीं या हेतूनें त्यांनीं नाण्यावर हात घालून भास्करहरींचा हुकूम अमान्य करून कलहास आरंभ केला व तो विशेषच झाल्यामुळे भास्करहरींकडून आणखी कांहीं मनुष्ये घेऊन त्यांनीं तो कलह दूर करून ते तीं नाणीं घेऊन घरीं आले. यावर भास्करहरींनीं आपला हुकूम जोशी मंडळीनीं अमान्य करून विशेष कलह केला, सत्र त्यांस आजपासून आमच्या घराण्यांतील सोमवती व्रतांतील जोशीपणाबद्दल मिळण्याचा जो अंश तो द्यावयाचा नाही, असा निर्दय केला. तो दाखला बहुत वर्षे चालू असलेला अद्याप सर्व लोकांस जाहीर आहे. पुढे कांहीं दिवसांनीं भास्करहरी. पुण्यास चाकरीवर जाऊन प्रतिवर्षाप्रमाणे घरीं आल्यावर दंपत्यपूजनांचे सुवर्णालकारादि साहित्य तयार नकरू ब्राह्मण सुवासिनींची पूजा केली. त्यांतही बहुतच द्रव्यव्यय केला व यप्रमाणेच त्यांनीं त्यांच्या पुढील वर्षी पुण्याहून घरीं आल्यावर उत्तम प्रतीचे गृह तयार करवून त्यांत धान्य बद्धपत्रादि सर्व शास्त्रोक्त वस्तु ठेवून ते गृह ब्राह्मणांस दान करून त्याम दाखल्याबद्दल दानपत्र करून दिले, ते हजर आहे. पुढे एका वर्षी उतारू मनुष्यांचा उपयोग होण्याजोगी विस्तीर्ण धर्मशाळा बांधविली. आणि तसेंच वटाश्वत्थाचे तरुवरांस पार तयार केले. याप्रमाणे घरीं आल्यावर उत्तम प्रतीच्या पक्काचांचे सहस्र ब्राह्मणभोजनादि धर्मकृत्ये करून वारंवार अनेक ब्राह्मण संतुष्ट केले. मग कांहीं दिवस घरीं राहून पुनः पुण्यास गेले. पुढे थोड्याच दिवसांत सोनपत पानपतावर पेशवे सरकारचा भेड होऊन कत्तल झाल्यामुळे दुःखित होत्सोत बाळाजी बाजीराव पेशवे यांस सुमारे पांच महिन्यांनीं देवाज्ञा झाली. त्यांच्या मर्गे थोडे दिवसांनीं माधवराव बळाले ह्यांस पेशवाईची वस्त्रे मिळालीं. त्यांनीं आपल्या पूर्वजांची जी लूट पानपतावर झालेली ती शत्रूंनीं फत्तरगडावर ठेविलेली बातमी घेऊन ती लूट पुनः परत आणण्याबद्दल द्विनीघाले वगैरे सरदारांस त्या फत्तर-

गडावर जाण्याचा हुकूम केला त्यांत भास्करहरी हे होते. हे वर्तमान गोविंदहरी व गोपाळराव गोविंद यांस समजतांच ते भास्करहरीजवळ घेऊन असा बोध करूं लागले कीं, तुह्यांस उत्तर देशी फत्तरगडावर जाण्यास श्रीमंतांची आज्ञा झाली आहे, परंतु ती उत्तरदेशावर जाण्याची चाकरी आमच्या कबूलिंत नसून आपणास झाली ती आपण कबूल केली ह्मणजे आज्ञासही त्याचप्रमाणें तिकडे जाण्यास हुकूम होणार, सबब आपण ती आज्ञा अमान्य केली पाहिजे. कदाचित् त्यांनीं तुह्यांस चाकरीवरून दूर केल्यास आज्ञा तुह्यांस आपल्या लष्करांत ठवून घेऊन आतां जसें तुमचे चालत आहे त्याप्रमाणें पढें आज्ञाही चालवूं. यांत कांहीं अंतर करणार नाही. असा प्रतिज्ञापूर्वक त्या बंधूचा कः त्यांच्या पुत्रांचा बोध श्रवण करून भास्करहरीनें असा विचार केला कीं, हे माझे प्रत्यक्ष बंधु आणि त्यांचे पुत्र हे उभयतां सत्यवादी आहेत, ते खचित मला अंतर देणार नाहीत, असें समजून दुसरे दिवशीं श्रीमंतांस उत्तरदेशीं जाण्याविषयींची आपली अमान्यता कळविली. ती श्रीमंतांनीं श्रवण करितांच त्यांनीं भास्करहरींस चाकरीतून दूर केलें. हे गोविंदहरींनीं श्रवण करून लगेच भास्करहरीजवळ घेऊन त्यांचे स्वार वगैरे सर्वांस आपल्या ताब्यांत घेऊन भास्करहरींस असें सांगितलें कीं, आपण घरीं जावें; तेथें तुह्यांस वसून दरसाल पांच हजार जाततैनात वगैरे चालवीन व स्वारही आपले चालतील. इतकें आश्वासन देऊन त्यांना घरीं भिरजेस पाठविलें. ते घरीं येतां येतां मार्गांत श्रीपंढरीस जाऊन तेथें श्री पंढरीनाथास आपल्यास मिळालेली जी चौपदार काठी वगैरे राजचिन्हें तीं सर्व देवास अर्पण करून भिरजेस आले. हे वर्तमान श्रीमंतांनीं श्रवण करून गोपाळराव गोविंद यांपाशीं असें भाषण केलें कीं, आज्ञा भास्करहरींस जरब बसण्याकरितां मात्र चाकरीवरून दूर होण्याचा हुकूम केला. परंतु तो त्यांनीं खराच मानून ते क्षमा न मागतां आपल्या घरीं गेले, हा एक तुमचे कुलांत मोठा निस्पृह व निर्लोभपणा दृष्टीस येतो, असें बोलून त्यांस आज्ञा केली कीं, त्या भास्करहरींस तद्द्वारां समजून सांगून परत आणावें. हे श्रीमंतांचे शब्द

श्रवणां येतांच गोपाळराव गोविंद यांनी अशी विनंति केली की, आमचे भास्कर काकांनी आपली राजचिन्हें श्रीपंढरीनाथास अर्पण करून, आपण घरीं राहून हरीबावांनी उपदेश केल्याप्रमाणें ईश्वराराधनच करावें अशी इच्छा धरिली आहे. असी श्रीमंतांची समजूत करता त्यांनी गोपाळरावांस पुनः असी आज्ञा केली की, तुमचे फौजेंत त्या फडाल मनुष्ये घेऊन त्या भास्करहरींस पूर्वीप्रमाणें चालवावें. तें गोपाळराव यांनी मान्य केलें. पुढें काहीं दिवस गेल्यावर सदरीं गोपाळराव यांस आज्ञा केलेली सरकारचे स्मरणांत होतीच. पुढें सरकारांनी सरंजामी लोकांच्या जाततैनाता वजा करून स्वारांची एकसाली घेतली, त्यावेळीं भास्करहरींची जाततैनात वजा करून स्वारांच्या एक सालीचा पैका घेतल्याचा दाखला आहे. पुढें गोविंदहरींचे नांव बेहडा झाला. त्यांत त्यांनी मिरजकर वगैरे अकरा सरंजामीप्रमाणे भास्करहरींचें सरंजामी लोकांत नांव घालविलें. असो. या भास्करहरींस सहा पुत्र होते. प्रथम धोंडोभास्कर ऊर्फ धोंडोबादादा, दुसरे विनायकभास्कर ऊर्फ विनोबाआबा, तिसरे हरिभास्कर ऊर्फ हरीबा आण्णा, चवथे सदाशिवभास्कर ऊर्फ सदाबाभाऊ, पांचवे वासुदेवभास्कर ऊर्फ वासुदेवरावदाजी, सहावे रामचंद्रभास्कर ऊर्फ वळवंतराव. असे या या नांवांनी प्रसिद्ध असून शौर्यादि गुणांनीही युक्त असल्याबद्दल यांतील चौघांस श्रामतांनी परशुराम रामचंद्र ऊर्फ भाऊसाहेब पटवर्धन यांच्या हाताखालां हुजुरांत फौजेंत ठेवून घेऊन विनोबाआबा व हरिबाआण्णा या प्रत्येकास दरसाल पांच पांच हजार जाततैनात व पालखी वगैरे इतमामाबद्दल अडीच अडीच हजार व वासुदेवराव दाजी व रामचंद्रभास्कर या प्रत्येकास दोन दोन हजार रुपये जाततैनाती व एकेक हजार इतमामाखर्चाबद्दल दरसाल देण्याच्या कबुलातें ठेवून घेतलें. खेरीज महत्वाचें काम केल्यास वक्षीसही देत असत.

भाग ८ वा.

याप्रमाणे कांहीं दिवस गेल्यावर कर्नाटक देशांत हैदरखाना-
 चा उपद्रव होऊन तुंगभद्रतीरावर त्याचा अंमल पूर्ण असल्याचे
 पुण्यास श्रोमंतांस कळत त्यांनी तो अंमल दूर करण्यास परशुराम-
 भाऊंस आज्ञा केली, तेव्हां भाऊसाहेबांनी आपले धाकटे बंधु विनो-
 बाआबा व हरबाआणा व विठ्ठलरावबाबा यादवाडकर व मेघःश्यामराव
 बापु मंगळेवडेकर वगैरे मंडळी व इतर हुजूरची फौज घेऊन ते तुंग-
 भद्रतीरांवर आले. तो शत्रूंचा जमाव विशेष असल्याचे समजतांच
 त्यांनी आपल्या सैन्याच्या चार टोळ्या करून शत्रूवर एकदम चालू
 केली हें हैदराकडील सरदारांनी पाहून त्यांनीही त्याचप्रमाणे सैन्याचे
 चार विभाग करून ते टोळी टोळीवर चालू करून आले. ज्या टोळींत
 हैदर वगैरे मुख्य सरदार होते तीच टोळी परशुरामभाऊ बंधूसहित
 ज्या टोळींत होते त्यांवर चालून आली व परस्पर सरदार आपले युद्ध
 चातुर्थ दाखवू लागले त्यांत परशुराम भाऊंचे पदरीं रामजी या नावे
 कोणी वारगिरांवरील अधिकारी होता तो हैदराकडून जो जो सरदार
 मोळीचे पल्यांत येईल त्याला त्याला यम लोकांस पाठवू लागला हें
 त्यांचे गोळीचे काम चालू असलेलें इतर शूर लोकांनी पाहून त्याला
 त्यापैकी कितीएक शूर भले शिपाई शाबास असा शब्द करीत व
 कितीएक असे ह्मणत कीं, हें काम पट्टा किंवा तरवारीने केले असतें
 ह्मणजे त्यास वाहवा शाबास हो शाबास हा शब्द मिळता. हा वाराचा
 निपम विनोबाआबांनी श्रवण करून ते शूरांस कळवितात कीं, पहा
 मी या हत्तीवरील बंदुकवारदारास मारितों. असें बोलून त्याचा
 गोळी उडतांच त्याने दुसरा वार भरण्याच्यापूर्वी यांनी आपला घोडा
 उडवून मोठ्या वेगानें घोड्याचे पाय हत्तीच्या दांतांवर ठेवून गंड-
 स्थळावरील बंदुकवारदार पळ्यानें मारून ते पुनः आपल्या सैन्यांत
 आले. याप्रमाणे वारंवार क्रम सुरू असलेला परशुरामभाऊ वगैरे शूरांनी

काहून त्यांनी विनोबाआबांस. बहुत गौरवाचे शब्द दिले. असो. याच्याच वेळांत हैदरांन पळ काहून तो तुंगभद्रा पैल तारावर गेला हें परशुरामभाऊंचे सैन्यानें पाहून सर्वांनीं जयशब्द केला. पुढे रामजी व विनोबाआबा या उभय शूरांवर लोकप्रसिद्ध अशा ह्यणी उत्पन्न झाल्या कीं “आली रामजीची गोळी तर शत्रूनें बांधावी झोळी ” “आला विनोबाचा मारा त्याला कोठें नाही थारा ” ह्या म्हणो बहुते वर्षे शूरमुखांतून निघत असत. इकडे भाऊसाहेब शत्रूंचा पाठलाग करून त्यांस बहुत दूर घालविल्यावर परतून आपल्या पूर्वस्थळीं आले. तों पूर्वीं चार टोळ्या करून हैदरावर गेल्याचें लिहिलें आहे, त्यांपैकीं एका टोळींत सरकारी नगारा, निशाण, वगैरे राजचिन्हें होती त्यावरच हैदराकडील पेंढारी वगैरेनीं गर्दी करून निशाणें वगैरे आपल्या हातीं घेऊन गेल्याचें वर्तमान आलें, तें भाऊंनीं श्रवण कारितांच राजचिन्हें परत आणण्याकरितां त्यांनीं हरिभास्कर ऊर्फ हरबाआण्णा पटवर्धन यांस बरोबर फौज देऊन रवाना केलें. ते शारोर बलानें व बुद्धीनें सर्वांत मान्य होते. त्यांनीं युक्ति केली ती अशी भोळ्या वेगाचे घोडेस्वार निराळे काहून त्यांस असा हुकूम केला कीं, तुम्हीं त्वरेनें त्या चोरच्या पेंढार्यांच्या बाजूनें त्यांपुढें जाऊन पुनः त्यांच्या मुखावर येऊन त्यांचा पुढे जाण्याचा मार्ग बंद करावा. असें सांगून त्यांस रवाना केलें. त्याप्रमाणें स्वारांनीं जाऊन त्यांचा पुढे जाण्याचा मार्ग बंद केला, तों मागाहून हरिबाआण्णांनीं आपल्या सैन्याच्या तीन टोळ्या करून त्यांच्या दोन बाजूनीं दोन व एक पाठीमागून. अशा युक्तिनें धावत धावत जाऊन चोरटे दृष्टीस पडतांच त्यांस चौहोंकडून हत्यारें व गोळ्यांचा मारा केला. तेव्हां त्यांतील बहुतेक लोक ठार झाले, व काहीं मूर्च्छित पडले असें पाहून त्यांनीं लूट केली. त्या लुटींत सरकारी राजचिन्हें नगारा, निशाण, वगैरे सबंद सांपडलीं तीं व काहीं शत्रूंची लूट घेऊन ते परत भाऊसाहेबांजवळ आले, तेव्हां हरबाआण्णा यश घेऊन परत आले हें सर्वांनीं पाहून सर्वे लष्करांत जयवाद्ये वाजविलीं. पुढे भाऊसाहेब हैदरांन

पीडा दिलेल्या प्रजेस आश्वासन देऊन त्या देशावर आपले अंमलदार ठेवून आपण सैन्यासह पुण्यास परत आले. तेथे श्रीमंतांनी दरबार भरवून ह्या हैदरावरच्या स्वारीत परशुरामभाऊंस ज्या ज्या शूरांनी सहाय्य करून पराक्रमाने शत्रूंचे पारिपत्य केले त्यांच्या त्यांच्या योग्यतेनुसृत कोणास पोषाख, कोणास अलंकार, कोणास रोख रुपये असे देऊन संतुष्ट केले. त्यांत विनोबाआबांस बहुमोलाचे पोषाक व अलंकार मिळाले व तसेंच हरबाआण्णांसही बहुमोलाचा पोषाख व चाळीत हजार रुपये रोख बक्षीस देऊन त्याच सभेत असा शब्द केला की, हरबाआण्णांनी आपल्या शौर्याने गेलेले यज्ञ पुनः संपादन केले, शाबास त्यांची असे सर्वास कळे असे बोलून सभा विसर्जन केली पुढे काही वर्षे अल्प अल्प आलेल्या कामगिऱ्या भाऊ साहेब आपल्या बंधुवर्गीसह करीत असत.

पुढे टिपूसुलतान नांवाचा प्रबल शत्रु दक्षिण देशांत उत्पन्न होऊन त्याने धारवाड किल्ला आपल्या अमलांत घेऊन त्या समीपचे गांवांवर आपली सत्ता ठेविली. हे वर्तमान पुण्यांत श्रीमंतांस कळतांच नाना फडनविसांनी परशुरामभाऊंस किल्ला परत घेण्याकरितां हजरची फौज बरोबर देऊन पाठविले. तेव्हां ते धारवाडावर येऊन किल्ल्यावरून तोफचा गोळा न लागे अशा प्रदेशावर आपले स्वार बगैरे सभो- बोर ठेवून किल्लेदाराचा दाणा पाणी बंद करून शिपाई लोक न मारतां युक्तीने किल्ला हस्तगत व्हावा अशा युक्तीने वागत व मधून मधून तोफांच्या गोळ्यांनी किल्ल्याचा तट पाडून वारंवार हल्लाही करीत, परंतु शत्रु बहुत जमावाचा असल्यामुळे किल्यांत रोघ होइना. अशा कारणाने काम न होतां बहुत माहने लष्करासुद्धां भाऊसाहेबांस तेथे राहणे भाग पडले, ह्मणून पुणे दरबारांत त्यांचे विषयी असे शब्द निघू लागले की परशुरामभाऊंनी अल्प वयाच्या आपल्या बंधुवर्गीस सरकारातून मोठ मोठ्या तैनाती देवून त्यांसह ते धारवाडावर दिवाळी सण करीत राहिले आहेत. हे शब्द नाना फडणिसांच्या कार्नी येतांच त्यांस ते शब्द सत्य असावेत असे वाटून त्यांनी आपले विश्वासूक रामचंद्रबात्री

व मामा या उभयतांस परशुगामभाऊंकडील खरें वर्तमान घेण्याकरितां
 धारवाडास पाठविले. ते थोड्याच दिवसांत भाऊसाहेबांचे लष्करांत
 येऊन त्यांचे भेटास डेव्यांत गेले. त्यावेळीं सर्व मंडळांसह भाऊसाहेब
 भाजनास बसलेले पाहून ते विनोदानें हास्य करून बोलूं लागले कीं,
 अहो भाऊसाहेब, तुझांवर श्रीगणपतीची कृपा पूर्ण आहे खरी. हे पदा
 आपले पुत्र व बंधु कोणास अठरा कोणास वीस वर्षे अशा वयाचे,
 अद्यापि मुखास मिश्रुही पुरतें आले नाही, परंतु ते शिपाईगिरीच्या
 धाटावर राहून मोठमोठ्या तैनाती घेऊन पंक्तींत भातरोटीवर शि-
 पाईगिरीचा हात चांगला चालवित आहेत, हें आतां आम्हांस दृष्टीस
 पडलें. पण अशा रीतीने कित्ता घेण्यास निदान बारा वर्षे तरी लागती-
 ल असें वाटतें अस त्या उभयतांचे विनोदाचे शब्द ऐकून भाऊसाहेबांस
 व इतर पटवर्धनांस बहुत क्रोधावेश येऊन त्यांनीं त्यांशीं प्रतिबन्नें असें
 भाषण केलें कीं उदईक अस्तमान होण्याच्यापूर्वीं कित्ता घेऊ; न घेऊं
 तर तुमच्या समक्ष सरकारकामीं हे आपले प्राण देऊं. असा त्या शूरांचा
 सक्रोध प्रतिज्ञाशब्द त्या उभयतांनीं श्रवण करून ते त्यांचे वारंवार
 सांत्वन करूं लागले परंतु तें कांहीं त्या पटवर्धनांस रुचलें नाहीं.
 पुढें भाऊसाहेबांनीं मोठ्या निकरानें युद्ध करण्याची तयारी करून
 दुसरे दिवशीं सूर्योदयावरोवर किल्ल्यावर चालून जाऊन तेथें हरिभट-
 बावांचे व श्रीगजाननाचे सर्वांनीं प्रार्थनापूर्वक स्मरण करून युद्धास
 आरंभ केला तो असा—प्रथम तोफा चालू करून किल्ल्यावर शत्रू-
 कडील मनुष्यांस उभे राहण्याचीही सवड होऊं नये अशी सरवत्ती
 केली. नंतर किल्ल्याखालीं जाऊन शिड्या वगेरे लावण्याचा यत्न सुरू
 करून भाऊसाहेब आपल्या बंधुवर्गांसह किल्ल्यावर चालून गेले.
 त्या वेळीं रामचंद्रभास्कर ऊर्फ बळवंतराव पटवर्धन हा सर्वांत वयानें
 अल्प असून शौर्यानें विशेष असें त्यानें सरकारी निशाण हातीं घेऊन
 पक्षाचा सळ उपसून सर्वांच्यापुढें चाल केली, तेव्हां तो क्रोधावेशानें
 पूर्ण झालेला भाऊसाहेबांनीं पाहून हा आवेशानें कोठें तरी घालून
 घेईक झणून त्याचे मदतीस निशाणाखालचे कांहीं शिपाई लोक व

इतर यादवाडकर वगैरे बंधूस पाठविलें. ते सर्व किव्याखालीं येऊन शिड्या लावून वर चढूं लागले तों इकडे किल्ल्यावरील लोक तोफाचा मार सोसूनही बुरजावर येऊन शिड्यांवरून येणाऱ्यांवर बंदुका वगैरेचा भडिमार करूं लागले. तो मार सोसून शिड्यांवर चढणें शिपायांस होईना, हें रामचंद्रभास्करांनीं पाहून त्यांस पाठीमागें करून आपण सरसावून पुढें चढूं लागले, तों दोन प्रहर दिवसा सूर्यसंतापानें तप्त असून शत्रूचा मार सहन करीत तसेंच ते बुरजावर जाऊन तेथें असलेल्या लोकांवर पद्याचे वार करूं लागले. तो शत्रूंनींही त्या बळवंतरावाच्या हातावर व पाठीवर वार केले. तथापि ते वार न जुमानतां ते बाघाप्रमाणें चवताळून मनुष्यांवर धावून मारूं लागले. तेव्हां भाऊसाहेबांचे सैन्यांतील लोकांनीं रामचंद्रभास्कर निशाणासह बुरुजावर गेलेले पाहून आपणही चोहोंकडून हल्ला करून ते बुरजावर व काहीं तटावर आले. हें किल्यांतील लोकांनीं पाहून भयानें सर्व एकोठिकाणीं जमून शरण आल्यासारखें दाखवून दरवाज्यानें पळ काढिले. नंतर भाऊसाहेबांनीं पळून गेलेल्या लोकांवर काहीं फौज पाठवून आपण रामचंद्रभास्करांजवळ आले, तों ते क्रोधावेशानें स्वकीय परकीय मनुष्यांविषयीं ज्ञान नष्ट झाल्यामुळे जो कोणी मनुष्य दृष्टीपुढें येई त्यावर पट्टा चालवूं लागले. हें भाऊसाहेबांनीं पाहून त्यांस दुसूनच बोध करूं लागले, तथापि ते शत्रू बळवंतरावाच्या समजुतीत न येतां, घरा घरा, मारा मारा, असे शत्रू करीतच अंगावर धावून आले. तेव्हां बहुत प्रयासानें त्यांचे हातांतील पट्टा काढून घेऊन त्यांला बुरुजावरून आपल्या लष्करांतील गोटांत नेवून ठेविलें. हा भाऊसाहेबांचा व त्यांच्या बंधुवर्गाचा व त्यांत विशेष रामचंद्रभास्करांचा पराक्रम त्या नाना फडनविसाकडून आलेल्या रामचंद्रबाबा व मामा या उभयतांनीं पाहून ते भाऊसाहेबांशीं असें बोलूं लागले कीं, अहो भाऊसाहेब, आपण आपला बंधु रामचंद्रभास्कर हा अशा पराक्रमाचा असून त्यास तुम्हीं सालीना दोन हजारांवरच ठेविलेत? अहो, हा सरदार आहे; याला सरकारांनीं दरसाल निदान दोन चार लक्षांची तरी जाहमीर

याची. असीं शिफारशीचीं भाषणें करून त्याच वेळीं त्यांनीं मदर
 शिफारशीचा मजकूर पत्री लिहून सांडणीस्वार पुणें सरकाराकडे
 रवाना केला. इकडे भाऊसाहेबांनीं रामचंद्रभास्करास पूर्व स्थितीवर
 आणण्याबद्दल पुष्कळ यत्न केला, परंतु क्रोधवेशानें पित्तवायूचा कोप
 होऊन धरा मारा असे शब्द करीत ते परलोकास गेले. नंतर भाऊ-
 साहेब वंधुविषागें शोकाकुल असल्यामुळें स्वल्पकाल तेंथेंच राहून पुढें
 किल्याचा वगैरे बंदोबस्त करून लष्करासह पुण्यास निघून गेले.
 तेव्हां भाऊसाहेबांनीं शत्रूकडून किल्ला परत घेतल्याबद्दल त्यांस व-
 त्यांच्या हाताखालच्या वीरांस बहुमान मिळून ते कांहीं वर्षे सुखानें
 चाकरी करूं लागले. पुढें कांहीं वर्षे गेल्यावर ह्यणजे तारीख ११
 मार्च सन १७९९ इसवी रोजीं श्रीमंत पेशवे सरकारांनीं
 निजाम सरकाराकडे आपले सवादान कोटी रुपये येणें आ-
 हेत ते मिळावे ह्यणून त्यांस मागणी केली अमतां त्यांनीं देणें नाक
 बूल करून युद्धाचा प्रसंग आणला. नंतर उभयपक्षां युद्धाची तयारी
 होऊन नानाफडनिसांनीं आपल्या फौजेवर परशुरामभाऊ पटवर्धन
 यांस सेनापति नेमिलें. पुढें जयाच्या इच्छेनें त्वरकरून खुद्द पेशवे व
 निजाम आपआपल्या सैन्यासह परस्परावर चालून आले, ते खर्डा या
 नांवचे गांवाजवळ बरेच अंतरावर दोन्हीकडील फौजा आप-
 आपलें ठिकाण धरून राहिल्यानंतर युद्धाच्या पूर्व दिवशीं परशुरामभाऊ
 हे कांहीं स्वार व विनोबाआत्रा पटवर्धन वगैरे कांहीं थोर लोक नरो-
 बर घेऊन, उदईक युद्धकालीं आपल्याकडील कोणत्या सरदारांनीं
 कोणत्या स्थळावर उभे राहून युद्धास आरंभ करावा हें नमूद क-
 रण्याकरितां आपल्या लष्करांतून बाहेर पडूं लागले, तीं रस्त्यांत
 स्वर्गांत बरोबर असलेला विठ्ठलराव धोंडदेव ऊर्फ विठ्ठलरावबाबा पट-
 वर्धन हा हत्यार बरोबर न घेतां लष्कर हद्दींत उभा होता, त्याचें
 भाऊसाहेबांस पाहून आपणही रणभूमि पाहाण्यास त्यांच्या कोतवाल
 घोड्यावर बसून त्यांबरोबर चालू झाला. पुढें भाऊसाहेब आपले
 लष्करांतून बाहेर पडून बरेच दूरवर जाऊन, आपण कोठें उभे रहावें

हा विचार करीत असता त्यांनजीक एका ओघळीत पठाणी घोडे-
 स्वारांचा नाईक थोड्या स्वारांनिशीं छपून राहिला होता, त्यानें
 भाऊसाहेबांस दुखून पाहून हे थोडे लोक आहेत यांची लूट करावी
 या बुद्धीनें तो दौड करून भाऊसाहेबांचे पालखीवर चालून आला.
 हे विठ्ठलरावबाबा पटवर्धनांनीं पाहून जवळ हत्यार नसल्यामुळे त्यांनीं
 भाऊसाहेबांचे हुज्याजवळ तरवार मागितली, परंतु त्यानें भाऊ-
 साहेबांचे परवानगेंखेरीज ती घावयाची नाही असें म्हणतांच तर-
 वारीचें काम भी मेगसूनें करीत असें हिमतीचें भाषण त्याजबरोबर
 करून त्या विठ्ठलरावानें आपल्या घोड्यावरच्या तोंवऱ्यांत अस-
 लेल्या मेखांतील एक मेख हातीं घेऊन तो त्या स्वारावर धावला
 आणि जो जो पडें येईल त्याच्या त्याच्या तरवारीवर मेगसू मारून
 तरवार मोडावी किंवा हातांतून खाली पाडावी अस करूं लागला. हे त्या
 पठाणींनीं व त्यांवरील अधिकाऱ्यांनीं पाहून त्यांना त्या विठ्ठलरावाचें भय
 शरीर आणि मेकसू घेऊन तरवारीप्रमाणें काम करण्याचें चातुर्य व धैर्यीनें
 पुन. पुनः धाऊन अंगावर येण्याचें सामर्थ्य हे पाहून बहुत आश्चर्य
 वाटलें. आणि हा वडा सैतान आहे तर आपण याला जीवित पकडून
 आपल्या यजमानाकडे न्यावा, असा विचार करून ते प-
 ठाण स्वार व त्यांवरील अधिकारी त्यास धरण्याविषयीं प्रयत्न करूं
 लागले; व त्या कार्यां त्यांनीं कांहीं वेळही घालविला. परंतु त्या
 विठ्ठलरावाचा त्या मेकसूचा मार त्यांना सोसेनासा झाल्यामुळे त्यातील
 मुख्य अधिकाऱ्यानें त्या विठ्ठलरावाच्या छातीवर जोड गोळी मारून त्या
 रावास घोड्यावरून खालीं आणिलें. त्यावेळीं उभयपक्षां शूरांचा मोठा
 गलबला झाला. आतां ह्या विठ्ठलरावबाबांची बाल्य व तारुण्यावस्थे-
 तील वागणूक व सामर्थ्य ह्या ग्रंथकार्यानें वृद्धांचे मुखांतून असें
 ऐकिलें आहे कीं, हा बाबा चवदा वर्षांचे वयांत असता एकदां त्यानें
 आपल्या आचाऱ्यास असें सांगितलें कीं, तूं हरभऱ्याच्या पिठाचीं भजीं
 करून माझे ताटांत वाटून मला भोजनास बोलवा. मग त्या आचाऱ्यानें
 तीं भजीं तयार करून घाईमुळे तीं विसरून इतर सर्व पदार्थताटांत वाटून

बाबांस भोजनाकरिता बोलाविले. नंतर बाबा येऊन ताट अवलोकितात तो ताटास भर्जी नाहीत. हे पाहून मोठ्या क्रोधाने ते ताट हाती घेऊन जोराने फेंकून दिले, ते चार पांचशे हातांवर जाऊन पडले. हे भास्करहंरि वगैरे मंडळींनी पाहून हा मुलगा पुढे बहुत रागीट व मोठा सामर्थ्यवान होणार, असे भविष्य केले पुढे त्याचे वयास बीस वर्षे झाल्यावर जेव्हा तो बाबा आपल्या समान वयाचे मुलांबरोबर घोड्यावर बसून जलक्रीडा करण्याकरिता आपल्या बागेत जाई तेव्हा विनोदाने एखाद्याचे लहानसे तटु (शेळीचे कोंकरास जसे उचलून घेतात त्याप्रमाणे) उचलून विहिरीवरून पाण्यात फेंकून देत असे व केव्हां केव्हां तर मोठा बैल किंवा रेडा सपाळ्याने पुढे चालत असता आपण मोठ्या लगवगीने त्या बैलास मार्गे फिरून मारण्याची फुरसत न देता त्या बैलाचे शेंपूट धरून मार्गे दहा वीस हात ओढता आणून सोडून देत असे. अशा प्रकारचे तो वारंवार सामर्थ्य दाखवून इतर लोकांचे मनास संतुष्ट करीत असे. असो. अशा प्रकारचे हरभटबाबांच्या पुण्यप्रभावाने त्यांचे कुळांत महा धैर्य शौर्याने प्रख्यात वीर पुरुष उत्पन्न झाले होते. अशा पराक्रमाचा विठ्ठलराव खाली पडतांच पठाणी मुख्य सरदारास पुढे भाऊसाहेबांवर जाण्यास मार्ग झाला. तेव्हां तो वेगाने घोडा उडवून पालखीजवळ येऊन त्याच्या कपाळावर निसुटता वार करून दुसरा वार करण्याकरिता जो हात उचलिला तो विनोबाआबांनी पाहून त्यांनी आपल्या पश्चाने त्याचा तो तरवारीसुद्धा हात तोडून खाली पाडिला. नंतर भाऊसाहेबांचे द्वितीय पुत्र हरिपंतबाबा वगैरेनी त्यावर हल्ला करून त्या पठाणी सरदारास ठार केले. हे त्या पठाणी स्वारांनी पाहून भयाने परत पळ काढिला. मग विनोबाआबांनी भाऊसाहेबांस आपल्या लष्करांत पाठवून देऊन आपण विठ्ठलराव रणांत पडला होता तेथे जाऊन त्यांस पाहिले, तो पूर्वी ज्या हातांत सुवणाचे कडे होते त्या डाव्या हाताचा पंजा गडेचोगाने तोडून ते कडे नेले होते. पुढे त्याच्या कंबरेस घोड्यावरील काढणीचा फास घालून त्याला आपल्या घोड्यापुढे घेऊन आपल्या लष्कराजवळ ये-

ऊन त्याचें दहन केलें, आणि त्याच्या आस्थि ब्राह्मणाबरोबर मिरजेस पाठवून दिल्या. त्या विद्वतरावाच्या पत्नीने पाहतांच आपले यजमान रणांत पडून स्वर्गास गेले तर त्याबरोबर आपणही तेथे जाऊन स्वर्ग-सुख भोगावें अशा इच्छेंत आणि मोठ्या संतोषानें तिने वडिलांचा निरोप घेऊन आपण त्या अस्थीशीं सहगमन केलें. हा त्या वीर-पत्नीचा संतोष व धैर्य पाहून थोर थोर लोक त्या पतिव्रतेंच काहीं दिवस स्तवनच करीत असत. इकडे परशुरामभाऊ लष्करचे गोटांत आल्यावर त्या लष्करांत ही बातमी समजून सर्व लोक त्या रात्री जागे राहिले, तों मध्यरात्रीचे सुमारास भाऊसाहेबांच्या पागेतील एक घोडा पायबंद दबावनापासून सुटून लष्करांतून निघाला, तो शब्द करीत धांवत धांवत, तेथून एक गोळीचे टप्पावर निजामाकडील स्वाराचा जो तबेला छावणी करून राहिला होता त्या तबलेल्यांताल घोड्यावर पडला, त्यायोगे त्या छावणीत बहुत गलबा झाला व त्या स्वारांस असे वाटलें कीं, हा शत्रूकडील छापा आला त्यामुळे आपल्या घोड्यासह ते लगबगीनें तेंथून निघून त्यांच्या पाठीमागे जी आपली दुसरी छावणी होती तीत शिरले त्या कारणानें त्या छावणीतही परस्पर कोण कोणाकडील हें ज्ञान न झाल्यामुळे पूर्वे छावणीतील गलब्यापेक्षांही छापा आला अशा शब्दाचा गलबा जास्त होऊन ते आणि ते स्वार त्याही पलीकडच्या छावणीत शिरले. यायोगे उत्तरेत्तर छावण्या असलेल्यांतील लोक मागे मागे हटत जाऊन सर्व निजामाच्या लष्करांत अव्यवस्था होऊन खूद निजामापर्यंत तो गलबा गेला. तों इकडे परशुरामभाऊंच्या बातमीदारांकडून विनोबाआबा वगैरे भाऊसाहेबांच्या मुख्य मंडळीस निजामाच्या लष्करांत वर सांगितल्या कारणानें अव्यवस्था होऊन ते पाठीमागे सरत आहेत, हें समजतांच त्या मंडळींनीं आपल्याकडील स्वार व पायदळ लोकांस बंदुकाचे वार करीत पाठेपाठ त्वरेनें रवाना करून अपण भाऊसाहेबांस सावध करून सर्व वर्तमान कळविलें. आणि यांसह तयाम सै त्याच्या दोन टोळ्या करून दोन बाजूंनीं निजामावर चालून जाऊन

त्यावर सारखा बंदुकीचा मार चालू केला. तो इतक्यांत सूर्योदयाचे सुमारास
 दौळतराव शिंदे यांजकडील सेनापती आपले पलटणी लोक, तोफखाना,
 व स्वार यांसह भाऊसाहेबांजवळ हजर झाला. व नागपूरकर भोसला
 आपले स्वार व बाणांचें सैन्य घेऊन तोही हजर झाला. मग या उभ-
 पतांस भाऊसाहेबांनीं निजामाचे पूर्व व दक्षिण बाजूस उभें करून
 आपण पश्चिमोत्तर बाजूस उभें राहून युद्ध सुरू केलें. असें चोहों-
 कडून कोंडून तोफा सुरू होतांच निजामसैन्यांत पूर्वीपेक्षां अ-
 व्यवस्था होऊन कांहीं लोक मेले, व कांहीं परत हट्टे लागले. असें
 युद्ध दोन दिवस चालू असून तिसरे दिवशीं भाऊसाहेबांनीं आप-
 ल्याकडील सर्व सैन्यास असा हुकूम फर्माविला कीं, आज निजा-
 माचा पराभव करूनच सर्वांनीं हत्यारें खालीं ठेवावीं. हें सर्वांनीं मान्य
 करून मोठ्या क्रतेनें युद्ध चालू केलें. तें असें कीं, नागपूरकरांचे
 स्वार शत्रूंकडील मार सोसून आपण त्याहीपेक्षां वेगानें पुनः पुनः हल्ला
 करूं लागले. तसेंच बाणदार तर शत्रूस पुढें न येऊं देतां आ-
 पण पुढें पुढें सरून शत्रूंकडील लोकांच्या शरीरांचे तुकडे तुकडे
 करूं लागले. व शिंद्याकडील पलटणी सरदारांनीं आपल्या युद्ध-
 चातुर्येकरून शत्रूंच्या पलटणीतील सरदारांस पाठ दाखविण्याची वेळ
 आणिली, आणि तोफांवरील सरदारांनीं तोफा कांहीं उंच ठिकाणां
 सारख्या पंक्तीनें ठेवून सात सात अंकांच्या उच्चाराबरोबर तोफेचा
 गोळा सुटे अशा त्वरेनें तोफांची सरवत्ती सुरू ठेविली. व परशुराम-
 भाऊकडील दोन टोळ्यांतील सरदार आपआपल्या शौर्याची सीमा
 करून वारंवार दुखून पाहणारे श्रमंत व नाना फडनास यांस आनंद
 देऊं लागले. त्यांत विनोबाआबाचे त्यावेळीं विशेष आनंददायक धैर्य शौर्य
 सर्वांच्या दृष्टीस आलें तें असें कीं, विनोबाआबांनीं आपण घोडेस्वार असून
 शत्रूंकडील हत्तीवरचे सरदार क्रिद्येक पध्यानें मारिले, व रामजीनें तर
 बंदुकीच्या गोळीनें बहुत लोकांस यमाजीपंताकडे पाठविलें असें परस्पर
 निकराचें युद्ध चार तास दिवसपर्यंत चालू असल्यानें निजामाकडील
 सरदारांनां ती तोफांची सरवत्ती न सोसून ते युद्ध निजामाजवळ हट्ट

गले. हें निजामानें पाहून तो तेथून खड्यांच्या किल्यांत गेला. नंतर थोड्याच वेळांत त्या किल्यावरही तोफांचे गोळे आले, तेव्हां तो, आपला पूर्ण पराजय झाला हें समजून पेशवे सरकारचे वकील गोविंदराव काळे यांजवळ युद्ध पुरें करण्याचें मागणें करूं लागला. पुढे दोनप्रहर दिवसाचे सुमारास सूर्यसंतापानें व वंदुकी आणि तोफांच्या गोळ्यांनीं निजामाकडील बहुतेक लोक मेले व काहीं घायाळ झाले, व काहीं निजामाजवळ येऊन गोविंदराव यांजपाशीं शरण आलों असें बोलून जीवदान मागूं लागले. असी त्या निजामाची व तत्पक्षी लोकांची दीनावस्था पाहून गोविंदराव यांनीं युद्ध पुरें करण्याबद्दल परशुरामभाऊंस पत्र पाठविलें. तें भाऊसाहेबांनीं पाहतांच एक संज्ञेची निशाणी उभी केली, ती पेशव्याकडील सरदारांनीं पाहून त्याचवेळीं आपापलीं हत्यारं खालीं ठेविलीं अर्थात् युद्धप्रसंग शांत झाला. हें निजामानें पाहून हिंदु लोकांचें राज्य करण्याचो व हुकूम चालविण्याची बहुत तारीफ करून गोविंदरावांस मान दिला, पुढे नानाफडणिसांनीं निजामाकडे पूर्वीचा येणें असलेला व हल्ल्यां झालेला फौजेचा खर्च याचे फेडीबद्दल निजामाकडून मुलूख लावून घेऊन, हा खटला उपस्थित करणारा जो त्यांचा कारभारी मश्रुलउलमुल्क त्यालाही आपल्या नजरेखालीं घेऊन विजयवाघें बाजवीत सर्व सरदारांसह श्रीमंताची स्वारी पुण्यास परत आली. नंतर थोड्याच दिवसांत मोठा दरवार भरून त्यांत ज्या ज्या सरदारांनीं महत्वाची कामें केलीं त्यांस बक्षीस देण्याचा समारंभ हेतितेवेळीं प्रथम सेनापतीपासून आरंभ करावा, असें फडणिसांनीं सांगून प्रथम परशुरामभाऊंस वस्त्रालंकार देऊं लागले. तेव्हां भाऊंनीं फडणिसांस असें कळविलें कीं, मला पठाण सरदाराचे दुसरे वारापासून विनोबाआबानें वाचविलें, सबब प्रथम त्याला मान देऊन नंतर इतरांस द्यावा. हे शब्द फडणिसांस बहुत मान्य होऊन त्यांनीं विनोबाआबांस वस्त्रें व अलंकार देण्याकरितां ते त्यांजवळ आले. त्यावेळीं तीं अलंकार वस्त्रें पाहून विनोबाआबांनीं फडणिसांस कळविलें कीं, मी मागेन ती अल्प मोलाची वस्तु श्रीमंतांनीं आपल्या

हातून मल्य द्यावी. असें ह्मणतांच तें काय मागणें असें नानांनीं ह्मटल्या-
वरून विनोबाआवांनीं कळविलें कीं, श्रीमंतांचे हातात असलेला
अत्तरगुलाव घेण्याचा शेला त्यांनीं उठून माझ्या अंगावर प्रावरणास
घालावा या मानाची अपेक्षा आहे. असें ह्मणतांच फडणिसांनीं तें
अमान्य करून कळविलें कीं, अशा सभेंत खुद्द श्रीमंतांनीं उठून आपलें
वस्त्र आपल्या हातून देणें असें मागणें कोणासही मिळालें नाहीं. सबब
हें मागणें न मागतां दुसरा कांहीं वस्तु हत्ती, घोडा, अगर एक दोन
गांवही पाहिजेत तर मागावे. हें भाऊसाहेबांनीं श्रवण करून त्यांनीं
नानांस कळविलें कीं, विनोबाआवांस श्रीमंतांचे दर्पेकरून हत्ती, घोडे
गांव बहुत आहेत, परंतु शूरपुरुषाचे इच्छेप्रमाणें देणें हाच मान.
असें ह्मणतांना नानांनीं या कामीं भाऊसाहेबांची मर्जी जात राहाती
असें समजून श्रीमंतांस विनंति करून त्यांचे हातीं शेला दिला. पुढें
त्यांनीं उठून तो शेला विनोबाआवांचे अंगावर घातला, नंतर सर्वास
मान देऊन पुढें विठ्ठलरावबाबा पटवर्धन यांनीं या स्वारींत शौर्याचीं
कामे बहुत करून शेवटीं आपणही ठार झाले, यामुळें फडणिसांनीं
श्रीमंतांकडून त्यांचे वडील धोंडोभास्कर पटवर्धन यांस दरसाल दोन
हजार रुपये बक्षीस देण्याचा ठराव केला. तो पुढें बहुत वर्षे चालत
होता व विनोबाआवांस मिळालेला शेला अब्यापि त्यांचे कुळांत हा
श्रीमंतांकडील शेला अशा पूज्यमुद्दीनें ठेविलेला हजर आहे.

भाग ९ वा.

पुढें सहा वर्षांनंतर श्रीमंत बाजीराव रघुनाथ पेशव्यांनीं परशुराम-
मभाऊ पटवर्धन यांस मांडवगणचे प्रतिबंधांतून मुक्त करून त्यांस,
सातारकर महाराजांचे आश्रयाने चतुरसिंगानें बंड केलें तें मोडण्या-
विषयी आज्ञा केल्यावरून भाऊसाहेबांनीं आपल्याबरोबर प्रतिबंधांतही
असलेले विनोबाआवांचे विचारें फौज जमा करून ते सातारचे मार्गावर

चालू झाले. त्यावेळीं एक मुक्कामावर जाऊन स्वस्थपणें आपली पुनः हजारां फौज जमलेली पाहून विस्मयानें विनोबाआबा ह्मणतात, अहो भाऊसाहेब, काय कालमहिमा पहा तुझी प्रतिबंधांत असतां आपला प्राणत्याग करावा ह्मणून वारंवार वेगानें उठत होता. परंतु त्यावेळीं मी तुझांस असें करूं नका आमचा हरिवावांच्या पुण्यानें हा प्रतिबंध स्वल्प काळांत जाऊन पुनः इच्छेप्रमाणें सर्व लाभ होणार असें ह्मणत होतां, तो दिवस आज आला पहा. असें सर्व मंडळींत प्रसिद्धपणें विनोबाआबा बोलतांच भाऊसाहेबांना सर्व पूर्वस्मरण होऊन पुढें त्यांनीं सर्व मंडळींसह मोठ्या उत्सवानें श्रीगजाननाची गर्जना करून राखरा वाटल्या व कांहीं देकारही दिला. नंतर सर्व फौजेसह पुढे जात असतां चतुरसिंगाची गांठ पडून युद्ध सुरू झालें. त्यांत शत्रूंचा पराजय होऊन तो पळत असतां विनोबाआबा व विठ्ठलरावबाबा यादवाडकर वगैरेंनीं हल्ला करून त्या चतुरसिंगास पकडला आणि त्याच्या फौजेचा लूट करून साताव्यावर गेले. तेथें स्वल्प युद्ध होऊन पुढें गांवांत शिरून लूट केलेल्या द्रव्यादि लाभांनं मांडवगणचे प्रतिबंधांत राहून जे त्या लोकांस कष्ट झाले होते ते सर्व दूर केले. पुढें भाऊसाहेबांनीं त्या चतुरसिंगास व त्याला आश्रय देणारास श्रीमंतांकडे पाठवून आपण करवीरकरांचे पारिपत्यास करवीरमार्गे चालू झाले, तो पुढें जातां जातां कोणी शत्रूंचा हितकर्ता तपस्वी थोर ब्राह्मण भेटून त्याचें व परशुरामभाऊ यांचें परस्पर विनयपूर्क संभाषण होऊन त्या ब्राह्मणानें विभूतीवर मंत्र प्रयोग करून ती विभूती भाऊसाहेबांचे कपाळीं लावून लगेच निरोप घेऊन तो करवीरास परत गेला. पुढें थोडा वेळ गेल्यावर भाऊसाहेबांचे बुद्धीस कांहीं भ्रम पडत चालला व तो उत्तरोत्तर वाढतच गेला. पण त्या भ्रमांतही ते आतां करवीरकरास खालीं करितों अशी वीरवह्मना करीत असत. पुढें कोल्हापूरचे आसपासचे गांव आपल्या अमलांत घेऊन भाऊसाहेबांनीं कोल्हापुरानजिक पट्टणकोडीवर जाऊन तळ दिला. हें करवीरकरांनीं पाहून तेही तयार होऊन आले. नंतर भाऊसाहेबांचे चिरंजीव रामचंद्रपंत आपा व हरिपंतबाबा व माधवराव दाजी साहेब

पांनी निरानिराळ्या तीन टोळ्या करून तिर्हीकडून ते करवीरकराच्या
 पैऱ्यावर चालून गेले. पुढे परस्परांचें युद्ध होऊन करवीरकरांनी पळ काढला
 व ते तिघे बंधु पाठलाग करून त्या करवीरकरांचा संहार करूं लागले.
 इकडे परशुरामभाऊ आपले गोटांत असून सांगठ्यांचा डाव चालू केला
 होता, हें विनोबाआबांनी पाहून भाऊंस बहुत निष्ठुर भाषणें करून
 डाव मोडून त्यांस शत्रूंचे सैन्य जवळ आल्याचें कळविलें व ते
 अमिष्ट असल्यामुळें त्यांस उठवून घोड्यावर बसविलें व पट्टा हातीं
 घेवून त्यांचें मेण काढून घेतले. आणि त्यांस शत्रूवर हल्ला करण्याचें
 सुचविलें. तों इतक्यांत शत्रूकडील सैन्य पळ काढील काढीत या गोटा-
 वर आलें तों भाऊसाहेब तथें असून त्यांचा समुदाय तोही अल्प आहे असें
 समजून ते लोक त्यांच्या अंगावर आले. हें विनोबाआबांनी पाहून भाऊसाहे-
 बांस मार्गें करून आपण त्यांचे संरक्षणाकारितां पुढें झाले आणि जो जो पुढें
 येई त्यांस ठार करूं लागले. त्यावेळीं विनोबाआबांनी आपल्या अंगीं
 असलेल्या युद्धचातुर्येंकरून आपल्यास बहुधा हत्यार न लागूं देतां
 आपण इतरांवर हत्यार करीत. याप्रमाणें वागून सारखें युद्ध केल्यामुळें
 त्या करवीरकरांस भाऊसाहेबांवर जाण्यास मार्ग मिळनासा झाला. नंतर
 त्या सर्वांनीं विचार करून एकदम चोर्हीकडून विनोबाआबांवर हत्यार
 घालू केल्यानें त्यांच्या अंगावर लहान मोठ्या सत्तावीस हत्यारांचे वार
 बसले, तरी तितकेही वार सहन करून धावत जाऊन त्या गायकवाड
 सरदाराच्या बाहूवर पट्टा मारला हें त्याकडील सरदारानें पाहून त्यानें
 विनोबाआबांचे मुखावर तरवारीचा वार केला, त्यामुळें हनवटी ओठासुद्धां
 तुटून लोंबूं लागली व सायोगें विनोबाआबांस मूर्च्छा येऊनही हातांतील पट्टा
 न सोडतां ते जमिनीवर पडले. हें त्या गायकवाड वगैरेंनीं पाहूनही त्या
 विनोबाआबांजवळ कोणी जाईनात. कारण, जवळ जाणारास कदाचित्
 उठून मारील कीं काय असें त्यांस भय पडलें इकडे परशुरामभाऊंनी हे सर्व
 समजून आतां विनोबाआबांप्रमाणें आपणही शत्रूवर जाऊन त्यांस माखूं
 अगर परलोकास जाऊं, असें जवळ असलेल्यांशीं बोलून ते पुढें घोडा
 दटावून निघाले, तों बुद्धीत काहीं भ्रम असल्यामुळें युद्ध, चातुर्धानें

होईना. सब्र शत्रूंनी चोहोंकडून हल्ला करून त्यांवर हल्यार करून त्यांस घोड्यावरून खाली पाडिलें. नंतर एका सरदारानें त्या परशुरामभाऊंस आपल्या घोड्यापुढें घेऊन त्यांस कोल्हापुरास नेऊन महाराजापुढें ठेवावें झणून तो निघाला. हें त्या गायकवाड सरदारानें पाहून तो मोठ्या क्रोधानें झाला रागें भरून झणाला अरे ह्या भाऊनें आह्मांस डोळेभर शोंपसुद्धा घेऊं दिली नाहीं याला जर तूं जीवंत ठेविलेंस तर पुनः हा आह्मांस पीडा देईलच. तर तूं याला घोड्यावरून खालीं टाक. तसें तूं न करशील तर त्या भाऊबरोबर मी तुलाही ठार मारितों. असें झणून त्यानें तरवार उगारली हें सरदारानें पाहतांच भाऊसाहेबांस घोड्यावरून खालीं ढकलून दिलें. हें गायकवाडानें पाहून आपण आपल्या घोड्यावरून खालीं घेऊन त्या दुष्टानें भाऊसाहेबांवर तरवारीचे घाव मारून तुकडे तुकडे करून तो तेथून लगवगीनें पळून गेला. हा युद्धप्रसंग शके १७२१ भाद्रपद वद्य ४ दिवशीं सायंकाळीं झाल्यामुळें लगेच काळोख पडून चंद्रोदय झाल्यावर त्या शीतळ चंद्रकिरणांनीं त्या विनोबाआबांचीं मूर्च्छा दूर होऊन ते सावध झाल्यावर चहुंकडे पाहूं लागले, तों सर्व प्रेतमय पाहून त्यांत भाऊसाहेबांचा शोध करितः तों त्यांच्या शरीराचे तुकडे तुकडे होऊन पडल्याचें पाहून त्यांचा आपला वियोग झाल्याबद्दल दुःख व त्यांस रणांत पडून अक्षय गणेशलोक मिळाल्याबद्दल सुख मानून तेथून निघाले आणि ते आपल्या अंगावर सत्तावीस व एक मुखावर अशा अष्टात्रांस वारांची व्यथा सहन करून साचरात्री चालत सहा कोसांवर असलेली सितोळ्याच्या मांजरीस आले. तों सूर्योदय होण्याच्या समयास गांवांतील लोक शितोळा देव दर्शनास जात असतां विनोबाआबांस पाहून त्यांनीं लगेच त्यांस पाळखींत घालून मिरजेस पाठवून दिलें. इकडे रामचंद्रपंत आपासाहेब वीरे बंधु शत्रूंचा पराजय करून परत गोटाकडे आले, तों भाऊसाहेबांचा असा प्रकार झालेला पाहून परम शोकानें उत्तर प्रकार करून तेथून निघून त्यांनीं भिलवडीवर दशांत त्यांचें कर्म केलें. न्यावेळीं पिंडास काकस्पर्श होईना, ह्याकरितां रामचंद्रआपांस बहुत विचार पडून तेवेळीं त्यांनीं असा उद्गार काढिला कीं, भाऊसाहेब व विनोबाआबा यांवर ज्या ज्या

दुष्टांनीं हयारें केलीं असतील त्यांचा आजपासून सहा महिन्यांचे आंत शिर-
च्छेद करीन. अशी प्रसिद्धपणे प्रतिज्ञा करून उदक सोडतांच कावळ्यांनीं
पिडास स्पर्श केला, हें सर्वांनीं पाहून बहुत आश्चर्य केलें.

पुढें सर्व उत्तरक्रिया आटपल्यावर आपासाहेबांनीं आपल्या
नजीक असलेल्या थोड्या फौजेनिशीं वारंवार त्या गामकवाड वगैरे
मंडळीत धरण्याविषयीं यत्न चालू केला, परंतु ते छपून बहुधा
शिवाजीमहाराजांजवळच असत, सबब हातीं लागेनात. पुढें कांहीं महिने
गेल्यावर आपासाहेबांनीं शिवाकडील पलटणी लोक मदतीस घेऊन
ते आपल्या सर्व फौजेसह कोल्हापूरकरावर चालून गेले, तो इकडे रा-
जाही आपल्या जमावानिशीं पुढें आला. हें आपासाहेबांनीं पाहून आ-
पल्या सैन्याच्या दोन व पलटणी लोकांची एक अशा तीन
टोळ्या करून त्या राजसैन्यास तिन्हींकडून एकदम मारूं लागले,
त्यांत आपासाहेबांनीं विनोबाआबा पटवर्धनाचे चिरंजीव गणपतराव
विनायक यांस एका टोळीवर मुख्य नेमून त्यांस शत्रूकडील तोफा
चालू आहेत त्यांवर तक्षी हल्ला करून तोफांचा गोळा बंद करावात
असें सांगितलें होतें. ते गणपतराव यांनीं मान्य करून असें धैर्य शौ-
र्याचें काम करीत कीं, शत्रूंकडील आलेला तोफेचा गोळा चु-
कवून दुसरा गोळा अंगावर घेण्याच्या पूर्वी वेगानें घोडा उडवून
तोफेवरचा गोलंदाज ठार मारावा. असें वारंवार केल्यानें त्यावेळीं तो-
फांचे आवाज बंद झाले. हें महत्वाचें काम केल्याचें आपासाहेबांनीं
पाहून बहुत संतोषानें त्याच वेळेस त्या गणपतरावास पुढें बोलावून
शाबास असा संतोषार्थ शब्द करून तुला हें घे असें हणून तैनात
जावत्याची याद हवाली केली. त्यांतील मुख्य कलमें करवीर येथील
मजमु असामी तैनात जातीस दरसाल भोजनसर्व्हे माणसें इतमाम
वगैरे कलमें असून खालीं स्वदस्तुरचें घर रत्नाकरपंत याचें बक्षीस
असीं कलमें असलेली याद हातीं देऊन असें सांगितलें कीं, आम्ही
करवीरांत गेलों म्हणजे याहूनही बक्षीस जास्त मिळेल. सदर तैनात
जावत्याची याद आज हजर आहे. पुढें थोड्याच वेळांत आपा-

साहेबांकडील लोकांचा मारा त्या राजास सोसेनासा झाल्यामुळे तो राजा त्या गायकवाड वगैरे अपराधी मंडळीसह पळून पन्हाळगडावर गेला. हे आपासाहेबांनी समजून पुढे उभे असलेल्या त्याच्या फौजेचा संहार करून त्या दिवशी युद्ध पुरे करून ते आपल्या गोटांत गेले. तो दिवस शिवरात्रीचा असल्यामुळे उपोषण, शिवपूजादि करून मग चिंतन करू लागले की, मी सहा महिन्यांत त्या गायकवाड वगैरेचा शिरच्छेद करीन अशी जी प्रतिज्ञा केली आहे तो दिवस पूर्ण होण्यास आला, आतां या संकटांतून मी कसा पार होईन? असे चिंतन होऊन प्रसिद्धपणेही मंडळीशीं हेच बोलत असतां सर्वांनीं असे शब्द केले कीं, आपले मूळ पुरुष जे हरिवावा त्यांच्या पुण्यप्रभावानें ही संपत्ति आली, तस्मात् त्या हरिवावांसच ही धिंनंति व्हावी. असें बोलून सर्वही त्या साक्षात् गणेशरूप हरिवावांचे गुणानुवाद करीत करीत, आह्मांस या संकटांतून पार करावे, तसें न केल्यास आमरण तुमचे बालकांची अपकीर्ति होणार आहे, असें सप्रेम स्तवन करीत असतां तेथें असा चमत्कार झाला कीं, आपासाहेबांच्या बातमीदाराच्या रूपानें कौणी पुरुष आपासाहेबांपुढें येऊन त्यानें असें कळविले कीं, ह्यावेळीं राजा आपल्या अपराधी मनुष्यांसह गडावर असून तेथें त्यांनीं पूजेस आरंभ केला आहे. तर याच वेळेस त्वरा करून आपण आल्यास शत्रु सांपडणार. अशी बातमी ऐकतांच आपासाहेबांस त्या शत्रूचा भयंकरा येऊन ते आपल्या खात्रीचे सडे मंडळीनिशीं खुद्द निघाले. त्यांस गडावर जाण्याचा गुप्त मार्ग दाखविण्यास तो सदर बातमीदार पुढें चालू लागला. पुढें आपासाहेब गडावर जाऊन त्यांनीं दरवाज्याजवळ आपले कांहीं लोक ठेवून कांहीं तटावर चढविले आणि सर्वांनीं एकदम बंदुकीचा आवाज केला, आणि असी आरोळी केली कीं, कोण युद्ध करण्यास समर्थ नसतील त्यांनीं लुगडीं नेसून दरवाज्यांनीं पार व्हावे, त्याला आह्मी धरगार नाही. हा शब्द ऐकून बायकामुलें व कांहीं पुरुष लुगडीं नेसून दरवाज्यानें पार झाले, त्याबरोबर राजाही कांहीं वेषांतर करून बाहेर जाऊ लागला, त्याला गणपतराव विनायक वगैरेंनीं

पाहूनही आपासाहेबांची धरण्याबद्दल आज्ञा नसल्यामुळे त्यांनी दुर्लक्ष केलें. पुढे तो अपराधी गायकवाडहोवें वेप्रांतर करून बाहेर जातो आहे हें पाहतांच त्याला पकडून तेथेच त्याचे हात बांधून गडावरून खाली आपल्या सैन्यांत नेले. नंतर कांहीं लोक दरवाजानें आंत शिरून सर्व अपराधी लोक पकडून त्यांचे हात बांधून त्यांस आपल्या गोटाकडे घेऊन गेले. मग त्या गडाची लूट करून आपासाहेबही गोटांत आले. नंतर त्या अपराधी लोकांची दावण बांधून ज्यांनी ज्यांनी भाऊसाहेब व विनोबाआबा यांच्या ज्या ज्या अवयवांवर हत्यारें केलीं होती त्यांचे ते ते अवयव छेदून शेवटीं शिरच्छेद करून सर्व मंडळीसह ते शिवरात्रिव्रताचें पारणें करण्यास उठून गेले. नंतर हरिबाबांचे प्रसादें आज मी शत्रूंचा शिरच्छेद करून केलेल्या प्रतिज्ञेतून पार झालों, असे शब्द करीत आपासाहेबांनीं मंडळीसह भोजन करून ते स्वस्थ बसले असतां इकडे करवीरकरानें आपासाहेब दौलतराव शिद्याकडील पलटणी लोक सहाय्यार्थ घेऊन आपल्यावर येणार असें श्रवण केल्यापासून त्या शिद्याचें आर्जव करून त्याला न देण्याच्या वस्तुही देण्यास कबूल होऊन त्याजकडून आपासाहेबांचे साहाय्यार्थ आलेल्या पलटणीवरील सरदारांस साहाय्य करूं नये असा हुकूम आणविला. तो हुकूम घेऊन येणारा शिद्याकडील जासूद देववशात आपासाहेबांपुढेंच आला. त्यायोगें त्यांस सर्व मजकूर समजल्यावरून त्याच वेळस आपासाहेब आपल्या लष्करासह कूच करून गिरजेस आले. ते तेथें येतांच त्यांस एकोण्यानें व एका संघानें वागा हा हरिबाबांचा उपदेश स्मरून विनोबाआबांजवळ येऊन करवीरावरील स्वारीचें वर्तमान निवेदन करून आपण तासगांवास घरीं गेले.

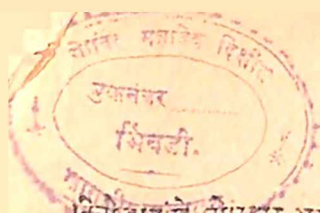
रामचंद्रपंतअप्पास प्रसंगवशेंकरून हरिबाबांचा जो हितोपदेश स्मरणांत आला याचें कारण, तो हितोपदेश परशुरामभाऊ सदा पूर्णपणें स्वीकारून वागत असत यामुळें त्यांस बंधुद्वारा वारंवार हितोपदेश कळून त्यांची सर्व प्रकारें प्रौढी उत्तरोत्तर वाढत गेली. हेंच पूर्वी सदाशिवरावभाऊ पेशवे सोनपतावर पडले असून हल्लीं त्यांचे रूपानें

कोणी तोतया भाऊसाहेब होऊन त्याने बरीच फौज जमा करून तो पुढीवर आपली सत्ता वाढवू लागला व त्याला देशोदेशींचे लोकही अनुकूल होऊ लागले आहेत हे श्रीमंतांस कळून त्यांनी तिकडे भि-
 लाकी होणाऱ्या लोकांचा नांवनिशीपूर्वक जाहीरनामा लावून त्या-
 वर शिक्षाही लिहिली. आणि जे कोणी सांपडत त्याला ते शिक्षाही देऊ लागले. असा क्रम चालू असतां परशुरामभाऊंचे चुलत बंधु हरिभास्कर ऊर्फ हरबाआण्णा हे त्या तोतयाकडे कोणास न कळ-
 वितां गेले. हे श्रीमंतांस समजल्यावरून त्यांचे नांव त्या जाहीरनाम्यांत नमूद झाले होते ते भाऊसाहेबांस व हरबाआण्णांसही माहित अ-
 सल्यामुळे त्या हरबाआण्णांस प्रसिद्धपणे आपले बंधुजवळ येऊन राहणे होईना. सबब त्या भाऊसाहेबांस हरबाआण्णांचे द्वारे हिताऽहित कळून श्रीमंतांचे दरबारांत उत्तरोत्तर जे महत्व मिळत असे ते बहुतच कमी झाले. हे भाऊसाहेबांनी समजून विनोबाआबा वगैरेशी बोलत कीं हरबाआण्णा चातुर्यानें दरबारीं राहून तेथील रहस्य एको-
 प्यामुळे मला कळवून त्याप्रमाणे मला वागवीत. तसा इतर परिवार एकोप्याचा नसल्यामुळे आतां खरे समजण्यास मार्ग नाही, असें झणत. पुढे दैववशात् भाऊसाहेबांस शत्रूवर जाण्याची कामगिरी आली त्यावेळीं त्यांनीं श्रीमंतांस अशी विनंति केली कीं, मला कामगिरी बजावण्याची शक्ति नाही. कारण, मी आपले बंधूंचे साह्यानें सर्व सरकारी कामे चालवीत असं. सबब सरकारांतून त्या हरबाआण्णांस अभय मिळाले झणजे मी त्यांसह कामावर हजर आहे. अशी विनंति करून अभय घेऊन त्या हरबाआण्णांस एकोप्यामुळे निर्भय करून त्यांसह सरकारी काम बजावले. या हरिबाबांचा एकोप्या-
 विषयी जो पुत्रांस पूर्वीं हितोपदेश झाला तो पुढे त्यांचे प्रपौत्र झणजे नातु तेही मनांत वागवीत. याविषयी आणखी उदा-
 हरणें श्रवणांत आहेत, त्यांतील एक लिहितों. बाजीराव रघुनाथ पेशव्याचे वेळेस रामचंद्रपंत आप्पासाहेब तासगांवकर यांविषयी श्री-
 मंतांच्या मनांत असें आले कीं, परशुरामभाऊंनीं आपल्यास पुणे

गादीवर न बसवितां, चिमणाजी आप्पास बसविले. त्याचा हा पुत्र असल्यावरून यापासून आपले हित होणार नाही, सबब यास कैद करून ठेवावे. परंतु या पटवर्धन घराण्यांत एकोप्याने वागणूक आहे, करितां हा भेत सिद्धीस जाण्यास प्रथम त्यांच्यांत भेद करून पुढे हें कैद करण्याचें काम करावे, असें अमृतरावसाहेब वगैरेंच्या विचारें ठरवून चिंतामणराव पांडुरंग सांगलीकर यांस प्रेमानें प्रथम आपले श्रीडामंडळींत घेऊन नंतर कांहीं दिवसांनीं प्रातःकाळीं रामचंद्रपंतआप्यांस सडे जरूर भेटीस यावे म्हणून आज्ञापत्र पाठविलें आणि ते येतांच संज्ञबरोबर कैद करण्याची तजवीज अमृतरावांनीं करावी असा निश्चय केला. इकडे ते आज्ञापत्र आप्पासाहेबांकडे येतांच त्यांनीं शिरसाभान्य करून श्रीविघ्नहर गजाननास वंदन करून विनोबाआवांस व आणखी त्याप्रमाणेंच एकोप्याचे चार पांच असामी धैर्य शौर्याचे वीर साहाय्यार्थ बरोबर घेऊन आपले गोटांतून बाहेर निघाले. इकडे यापूर्वीच चिंतामणराव आप्पा सांगलीकर यांस ही गुप्त बातमी बातमीदाराकडून सदरची श्रीमंतांनीं केलेली मसलत समजतांच त्यांनीं असा विचार केला कीं, आज रामचंद्र आप्पास कैद, तर ती उद्या मजवरती पाळी येणारच. यास्तव या समयास पूर्वजांनीं केलेल्या उपदेशाप्रमाणें वागावे हेंच कल्याणदायक असें समजून लगेच आपले स्वारांनिशीं दौड करून निघाले. ते श्रीमंतांच्या वाड्यासभोवतीं वेढा घालून डभे राहिले. त्यापूर्वीच रामचंद्रआप्पा श्रीमंतांकडे जाऊन उभयतांचीं कांहीं संभाषणे चालूं होतीं. आतां कैदेची सूचना होणार हें सांगलीकरास कळून त्यानें एकदम पांचशें स्वारांस सरवत्तीचा इशारा केला आणि त्याप्रमाणे बंदुकींचे आवाज श्रीमंतांचे कानीं पडतांच त्यांस भय वाटून त्यांनीं नजीकचे सेवकास हे बार कोणाकडोल आहेत म्हणून प्रश्न केला. तेव्हां त्यांनीं सांगितलें कीं, सांगलीकर तयारीनें येऊन वाड्याचे दरवाजे रोंखून आवाज करीत आहेत, हें ऐकून श्रीमंत हणतात. अरे त्याला येण्याची आज्ञा नसून ती कायनिमित्त येथें आला? असें त्या सेवकासीं बोलतांच त्यानें विनंति

केली की, त्या सांगलीकराचा बंधु रामचंद्रअप्पा यांस सडे येण्याची आज्ञा झालेली त्यास समजून त्याची पाठराखण करण्यास तो आपण स्वतः आला आहे. हें ऐकून श्रीमंतांनीं लगेच रामचंद्रपंतअप्पांस परत जाण्याविषयी विडा देऊन सांगलीकरास आवाज बंद करून आपल्याकडे येण्याची आज्ञा केली. नंतर सांगलीकर श्रीमंतांपुढें येऊन काय आज्ञा अशी विनंति करितांना श्रीमंतांनीं कांहीं राग आल्याचें दर्शवून विचारिलें कीं, तुम्हांस येण्याचें कारण काय? असा प्रश्न होतांच पुनः विनंति करितात कीं, आमचे बंधूस येड्याच मनुष्यानिशीं येण्याची आपली आज्ञा झाल्यावरून ही वेळ कसली कोण जाणे? अशा भयानें त्याच्या साहाय्यार्थ मी आलों असें कळविल्यावर श्रीमंत बोलतात, तुम्ही निरनिराळे आहांना? हा प्रश्न श्रीमंतांचा होतांच सांगलीकरानें विनंति केली कीं, आम्ही आपापले स्त्रियांचे निरनिराळे, परंतु सरकारांत सर्व एकच आहोंत. हें उत्तर श्रवण करून श्रीमंतांनीं आपल्या मनांत असा विचार केला कीं, हरिवावांचा उपदेश अद्यापपावेब्रों या पटवर्धनांचे हृदयांत जागृत आहे, तर हा एकोपा नाहीसा झाल्याखेरीज यास कोणत्याही प्रकारें दुखवूं नये असें त्यावेळीं बाजीरावास त्या एकोप्यांचे भय वाटून पुढें ते पटवर्धनाशीं बहुधा सरळच वागत गेले. दुसरे एक उदाहरण असें ऐकिवांत आहे कीं, श्रीमंत बाजीराव पेशवे पुणें गादीविषयीं निराश होऊन उत्तर हिंदुस्थानांत गेल्यावर बहुधा इकडील संस्थानिक मंडळी कंपनी सरकाराशीं तहनामे करून त्याचे आश्रयानें वागूं लागली, त्याप्रमाणें सांगलीकर चिंतामणरावआप्पांनींही वागावे, परंतु त्यांस मी श्रीमंतांचा चाकर हा अभिमान असल्यामुळें ते तसे वागले नाहीत. यामुळें कांहीं दिवस गेल्यावर कंपनी सरकारांतून कांहीं पलटणो लोक, तोफा व स्वार घेऊन एक साहेब सांगलीनजीक हरिपूरचे बागेत उतरला, व त्यांनीं आपासाहेबांस सांगून पाठविलें कीं, उदईक दोन प्रहर दिवसांपूर्वीं आपण तहनाम्यानें वागण्यास कबूल व्हावें. तसें न झाल्यास पुढें युद्ध चालूं होईल असें पत्र चिंतामणरावाकडे येतांच त्यांचे अर्गीं शौर्यांवेष्ट

विशेष वाढून त्यांची युद्धाची तयारी चालू झाली. त्या आनशाचा परिणाम महादुःखद होणार असें जवळचे मुत्सदी लोकांस वाटून त्यांनीं रावास बोधही केला, परंतु त्याचा कांहीं उपयोग होईना, सबब त्यांतील मुख्य कारभारी मारोपंत कुंटे व अंताजीपंत कानिटकर हे उभयतां दुसरे दिवशीं सूर्योदयाबरोबर भिरजेंत राहणारे विनायक भास्कर ऊर्फ विनोबा आबा पटवर्धन यांजवळ येऊन त्यांस विनयानें चिंतामणरावाची सर्व हकीकत कळवून पुढें तो आप्पासाहेबांचा युद्धावेश उतरविण्याबद्दल विनंति केली. मग विनोबाआबांचे मनांत हरिबावांचा एकोप्याविषयीं पूर्वीं जाहलेला हितोपदेश स्मरून त्याच वेळीं ते मोठ्या वेगानें घोड्यावर बसून निघाले व ते सांगलीचे वाड्यांत येतांच विनोबाआबा आले. हें आपासाहेबानें श्रवण करून पुढें येऊन त्यांस हातीं धरून सर्व युद्धसामग्री दाखवून पुढील कर्तव्य सांगतांच विनोबाआबा कांहीं क्रोध आलासें दाखवून बोलले कीं, अहो ही वेळ कशी आहे हें तुम्ही समजत नाहीं काय? तें एकोप्यानें वागणारें कंपनी सरकार, महापराक्रमी, त्याशीं स्नेहानें वागणें हेच या वेळचे कर्तव्य. आतां तुम्ही तसें न कराल तर मला करविणें प्राप्त आहे. अशा भयंकर शब्दानें त्यास दटावून त्यांचे कारभारी कानिटकर व कुंटे यांस बोलावून आप्पासाहेबांजवळ असलेलीं हत्यारें दूर करविलीं आणि तहनाम्यानें वागण्यास आम्ही खूप आहो असें लिहून साहेबांस कळवावें झणून उभयता कारभाऱ्यांस सांगितलें. असें त्या विनोबांचें पूर्ण एकोप्याचें कृत्य पाहून चिंतामणरावांस असें वाटलें कीं, ह्या विनोबाआबांस कोणते वेळीं कोणाल्या शत्रूशीं कसें वागावें हें पूर्ण ज्ञान आहे. व त्या त्याप्रमाणें ते वागल्याचा अनुभवही आहे. आतां हे भ्याले झणावे तर यांनीं आजपर्यंत अनेक शत्रूशीं लढून शतावधि जखमा दुसऱ्यांस केल्या व यांचे अंगींही लागलेल्या शतावधि दिसत आहेत व हे माझे सख्खे चुलत चुलतेही होत. तर आतां यावेळीं माझे हितकर्ते यांखेरीज दुसरे कोणी जवळचे नाहीं, करितां यांनीं केलेल्या बोधाप्रमाणें मला वागलेंच पाहिजे. असा

(७८)

विनोबांचे बोधावर भरंवसा बलव्यानें जो पूर्वी शरीरी विंशथ युद्धावेश वाढला होता तो तत्काळ शांत होऊन विनोबाआवांशीं विनयाने, आपण आज्ञा केली ती मला मान्य आहे, असें अप्पासाहेब प्रासिद्धपणे बोलुं लागल्यावर सर्वास आनंद होऊन कारभाऱ्यांभीं यजमानांचे आज्ञेप्रमाणें साहेबांशीं बोलून मनोदयानुरूप दोस्तीच्या नात्यानें कंपनीसरकारशीं तह करण्याचें कबूल केलें. पुढें अप्पासाहेब शांतपणें दबलतीचा सुखानुभव घेत असतां वारंवार हें सुख विनोबाआवांच्या बोधानें मिळाले असें स्मरणांत धरून कांहीं वर्षांनीं विनोबाआवांचे चिरंजीव चौथे त्यांतील तृतीय चतुर्थ कृष्णराव व पुरुषोत्तमराव या प्रत्येकास इतमामसुद्धां हजार हजार रुपयांचें वेतन देऊन ठेवून घेऊन नारायणराव व गणपतराव विनायक यांजवर व यांचे संततीवरही प्रेम आपल्या घरच्या मनुष्याप्रमाणें सदा ठेवांत असत, असें कागदपत्रांवरून स्पष्ट समजतें. त्या कागदांतील एक कागदाचा उतारा असा कीं राजश्री आण्णाजी नरसिंह स्माभी गोसावी यांसी-सेवक चिंतामणराव पांडुरंग नमस्कार विनंती उपरी-तीर्थस्वरूप कैलासवासी विनोबाआबा यांचे नातू चिरंजीव राजश्री परशुरामभाऊ यांस धारवाडास येण्याविषयीं चकती घेऊन स्वार आले, त्यावरून चिरंजीव तिकडे आले आहेत. कोणी एखाद्यानें गैरवाकासमजाविला असतां त्याविषयींचा मजकूर कसा आहे तो लिहून पाठवावा ह्मणून लिहोंवें, तसें न होतां येण्याविषयीं चकती घेऊन स्वार आले, अशांनें अन्नवाल्याचा परिणाम कसा लागेल? सदहूविषयींचा दर्यास दिलांत आणावा याविषयीं साहेबांजवळ बोलावें. चिरंजीवाची भेट करून निरोप देववून पाठवावें. चिरंजीव व आह्मी दोन नाहींत. रवाना छ २२ सप्टेंबर सन सवासह्यासन मयातैन बहुत काय लिहिणें हे विनंति. वर श्रकाराजवळ ॥ गणपतिर्जयति ॥ असें निशाण केलें आहे. असें साहित्यपत्र दिल्यावरून, जो पूर्वकाळीं हरिभटवावांनीं अती तीर्थयात्रेस जातवेलीं पुत्रांस ईश्वरपदावर चित्त टेबा व एकोप्यानें व एक संघानें वागा असा जो उपदेश केला तो त्या चिंतामण

रोषे आपासाहेबांचे स्मरणांत चांगला वागत असावा, असें विचारकर्यास वाटेल.

भाग १० वा.

पूर्वी सातवे प्रकरणांत पुत्रांचें सांत्वन करून हरिबाबा शिष्य-पंडळांसह श्रीगजाननयात्रा मार्गक्रमण करूं लागले ह्यापुन कथन केलें आहे, त्याप्रमाणें पुढे मार्ग चालतां चालतां ते बहुधा ज्या गांवीं जात त्या गांवांतील सभ्य लोक हरिबाबा आल्याचें श्रवण करून त्यांस आदरानें कांहीं दिवस ठेवून घेऊन नंतर पुढील गांवीं रवाना करीत. या क्रमानें हरिबाबा मयूरेश्वर क्षेत्रास पोहोचले व तेथें कांहीं महिने राहून पुढें ते लेण्याद्रीस श्रावण गणेशदर्शनार्थ निघाले. वृद्धा-वस्थेमुळें थोडथोड्या मजला करीत जात असतां ते एका खेड्यांतील धर्मशाळेंत शिष्यांसह मुक्कामास आले, तों त्या गांवीं कोणी एक ब्राह्मण दारिद्र्यानें पीडित असतांही पंचमहायज्ञ करीत कालहरण करणारा असा होता, तो हरिबाबा आल्याचें श्रवण करून दर्शनास येऊन बाबांस पाहतांच त्यांचे पायांवर मस्तक ठेऊन नेत्रांतून प्रेमाश्रु टाळीत अभय मागून म्हणतो कीं, महाराज मी बहुत प्रजावाच असून दारिद्र्यानें अत्यंत पीडिल्यानें एक एक दिवस मला अन्न नसल्यामुळें उपोषणही करावें लागतें, हें काय सांगूं? असें बोलून पुनः नेत्रांतून अश्रु गाळीत हात जोडून ह्मणतो, आतां इतकेंच मागणें कीं, मला आपले शिष्यवर्गांत मिळवावें आणि हे दारिद्र्यादिक कष्ट न व्हावे असा मजवर दया व्हावी. असें बोलून वारंवार नमन करीत उभा राहिला, हें बाबांनीं पाहून त्यांस बहुत दया येऊन ते त्या ब्राह्मणास सांगतात अहो, आझी सांगूं तसें तुझी ईश्वरभजन पूजनादि करणें तर तो प्रभु भक्तवत्सल तुमचे कष्ट दूर करील. असें बोलून त्यांस तुझी एकत्रोस दिवस सदा श्रीगजाननमूर्तीकडे लक्ष ठेवून प्रतिदिवशी

सहस्र दूर्वा अर्पण करून सांगेन तो महामंत्रजप सहस्रवार केल्यानें तो आशापूर्वक गजानन तुमची मनकामना पूर्ण कराल. हे शब्द त्या ब्राह्मणाचे श्रवणांस येतांच बौ मोठ्या आनंदानें मंत्र-ग्रहणार्थ पुनः पुनः विनवूं लागला. तें वावानीं पाहून त्यास मंत्रोपदेश करून अनुष्ठानास बसविलें आणि आतां आक्षी श्रीवरद गणेश दर्शन घेऊन या मार्गे पुनः येऊं असें बोलून बावा पुढील मार्गास लागले. नंतर तो ब्राह्मण हरीवावांनीं सांगितल्याप्रमाणें प्रतिदिवशीं दूर्वाअर्पण मंत्रजपादि सर्व प्रकारें श्रोगणेशाराधन मोठ्या प्रेमानें करिते असतां एकवीसावा दिवस प्राप्त झाला. ते दिवशीं तो ब्राह्मण अनुष्ठानास बसला असतां कोणी मनुष्य फडक्यानें बांधलेलें गाठोडें घेऊन आला आणि म्हणतो अहो तुमचे मातुलांनै हें तुम्हांस देण्याकरितां मजपाशीं दिलें आहे, हें ध्यावें. असें बोलून त्या ब्राह्मणापुढें तें ठेवून आपण त्वरेनें बिशेष न बोलतां घराबाहेर गेला. नंतर कांहीं वेळानें अनुष्ठान संपल्यावर ब्राह्मणानें गाठोडें सोडून पाहिलें तो त्यांत कांहीं सोन्यारुप्याचीं नाणीं आहेत, हें पाहून मनांत क्षणतो आपल्यास आतां आमरणपर्यंत पंचमहायज्ञ करित सुखानें दिवस काढण्यास इतकें द्रव्य पुरें आहे. असा अनेक प्रकारें विचार करित त्या हरिवावांच्या कृपेनें जर मातुलास पैसे देण्याची बुद्धि झाली असती तर आतां मातुलाचे दर्शन घेतल्यानें सत्य ज्ञान होणार आहे. असें मनीं आणून नजीकच मामा राहण्याचा गांव होता त्या गांवीं जाऊन मातुलास मनुष्याबरोबर नाणें पाठविल्याचा प्रश्न करतांना मातुलांनै ती माहिती कांहींच कबूल न केल्यामुळे बहुतच गुळचें महत्व मानून पुनः हरिवावांचे दर्शनाविषयी उत्सुक होऊन निश्चित मनें काळ काढित असतां कांहीं दिवसांनीं बावा त्या खेड्यानजिक आल्याचे समजल्यावर आपण पुढें जाऊन आपले घरीं त्यांस शिष्यांसह आणून मोठे उत्सवानें पूजनादि करून सर्व झालेल्या लाभादि गोष्टी निवेदन केल्या आणि मोठ्या विनयानें विनंति करितां झाला कीं, महाराज, आपण साक्षात्

गजानन आहांत. आपण मज मंदभाग्यावर दया करून जसे दारिद्र्य-
दुःखापासून सोडविलेंत, तसेच संसारजनित दुःखापासूनही मुक्त करावें.
असी अनेक प्रकारें विनांति करीत पर्दीं नम्र झालेला पाहून त्यास
कांहीं श्रीगणेशोपासना सांगून तेशून बाबा श्रीसिद्धटेकयांत्रस गेले.
पुढें बहुत वर्षांनंतर परशुरामभाऊसाहेब पटवर्धन तासगांवकर यांचे
आश्रयास सदर ब्राम्हणाचा पुत्र पुराण सांगण्यास होता, तो आपले
पूर्वजांवर हरिभटबावांचा प्रसाद झाल्याची ही वरील कथा सांगून,
आह्मी हरिभटबावांचे शिष्यपरंपरेतील आहोंत असें तेथील सु-
ज्ञांजवळ प्रतिपादन करीत असे. तो गत इतिहास परंपरेनें ग्रंथकर्त्यांचे
श्रवणांत आल्यावरूनच ही कथा लिहिण्यांत आली आहे. असो. इकडे
सिद्धटेकास बाबा गेल्यावर तेथें कांहीं दिवस राहून प्रभूचे पूजनादि
प्रकार करीत असतां उत्तरोत्तर सर्व ऐहिक सौख्याविषयीं वितृष्ण
होऊन सदा स्थिरबुद्धि होतांच अशा हरिबावांस चतुर्याश्रम देऊन
सन्मार्ग दाखविणारे कोणी महासिध्द सन्यासी त्या क्षेत्रांत येऊन
त्यांनीं उपदेश देण्याची तयारी केल्यावर हरिबावांनीं आपल्या खांद्यावर
घेण्याची पडशी जिला कामधेनु अशी संज्ञा दिली होती ती व पुस्तक
आणि यज्ञोपवीतादि वस्तु अशा पुत्रांस देण्याकरितां शिष्यांचे स्वाधीन
करून आपण सन्यासी झाले. इकडे वाडिलांनीं चतुर्याश्रय घेतल्याचें
वर्तमान गोविंदहरींस कळतांच ते मोठ्या त्वरेनें त्या क्षेत्रांत त्यांचे द-
र्शनार्थ आले, त्यावेळीं त्या शिष्यमंडळींनीं ती पडशी आंतील वस्तुंसह
गोविंदहरींचे स्वाधीन केली, ती पडशी बहुपूज्यबुद्धीनें, वाडिलांचा प्रसाद
मिळाला असें पूर्ण मानून, त्यांनीं आपल्या जामदारखान्यांत आणून ठे-
विली असो. ती पडशी गोविंदहरींस मिळाल्यावर उत्तरोत्तर संपत्तीचा
उत्कर्ष होऊन पुढें त्यांचे पुत्र गोपाळराव यांसही पेशवे सरकारच्या का-
रभान्याचा अधिकार कांहीं दिवस मिळाला. मात्र गोविंदहरींचे पश्चात्
त्या पडशींतील श्रीगणेशमहामंत्र प्रयोगाचें पुस्तक वगैरे कांहीं कांहीं
महत्वाच्या वस्तु नाहीशा झाल्या, असें वृद्ध वृद्ध म्हणत असत. हल्लीं
गोविंदहरींच्या घराण्यांतील मळेकरांचे घरीं ती पडशी आहे.

हरिवावांनीं आश्रम धारण केल्यावर ते पूर्वापेक्षांही ब्रम्हानंदांत विशेष मग्न असल्याचें इतर विचारकर्ते विद्वानांस वाटून अनेक लोकदर्शनास घेत असत. पुढें इच्छाविहारी ते हरिवावा हळू हळू संचार करीत तीर्थे व क्षेत्रे पहात पहात पुणें येथें ॐकारेश्वराचे देवळांत शिष्यांसह येऊन राहिले. तेव्हां वावांस वृद्धावस्थेमुळे जरी अशक्तता आली होती तथापि ते आपले आश्रमाचे कर्मत्याग कधीही करीत नसत व उदरनिर्वाहही प्रतिदिवशी अनुष्ठान आटपल्यावर दहा पांच घरे भिक्षेस जाऊन मिळेल तें अन्न आपले ठिकाणीं आणून भोजन करीत. अशा रातीनें वागण्याचें पाहून बहुतांची त्यांविषयीं पूज्यबुद्धि झाली होती, तसेंच श्रीमंतही केव्हां केव्हां दर्शनास येऊन कांहीं मागावें अशी विनंति करीत, पण स्वामी ती श्रवणांत न घेतां श्रीगणेशनामस्मरण करीत व हेंच उत्तर समजून बहुत विस्मय करीत वंदन करून श्रीमंत निरोप घेत असत केव्हां केव्हां स्वामी भिक्षेस निघाल्यावेळीं गोविंदही बरोबर फौज घेऊन श्रीमंतांचे दर्शनास जात असतां त्यास मागांत स्वामी भेटत, तेव्हां इतर कुटिल लोक स्वामीपुढे येऊन असे कळवीत कीं, काय ही फौज ! काय हे चोपदार व शिंगाचे शब्द ! काय हे गोविंदपंतांचे भाग्य आणि काय ही भिक्षा ! असे त्यांचे शब्द श्रवण करून स्वामी त्यांस असे सांगत कीं, अहो, त्या भाग्यापेक्षां हें भाग्य विशेष समजा; कां कीं (न वैराग्यात् परं भाग्यं) असे स्वानुभूत प्राण कथन करून पुढचे घरीं जाईत. इकडे हें स्वामीचें वाक्य श्रवणांत येतांच त्या श्रवणकर्त्यांची कुटिल बुद्धि नष्ट होऊन ते स्वामींस क्षमाच मागत. असे अनेक कुटिल, स्वामींचे भाषणश्रवणादिकें करून सदाचारसंपन्न झाल्याचें ऐकिवांत आहे. असो. असे बरेच दिवस गेल्यावर शके १६७२ मार्गशीर्ष वद्य १ दिवशीं ब्रम्हमुहूर्तकाळीं स्वामी जागृत होऊन समीपस्थ शिष्यांशीं आज प्रभुदर्शनार्थ स्वानंदपुरीस जाण्याचें आहे, असें भाषण करून स्नानादि नित्य कर्म केले. आणि आसनावर बसून श्रीगजाननपादचितन करितां करितां त्यांचे मुखांतून सशब्द प्राणवायु निघून गेला, हें समीपस्थ शिष्यांचे ज्ञानांत येऊन ते पुढें

सरून पाहतात तो स्वामी स्वानंदपुरीस गेले, असें पूर्ण समजुतीत आल्यावर गुरुवियोग झाल्याबद्दल ते कष्टी होऊन त्यांनी त्यांचे पुत्र गोविंदहरी व भास्करहरी हे उभयतांही त्यावेळीं सरकारकामावर तेथेंच हजर होते, त्यांस स्वामी स्वानंदस्थ झाल्याचें कळविलें. तेव्हां ते व इतर नित्य स्वामीदर्शनास येणारे थोर थोर गृहस्थ हे सर्व स्वामीजवळ येऊन विचार करितात कीं, स्वामींनीं आज स्वानंदपुरीस जावयाचें असें शिष्यांजवळ सांगितलें हें श्रवण करून सर्व लोक बहुतच विस्मय करूं लागले. नंतर त्या सत्पुरुषाचा वियोग सहन न झाल्यामुळे कांहींवेळ स्तब्ध राहून नंतर विचारी पुरुषपुढें सरले आणि उत्तरकर्म करण्याची सर्व तयारी करून ॐकारेश्वराचे पूर्व बाजूस नदीतीरावर चांगले स्थळीं मोठा गर्त करून तेथें त्यांच्या पुत्रांनीं यथाविधि स्वामींची स्थापना केली. पुढें त्यावर पहार बांधून अश्वत्थारोपण केलें, तो वृक्ष हल्लीं कायम असून समाधिपूजनही गोविंदहरीचे वंशिकांकडून होत असून त्यांचे सर्व वंशिक आपापले शक्तितारतम्यानें पुण्यतिथी दिवशीं स्वामींची आराधनाही करीत असतात.

हारिबावा समाधिस्थ झाल्यावर श्रीमंत पेशवे सरकारांस साधूचा वियोग झाल्याबद्दल कांहीं खेद वाटून ते सर्वास ह्मणत कीं, अशा सत्पुरुषाचें सदा स्मरण राहावे ह्मणजे त्या पुण्यानें तरी तशी स्थिति मिळेल, असें वेळोवेळीं ह्मणत असत. पुढें कांहीं दिवस गेल्यावर थोर थोर पदरचे लोक व गोविंदहरी यास श्रीमंत वारंवार बावांचें स्मरण करतात हें समजल्यावरून प्रसंगवशात् ते विनंति करतात कीं, हरिबावा पटवर्धनासमान आर्लाकडे ईश्वरसाक्षात्कार असलेले महाविरक्त असे कोणी दिसत नाहींत. पूर्वी रामदासप्रभृति साधु जे झाले त्यांप्रमाणें यांनींही अनेकांचे कष्ट दूर केले व त्यांस चांगले मार्ग दाखविले व त्यांचा प्रत्ययही दिला आणि तसा प्रत्यय सरकारासही बहुतवार आलाच आहे, तर त्यांचें स्मरण लोकमुखांत राहणें हें सरकारास बहुत इष्ट आहे. सबब अशी विनंति आहे कीं, मिरजनजीक संगमेश्वराचें स्थान असल्याबद्दल त्या क्षेत्रास हल्लीं अपभ्रशानें सांगली असें नांव

शुद्धिपत्र.

पान.	ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध.
३	१७	मोडल्याचे भयाने	मोडेल या भयाने
४	११	असी	अशी
५	२७	भूमि	०
७	२५	शिरसावंदन	शिरसावंघ
९	२४	पुंन	पुन
१८	३	असी	अशी
२३	२०	असी	अशी
२४	२०	घेतला. दुसरे	घेतला
२४	२१	दिवशीं कुरुंदवाडकर	दिवशीं व कुरुंदवाडकर
२५	३	आणि	०
२८	८	आणून ठेवील	आणून न ठेवील
३०	२	जुनी पाढर	जुनीपांढर
३८	२६	श्रीविठ्ठलाचे	श्रीविठ्ठलाचे
४०	२४	कर.	करीत
४४	११	सन्निध	सन्निध
४७	२७	स्वान्या	घोडे
५०	२४	असी	अशी
५१	१२	खैर झाली	खैर झाले
५२	२४	वगैरे	वगैरे
५३	१२	सुवर्णालंकार	सुवर्णालंकार
५३	१३	नकरू	करून
५५	४	असी	अशी
५६	१६	मोळीचे	गोळीचे
५८	२	श्रामंतानी	श्रीमंतानी
६६	८	असी	अशी
६९	२८	चातुर्थागे	चातुर्थाने

असलेले गांवांपैकी कृष्णातीरी देवानजीकचे जामिनीवर हरिपूर या नावे वसावतीस व कांहीं तेथे राहणारे ब्राह्मणांस इनाम जमीन बंशपरंपरा मिळाली, ह्यजने या हरिवावांचे स्मरण पूर्णपणे राहून तेथील ब्राह्मणही त्या हरिवावांचे अनुकरण करतील आणि तें करणे सरकारास बहुश्रेयस्कर होणार आहे ही विनीत ऐकून श्रीमंतांनीं हें वरील कृत्य करण्याकरितां गोविंदहरीचे नावे जमीन देऊन गांवास हरिपूर हें नांव ठेवण्याचा हुकूम केला. त्याप्रमाणें गोविंद हरींनीं जमीन घेऊन पुढें कांहीं गांववसाहत केली. नंतर गोविंदहरीचे पश्चात् त्यांचे चिरंजीव गंगाधरराव गोविंद (ऊर्फ बाळासाहेब) यांनी या ग्रंथकर्त्यांचे मातामह विष्णुपंत उत्तुरार हे कृष्णभट जोशी बरवडेकर हरिवावांचे शिष्यवर्गीत होते त्यांचे पुत्र असल्यामुळे त्यांचे हातून गांववसाहत चांगली होईल हें समजून त्यांसच तें काम सांगून तो गांव पूर्णदशेस आणिला. हल्लीं तेथे अनेक ब्राह्मण पट्टकें करून राहत असून तो गांव हरिवावांचे नावे प्रसिद्ध आहे. पुढें ईशंप्रेरणेने चरित्रलेखन पुरें केले.

